

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

DOĞU ARABİSTAN'A İSLÂMIYET'İN GİRİŞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif Kübra ASLANDOĞDU

BURSA 2017

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

DOĞU ARABİSTAN'A İSLÂMIYET'İN GİRİŞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif Kübra ASLANDOĞDU

**Danışman:
Prof. Dr. Adem APAK**

BURSA 2017

TEZ ONAY SAYFASI
T. C.

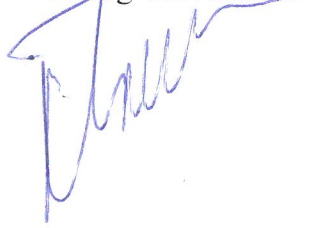
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı'nda,
701422030 numaralı Elif Kübra ASLANDOĞDU'nun hazırladığı "Doğu Arabistan'a
İslâmiyet'in Girişi" konulu Yüksek Lisans çalışması ile ilgili tez savunma sınavı,
4 Mayıs Cuma günü 14:00-16:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda
adayın tezinin başarılı olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

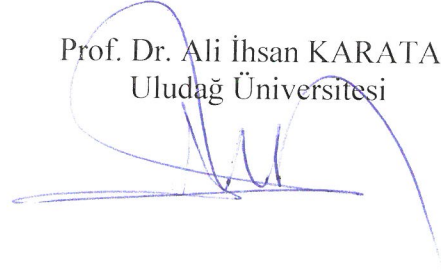
Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı

Prof. Dr. Adem APAK
Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ
Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ
Hitit Üniversitesi

4.18.2017

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans olarak sunduğum “Doğu Arabistan’a İslâmiyet’in Girişi” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

25/07/2017

Adı Soyadı:	Elif Kübra ASLANDOĞDU
Öğrenci No:	701422030
Anabilim Dalı:	İslam Tarihi ve Sanatları
Programı:	İslam Tarihi
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 25/07/2017

Tez Başlığı / Konusu: "Doğu Arabistan'a İslâmiyet'in Girişi"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 73 sayfalık kısmına ilişkin, 19/06/2017 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 8'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

24/07/2017

Adı Soyadı: Elif Kübra ASLANDOĞDU

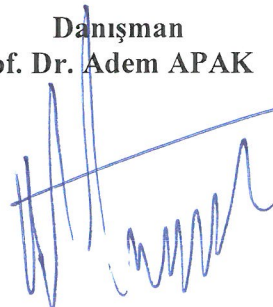
Öğrenci No: 701422030

Anabilim Dalı: İslâm Tarihi ve Sanatları

Programı: İslam Tarihi

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Prof. Dr. Adem APAK

ÖZET

Yazar	: Elif Kübra ASLANDOĞDU
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslam Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı	: XI+119
Mezuniyet Tarihi	: .../.../2017
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Adem APAK

DOĞU ARABİSTAN'A İSLÂMİYET'İN GİRİŞİ

Bu çalışmada Doğu Arabistan sınırları içerisinde ele aldığımız Umân, Yemâne ve Bahreyn bölgelerinin İslâmiyet'le olan münasebetleri incelenmiştir. Üç bölüm halinde ele alınan tezin ilk bölümü İslâmiyet öncesi döneme, ikinci ve üçüncü bölümleri ise İslâmiyet'in kabulü ve irtidât hadiselerine ayrılmıştır. Sâsânî devletinin denetimi altında olan bu bölgelerin yöneticileri Hz. Peygamber'in davetine olumlu şekilde karşılık vermişler, onlarla birlikte bölge halkından Araplar ve Farslıların bir kısmı İslâm'ı kabul etmişlerdir. Çeşitli kabilelerden temsilcilerin Hz. Peygamber'le görüşmek üzere Medine'ye geldikleri heyetler yılında da bu bölgelerden heyetler gelmiş ve Müslüman olarak geri dönmüşlerdir. Fakat bu durum çok uzun sürmemiş, Hz. Peygamber'in hayatının son dönemlerinden başlayan isyan ve dinden dönme hadiseleri vuku bulmuştur. Birçok nedeni bulunmakla birlikte, genel olarak siyasî faktörlerin sebep olduğu bu kaos ortamı Hz. Ebû Bekir'in kararlı tutumuyla kontrol altına alınmış ve bu bölgeler tekrar Medine yönetiminin otoritesi bağlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Arap Yarımadası, Bahreyn, Kabile, İslâm, Yemâne, Umân, irtidât

ABSTRACT

Name /Surname : Elif Kübra ASLANDOĞDU
University : Uludağ University
Institution : Institute of Social Sciences
Master of Science : History of Islam and Islamic Arts
Science Fellow : History of Islam
Degree Awarded : Master Degree
Page Number : XI+119
Degree Date : /... /2017
Supervisor : Prof. Adem APAK

ENTRY OF ISLAM INTO EAST ARABIA

In this study, the relations of Oman, Yamama and Bahrain regions in Eastern Arabia with Islam are examined. The first part of the thesis examined in three sections is belongs to the pre-Islamic period. The second and third parts of the thesis are related to the acceptance of Islam and apostasy events. Managers of these regions who were under the control of the Sassanid state responded positively to the invitation of the Prophet. Also a part of the Arabs and Persians in the region have accepted Islam. When various tribes came to Medina to meet the Prophet, these delegations came from Bahrain, Oman and Yamama too and they returned as Muslims. But this situation didn't last very long and the rebellion and apostasy events which started from the last days of the Prophet's life have happened. Although there are many reasons, this chaos which is generally caused by political factors was taken under control by Abu Bakr's determined attitude. These areas were connected to authority of the Medina administration.

Key words: Arabian Peninsula, Bahrain, Tribe, Islam, Yamama, Oman, Apostasy

ÖNSÖZ

Arap Yarımadası dünya ticaret merkezlerinin ana güzergahı üzerinde bulunması itibariyle çok erken dönemlerden itibaren çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu bölgeyi öne çıkaran asıl husus ise İslâmiyet'in doğduğu ve dünyaya yayıldığı coğrafya olmasıdır.

Hem İslâm öncesi, hem de İslâmî dönemde Hicaz'la kurulan ticarî bağlantılar ve aynı zamanda Sâsânî İmparatorluğu'na fizikî ve idarî açıdan yakınlık, araştırmaya konu edinilen Arabistan'ın doğusuna önem atfedilmesine neden olmuştur. Hz. Peygamber (sav)'in bu bölgelerin yöneticilerine mektuplar göndererek onları İslâmiyet'e davet etmesi, Yemâme haricinde de davetin olumlu karşılanması İslâm tarihinin önemli gelişmeleri arasında yer almaktadır. Ayrıca Resulullah'ın hayatının son dönemlerinde, bilhassa Hz. Ebû Bekir döneminde vuku bulan irtidât hadiselerinin farklı sebeplerle de olsa Umân, Bahreyn ve Yemâme'de zemin bulması, bu coğrafyaların akademik araştırmalar için özel ilgi görmesine neden olmuştur.

Araştırma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. İki başlık halinde ele alınan giriş kısmının ilk bölümünde, çalışmanın kapsamına ve yöntemine değinildikten sonra, kullanılan kaynaklar ve bu sahada yapılan araştırmalar hakkında bilgi verilmiştir. "İslâmiyet Öncesi Arap Yarımadası'nın Konumu ve Doğu Arabistan" başlıklı ikinci bölümünde ise Arap yarımadası'nın sınırları ve bölgelere ayrılması, Doğu Arabistan olarak adlandırdığımız bölgeyi oluşturan Umân, Yemâme ve Bahreyn'in sınırları, yerel isim kökenleri, diğer devletlerle münasebetleri hakkında genel bir tablo ortaya konulmuştur.

Birinci bölümde konunun daha iyi anlaşılmasına yönelik olarak İslâmiyet Öncesi Doğu Arabistan Bölgesi, içtimaî, iktisadî ve dinî hayat olmak üzere üç esas başlık altında incelenmiştir. İslâm öncesi dönemdeki Arap kabilelerinin konu alındığı "İçtimaî Hayat" ile "İktisadî Hayat" başlıkları, çalışmanın temelini oluşturan Umân, Yemâme, Bahreyn bölgeleri şeklinde alt başlıklara ayrılmıştır. İlk bölümün son başlığı olan "Dinî Hayat" kısmında ise bilhassa Mecûsîlerin, Putperestlerin ve Ehli-kitap dinlerinin bölgedeki varlıklarına değinilmiştir.

"Doğu Arabistan'a İslâmiyet'in Girişi" başlıklı ikinci bölümde, birinci bölümde takip edilen başlıklandırma sistemi kullanılmıştır. Umân, Yemâme ve Bahreyn

bölgelerine gönderilen davet elçileri ve mektuplarından, yöneticilerinin bunu nasıl karşıladıklarından kısacası bu bölgelerin İslâmiyet'le tanışmalarının ne şekilde gerçekleştiğinden bahsedilmektedir. Son bölümde ise Arap Yarımadası'nı bütünüyle etkileyen irtidât hadiselerine, bunun arkasında yatan sebeplere yer verilmesinin ardından isyan hareketlerinin Doğu Arabistan'da nasıl vuku bulup sonuçlandığı hakkında bilgi sunulmuştur.

Tezin her aşamasında yardımlarını ve zamanını esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Adem Apak başta olmak üzere, araştırmayla ilgili kaynak temininde emeği geçen Dr. Halil İbrahim Hañçabay'a, meslektaşlarım Arş. Gör. Mine Demirbilek, Arş. Gör. Hale Erdem ve Arş. Gör. Esra İrk'e teşekkürlerimi belirtmek isterim. Son olarak bu süreçte her daim dualarıyla bana destek olan kıymetli aileme şükranlarımı sunarım.

Elif Kübra ASLANDOĞDU

Bursa, 2017.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YEMİN METNİ.....	iii
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ ve KAYNAKLAR.....	1
A. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	1
B. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR.....	2
1. Kaynaklar.....	2
2. Araştırmalar	4
II. İSLÂMİYET ÖNCESİ ARAP YARIMADASI'NIN KONUMU VE DOĞU ARABİSTAN.....	7
A. ARAP YARIMADASI'NIN KONUMU.....	7
B. DOĞU ARABİSTAN	9

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂMİYET ÖNCESİ DOĞU ARABİSTAN'DA İÇTİMAÎ,

İKTİSADÎ VE DİNÎ HAYAT

I. İÇTİMAÎ HAYAT.....	15
A. İSLÂMİYET ÖNCESİ DÖNEMDE DOĞU ARABİSTAN'DAKİ ARAP KABİLELERİ.....	15
1. Umân.....	15
2. Bahreyn.....	17
3. Yemâme	19

B. İKTİSADÎ HAYAT	24
1. Umân.....	24
2. Bahreyn.....	30
3. Yemâme	33
C. DİNÎ HAYAT	36
1. Mecûsîlik	36
2. Putperestlik	37
3. Hristiyanlık ve Yahudilik.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU ARABİSTAN'IN İSLÂMİYETLE TANIŞMASI

I. UMÂN.....	41
II. BAHREYN	49
III. YEMÂME.....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU ARABİSTAN'DA İRTİDÂT HADİSELERİ

I. İRTİDÂT HAREKETLERİNİN SEBEPLERİ.....	65
II. İRTİDÂT SAVAŞLARININ BAŞLAMASI.....	70
III. DOĞU ARABİSTAN'DA İRTİDÂT VE İSLÂMİYETE DÖNÜŞ.....	73
A. UMÂN	73
B. YEMÂME.....	79
C. BAHREYN	96
SONUÇ	102
BİBLİYOGRAFYA	105
EKLER	115

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	Adı geçen eser
b.	bin, ibn (oğlu)
B.	Baskı
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
<i>DİA</i>	Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi
ed.	Editör
<i>İA</i>	İslâm Ansiklopedisi
ö.	Ölüm Tarihi
pp.	Pages.
(sav)	Sallallâhu aleyhi ve selem□
s.	Sayfa
S.	Sayı
ss.	Sayfadan sayfaya
thk.	Tahkik eden
ty.	Tarih yok
Vol.	Volume-Cilt
nşr.	Neşreden
y.y.	Yayın yeri yok
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ ve KAYNAKLAR

A. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

“Doğu Arabistan’a İslâmiyet’in Girişi” başlıklı araştırma, İslâm öncesi dönemden başlayarak Hz. Ebû Bekir’in hilâfet dönemini de kapsayacak şekilde ele alınmıştır. Çalışmada esas alınan bölgenin coğrafi sınırlarını Hicaz’ın doğusu temel alınmak suretiyle güneyden kuzeye Umân, Yemâme ve Bahreyn ile sınırlandırılmıştır. Kaynaklarda Arap Yarımadası, gerek sınırların çok geniş olması gerekse birtakım coğrafi şartlar sebebiyle Kuzey ve Güney Arabistan olarak tanımlanmakta olup Doğu Arabistan şeklindeki kullanımlara pek rastlanmamaktadır. Bu durum konumuzun sınırlarını çizme hususunda belirsizlik oluşturmuş fakat bunun yanısıra çalışmamıza orjinal bir yön de kazandırmıştır.

Ana bölümler içerisinde Umân, Yemâme ve Bahreyn bölgeleri, bütünlüğü sağlama adına her bir konu başlığı altında ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Doğu Arabistan’ın İslâmiyet’le tanışma sürecinin konu edinildiği tezde, mezkûr coğrafyanın fizikî, idarî ve sosyo-ekonomik yönlerine de yer verilerek bir bütün halinde incelenmesi amaçlanmıştır. Bu sebeple tezin ikinci ve üçüncü bölümünde ağırlıklı olarak siyasî tarih olayları incelenirken, konuya daha bütüncül bir bakış açısı kazandırma amacıyla giriş ve ilk bölümde bölgelerin coğrafi konumları, İslâmiyet öncesi içtimaî, iktisadî ve dinî durumları hakkında genel bilgi verilmiştir.

Diğer taraftan çalışma Doğu Arabistan bölgesinin siyasî tarihini ortaya koyarken, bir şehir tarihi araştırması niteliği de taşımaktadır. Nitekim Umân, Bahreyn ve Yemâme şehirleri tikel anlamda ve dolaylı olarak çeşitli ilim dallarının araştırmalarına konu olmuşsa da bu anlamda ilk kez incelenmiştir. Bununla birlikte kültürel hayat açısından ele alamadığımız bu bölgelerin, ilerleyen dönemlerde yapılan çalışmalarla bu eksikliğin kapatılacağını ummaktayız. Bir diğer husus konuların ana kaynaklar taranarak ortaya konulmasının yanısıra, çağdaş eserler ve ansiklopedilerden

de yararlanarak karşılaştırmalar yapılmış olmasıdır. Ayrıca imlâ kuralları noktasında kişi ve yer isimlerin yazımında Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi esas alınmıştır.

B. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

1. Kaynaklar

Çalışmanın ana kaynaklarını umûmi tarih kitapları, siyer, tabakât ve ensâb kitapları, coğrafya eserleri, tefsir ve hadis kitapları ve Umân mahallî kaynakları şeklinde gruplandırarak ele almak mümkündür.

Başvurduğumuz umûmi tarih kitapları arasında Taberî'nin (ö. 310/923) *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk'u*¹ çalışmanın her safhasında istifade edilen eserlerden olmuştur. Özellikle de Taberînin eseri, bölgelerin İslâm öncesi tarihinden bahsettiğimiz kısımlarda ve tarihi seyir içerisinde Sâsâni-Arap ilişkilerinde geniş muhtevalar sunmaktadır. İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-Târîh'i*² Taberî'nin rivayetlerini destekleyici mahiyette, bazen de tarih farklılıklarını göstermede kaynaklık etmiştir. Bununla birlikte İbn Kesîr'in (ö. 774/1312) *el-Bidâye ve'n-Nihâye'si*³, Ya'kûbî'nin (ö. 292/905) *Târîhu'l-Ya'kûbî'si*⁴, Belâzûrî'nin (ö. 279/892) *Fütûhu'l-Buldân'ı*⁵ kullandığımız diğer umûmî tarih kaynaklarındandır.

Tabakât ve ensâb kaynaklarından ise, tabakat kitaplarının ilki olan İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakâtü'l-Kübra*⁶ adlı eseri adı geçen kişilerin biyografilerini araştırmada başvurduğumuz eserlerin başında gelmektedir. İslâmiyet öncesine dair konumuz açısından pek çok bilgi içeren İbn Habîb'in (ö. 254/860) *Kitabü'l-Muhabber'i*⁷, kabile adları ve nesep silsileleri hakkında İbn Hazm'ın (ö. 456/1064)

¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, (thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim) Beyrut-Lübnan ts., Dâru's-Süveydân, 1983.

² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-IX, Beyrut, Dâru's-Sâdır, 1965.

³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), I-XIV, 1. B., Beyrut-Riyad ts., Mektebetü'l-Meârif- Mektebetü'n-Nasr, 1966.

⁴ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, (thk. Abdülemîr Mehnâ), Beyrût, eş-Şeriketu'l-Âlemî, 2010.

⁵ Belâzûrî, *Fütûhu'l-Buldân*, (thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ- Ömer Enîs et-Tabbâ) Beyrut, 1987.

⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, I-VIII, Dâru Sâdır, Beyrut ts., 1968.

⁷ İbn Habîb (ö.245/860), *Kitabü'l-Muhabber*, (tsh. Eliza Linghtshteir), Beyrût, Darü'l-Âfâk el-Cedide, t.y.

Cemheretü ensâbi'l-Arab'⁸, Avtebî'nin (ö. 511/ 1118) *Ensâbü'l-Arab*'⁹, İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *Üsdü'l-Ğabe*'si¹⁰ de kaynaklarımız arasındadır.

Hız. Peygamber'in İslâmiyeti tebliği için Doğu Arabistan ile kurmuş olduğu irtibatlar hususunda siyer kitapları sıklıkla başvurduğumuz eserler olmuştur. Araştırmanın son bölümünü teşkil eden irtidât ve isyan hadiseleri için Vâkidî'nin (ö. 207/823) *Kitâbu'r-Ridde*'si¹¹ ile bölgelerin İslâm öncesi ve İslâmî dönem siyasî tarihlerinde İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'si¹² bunlar arasında sayılabilir.

Özellikle giriş kısmında ve birinci bölümde bahsi geçen coğrafi sınırlar, yer isimleri, ticaret mekanları gibi konularda coğrafya kitaplarındaki bilgilere sıklıkla atıf yapılmıştır. Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cem*'i¹³ başta olmak üzere İbnü'l-Fakîh'in (ö. 289/902) *Kitâbü'l-Büldân*'ı¹⁴, İstahrî'nin (ö. 340/951) *Mesâlik el-Memâlik*'i¹⁵, Hemdânî'nin (ö. 360/971) *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*'ı¹⁶, İbn Havkal'ın (ö. 367/977) *Kitâbü Süreti'l-Arz*'ı¹⁷, Mukaddesî'nin (ö. 390/1000) *Ahsenüt't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*'i¹⁸, Bekrî'nin (ö. 487/1094) *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*'i¹⁹ ile *Mu'cemu Mâ İsta'cem min Esmâi'l-Bilâd ve'l-Mevâdî*'si²⁰, İbnü'l-Mücâvir'in (ö. 630/1233) *Târîhu'l-Müstebîr*'i²¹, Kazvînî'nin (ö. 682/1283) *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*'i²², Ebü'l-Fidâ'nın (ö. 732/1331) *Takvîmü'l-Büldân*'i²³, İdrisî'nin (ö. 1100-1165) *Nüzhetü'l-Müşâk fî İhtirâki'l-Âfâk*'i²⁴ ve İsfahânî'nin *Bilâdü'l-Arab*'i²⁵ müracaat edilen

⁸ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), 5.B., Kahire, Darü'l-Meârif, 2013.

⁹ Avtebî, *Ensâbü'l-Arab*, I-II, (thk. Muhammed İhsan Nas), C. II, 4.B., 2006.

¹⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe fî Marifeti's-Sahâbe*, 1. B., Beyrut, Dâr İbn-i Hazm, 2012.

¹¹ Vâkidî, *Kitâbu'r-Ridde*, (thk. Yahya el-Caburî) Beyrut, Dâru'l-Garbu'l İslâmî, 1990.

¹² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-IV, (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), 3. B., Beyrut, Dâr el-Kitab el-Arabî, 1990.

¹³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, I-V, Dâru Sâdır-Dâru Beyrût ts., Beyrût, 1957.

¹⁴ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, (thk. Yûsuf el-Hâdî), nşr. Âlimu'l Kitap, Beyrût, 1996.

¹⁵ İstahrî, *Mesâlik el-Memâlik*, Leiden, Brill Yayınevi, 1870.

¹⁶ Hemdânî, *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, (thk. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî), 1.B., San'a, Mektebetü'l-İrşâd, 1990.

¹⁷ İbn Havkal, *Kitâbü Süreti'l-Arz*, Beyrût, Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1992.

¹⁸ Mukaddesî, *Ahsenüt't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, 3.B., Kahire, Mektebet-ü Medbûlî yayınları, 1991.

¹⁹ Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (thk. Adrian Van Leeuwen-Andri Ferre), Darü'l Kutub El-Arabiyye ve el-Müessesetü'l-Vataniyye, y.y, 1992.

²⁰ Bekrî, *Mu'cemu Mâ İsta'cem min Esmâi'l-Bilâd ve'l-Mevâdî*, Beyrut, Âlimu'l-Kütüb, y.y.

²¹ İbnü'l-Mücâvir (ö.630/1233'ten sonra), *Târîhu'l-Müstebîr*, (thk. Memduh Hasan Muhammed), Kahire, Mektebetü's-Sekâfetu'd-Diniyye, 1996.

²² Kazvînî, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, (nşr. Ferdinand Wüstenfeld) Leiden, Göttingen, 1848.

²³ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, Beyrût, Dâru's-Sâdır, 1840.

²⁴ İdrisî, *Nüzhetü'l-Müşâk fî İhtirâki'l-Âfâk*, C. I, Kahire, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2002.

eserlerdir.

Âyetler ve hadislerle desteklenen kısımlar için Taberî'nin (ö. 310/923), *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*²⁶ ile Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*²⁷ tefsirlerinden, hadisler için de Buhârî'nin (ö. 256/870), *Sahîh-i Buhârî*'sinden²⁸, Müslim'in (ö. 261/874) *Sahîh-i Müslim*'inden²⁹, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'sinden³⁰ istifade edilmiştir.

Umân tarihi hakkında bilgiler genellikle İbadî mezhebine bağlı alimlerin yazmış oldukları fıkıh, siyer, tarih ve ensâb kitaplarından elde edilebilmektedir. Umân tarihine kaynak teşkil eden en güvenilir kaynaklardan addedilen Ezkevî'nin (ö. 12/18. asır) *Keşfü'l-Gumme*'si³¹ aynı zamanda bölgede yazılan diğer kaynaklardaki bilgileri de içermektedir. Sâlimî'nin (ö. 1332/1914) ilk dönem Umân tarihi hakkında yazdığı *Tuhfetu'l-A'yân bi Sireti Ehl-i Umân*'ı³² İslâm öncesi Umân'ı tanımak açısından önemli bir eserdir. Tuhfe'nin birinci cildinde Umân'ın tanıtılmasından başlanılarak, Arîm Seddi'nin yıkılmasından sonra Ezd kabilesinin Umân'a göçü, ardından ileriki dönemlerde İslâmiyet'i nasıl kabul ettikleri, Abbasiler döneminin sonuna kadarki süreç kronolojik ve sistemli bir şekilde ele alınmıştır. Yine Umân kaynaklarından Avtebî'nin (ö. 511/1118) *Ensâbü'l-Arab*'ı³³ kabile şecerelerinde başvurduğumuz eserlerden biri olmuştur.

2. Araştırmalar

Mustafa Fayda'nın "İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı"³⁴ isimli doktora tezi, çalışmamıza örnek teşkil etmiş olması açısından önemlidir. Fayda'nın Güney Arabistan'ın şehirleri içerisinde özet halinde değindiği Umân bölgesi, tezimizde

²⁵ İsfahânî, *Bilâdü'l-Arab*, (thk. Salih Alî- Hamed el-Câsir), Riyâd, Dâru Yemâme, 1978.

²⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I-VII, (thk. Beşşâr A. Ma'ruf) Müessesetü'r-Risâle, 1994.

²⁷ Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XXVI, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Müessesetü'l-Risâle, Beyrût, 2006.

²⁸ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, I-LXVI, (thk. Muhammed Züheyr, Nasır b. en-Nasır), Dâru Tavku'n-Necat, 1422.

²⁹ Müslim, *Sahîh-i Müslim* (thk. Muhammed Fuad Abdülbâki), 2.B. Çağrı Yayınları, 1992.

³⁰ Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, C.V, (thk. Muhibbuddin el-Hatîb), Beyrût, Dâru'l Marife, t.y.,

³¹ Ezkevî, *Keşfü'l-Gumme Câmi'i li Ahbari'l-Ümme*, (thk. Abdülmecid Hasib el-Kaysî) 4.B, 2000.

³² Sâlimî, *Tuhfetu'l-A'yân bi Sireti Ehl-i Umân*, I-II, (thk. İbrahim el-Cezâirî), 2.B, Kahire, Matbaatu's-Şebab, h.1350/1932.

³³ Ebü'l-Münzir Seleme b. Müslim Avtebî Suhârî, *Ensâbü'l-Arab*, I-II, (thk. Muhammed İhsan Nas), C. II, 4.B., 2006.

³⁴ Mustafa Fayda, *İslâmiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara, 1982.

İslâmiyet öncesi ve İslâmî dönem şeklinde farklı bölümlere ayrılarak daha kapsamlı ele alınmıştır.

Türkiye’de şuana kadar Doğu Arabistan ile ilgili bütüncül akademik bir çalışma yapılmamış olmakla birlikte müstakil olarak Umân, Bahreyn ve Yemâme’yi doğrudan ya da dolaylı olarak ele alan sınırlı sayıda tez, telif, çeviri ve makale bulunmaktadır. Orhan Ateş’in *Günümüz Umman İbadiyyesi*³⁵ ile incelediğimiz bölgelerdeki dinî hayat konusunda Zekiye Sönmez’in *İslâm’ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası’nda Hristiyanlık*³⁶ isimli doktora tezleri istifade ettiğimiz çalışmalardan olmuştur. Cahid Kara’nın *İslam Coğrafyasında Mecûsiler; Emeviler’in Sonuna Kadar*³⁷ isimli çalışması Doğu Arabistan bölgesinde geniş mensubu bulunan Mecûsiler’in İslâmiyet öncesinde Araplarla, İslâmî dönemde de Hz. Peygamber’le (sav) olan münasebetlerini incelemektedir. Tezimizin üçüncü bölümünde ele alınan Hz. Ebû Bekîr’in hilafetinde yaşanan irtidât hadiselerinde istifade ettiğimiz eserler; Bahriye Üçok’un *İslâm’dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler’i*³⁸ Mehmet Azimli’nin *Dört Halifeyi Farklı Okumak: Hz. Ebû Bekir’i*³⁹, Adem Apak’ın *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*⁴⁰ eseri ile İsrail Balcı’nın *İdarî ve Siyasî Yönden Hz. Ebû Bekir Dönemi*⁴¹ adlı çalışmaları olmuştur.

Yemâme bölgesi üzerine yapılmış Abdullah al-Askar’ın *al-Yamama in the Early Islamic Era*⁴² ile Sâlih b. Süleyman en-Nâsır’ın *Vilâyetü’l Yemâme: Dirâse fi’l-hayâti’l-iktisâdiyye ve’l-ictimâiyye*⁴³ isimli çalışmaları bölgeyi siyasî, ekonomik, sosyo-kültürel ve dinî açıdan detaylı olarak incelemeleri hasebiyle, tezimizin işlenişinde yol gösterici olmuştur.

³⁵ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbadiyyesi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2007.

³⁶ Zekiye Sönmez, *İslâm’ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası’nda Hristiyanlık*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

³⁷ Cahid Kara, *İslam Coğrafyasında Mecûsiler; Emeviler’in Sonuna Kadar*, 1.B., İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2015, s. 90

³⁸ Bahriye Üçok, *İslâm’dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.

³⁹ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak: Hz. Ebû Bekir*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2011.

⁴⁰ Adem Apak, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*, İstanbul, Düşünce Kitabevi, 2004.

⁴¹ İsrail Balcı, *İdarî ve Siyasî Yönden Hz. Ebû Bekir Dönemi*, Samsun, Din ve Bilim Kitapları Yayınları, 2007.

⁴² Abdullah al-Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, 1. B., Riyad, Ithaca Press, 2002.

⁴³ Sâlih b. Süleyman en-Nâsır, *Vilâyetü’l-Yemâme: Dirâse fi’l-Hayâti’l-İktisâdiyye ve’l-İctimâiyye hattâ Nihâyeti’l-Karni’s-Sâlihi’l-Hicri*, Riyâd, Mektebetü’l-Melik Abdülaziz el-A’mme, 1992.

Batı dünyasında yapılan çalışmaların Türkiye’de yapılanlara nispeten daha fazla olduğu görülmektedir. Çalışma süresinin elverdiği ölçüde istifade etmeye çalıştığımız bu kaynaklar tezimize farklı bakış açıları katarak zenginleştirmiştir. Wilkinson’un İbâdiyye mezhebinin Umân’da tarihi seyrini konu edindiği “*Ibâdism: Origins and Early Development in Oman*” adlı eseri⁴⁴ Umân’ın siyasî tarihi hakkında istifade ettiğimiz eserlerinden biri olmuştur. W. Montgomery Watt’ın *Hiz. Muhammed Medine*⁴⁵ isimli çalışması da kimi konulara getirdiği farklı yorumlarla tezimize bakış açıları kazandırmıştır.

Fred McGraw Donner’in yarımada baş gösteren irtidât ve isyan hareketlerini konu aldığı “The Early Islamic Conquests”⁴⁶ makalesi, Dale Eickelman’ın Yemâme’deki irtidât olaylarının ana figürü Müseylimetü’l-Kezzâb hakkındaki “Musaylima: An Approach to the Social Anthropology of Seventh Century Arabia”⁴⁷ makalesi, İslâmiyet öncesi dönemde Doğu Arabistan bölgesindeki ticarî faaliyetler konusunda Naboodah’ın “The Commercial Activity of Bahrain and Oman in the Early Middle Ages”⁴⁸, Henderson’un “Tribal Organization In Eastern Arabia in The Islamic Era”⁴⁹, Ebû Ezzah Abdullah’ın Doğu bölgesinin sınırları, şehirleri, kabileleri ve politik olayları ile ilgili “The Political Situation in Eastern Arabia at the Advent of Islam”⁵⁰ adlı makalelerinin yanısıra Bahreyn ve Umân bölgelerinin şehir merkezlerini ele alan Farouk Omar’ın “Urban Centres in the Gulf during the Early Islamic Period: A Historical Study”⁵¹ başlıklı çalışmalarından istifade edilmiştir.

⁴⁴ John C., Wilkinson, *Ibâdism: Origins and Early Development in Oman*, New York, Oxford University Press, 2010.

⁴⁵ W. Montgomery Watt, *Hiz. Muhammed Medine’de*, (çev. Süleyman Kalkan), İstanbul, KURAMER, 2016.

⁴⁶ Fred McGraw Donner, “The Early Islamic Conquests, Princeton University Press”, New Jersey, 1981, pp: 82-90.

⁴⁷ Dale F. Eickelman, “Musaylima: An Approach to the Social Anthropology of Seventh Century Arabia”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol.10, 1967.

⁴⁸ H.M. Naboodah, “The Commercial Activity of Bahrain and Oman in the Early Middle Ages”, *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, Vol. 22, Cambridge, 1991, p. 81-96.

⁴⁹ E.F. Henderson, “Tribal Organization In Eastern Arabia in The Islamic Era”, *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, Vol. 12, Cambridge, 1981, pp. 29-31.

⁵⁰ Ebû Ezzah Abdullah “The Political Situation in Eastern Arabia at the Advent of Islam”, *Seminar for Arabian Studies*, Vol. 9, London, 1978 (1979), pp.53-64.

⁵¹ Farouk Omar, “Urban Centres in the Gulf during the Early Islamic Period: A Historical Study”, *British Society for Middle Eastern Studies*, Vol. 14, Bulletin, 1987, pp.156-161.

II. İSLÂMİYET ÖNCESİ ARAP YARIMADASI'NIN KONUMU VE DOĞU ARABİSTAN

A. ARAP YARIMADASI'NIN KONUMU

Asya ile Afrika kıtaları arasında yer alan üç tarafı denizlerle çevrili Arap Yarımadası, doğuda Uman ve Basra körfezi, güneyde Hint okyanusu, batıda Kızıldeniz ve Akabe körfezi ile çevrilidir.⁵² Kuzeyinde yeryüzü şekilleri bakımından tabii sınır teşkil edecek coğrafi bir unsura rastlanmadığından, kuzey sınırı net olarak belirlenememekle birlikte⁵³; Kızıldeniz'in kuzey ucundaki Akabe körfezi üzerinden Dicle-Fırat nehirleri bölgesine doğru çizilecek hayali bir hat sınır olarak mülhaza edilebilir.⁵⁴

İslâm coğrafyacıları Arap Yarımadası'nın sınırlarını bölgelere ayırmak suretiyle tarif etmişlerdir. İbn Havkal yarımadayı Mekke, Medine ve Yemâme'yi içine alan Hicaz ve Necid şeklinde iki bölgeye ayırmaktadır.⁵⁵ İstahrî ise Hicaz, Necid ve Yemen olarak bölgeyi üçlü taksime tâbi tutmaktadır.⁵⁶ Bekrî⁵⁷, Ya'kûb el-Hemdânî⁵⁸ ve Yâkût el-Hamevî⁵⁹ daha ayrıntılı olarak yaptıkları tasnif ve sınırlandırmalarda Tihâme, Hicaz, Necid, Aruz ve Yemen adlarıyla yarımadayı beş bölüme ayırmaktadırlar.⁶⁰

Sâmi dilinde alçak ülke manasına gelen Tihâme, diğer adlarıyla Gur ya da Safile bölgesi⁶¹, güneyde Yemen'den başlayarak doğuda Sa'de, Curaş, Necran ile kuzeyde Mekke ile sınır olan ve Kızıldeniz kıyısını takip eden dar sahil şeridinin tamamıdır.⁶² Ebü'l-Fidâ ise Hicaz'ın güneyinde kalan bölgeyi Tihâme olarak adlandırmaktadır. Tihâme bölgesini oluşturan sahil şeridindeki ovalar tarıma elverişli

⁵² Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. I, s. 140-141; Kudret Büyükçoşkun, "Arabistan", *DİA*, C. III, 1991, ss. 248-252; Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, (çev. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul, Anka Yayınları, 2000, s. 33.

⁵³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. I, s. 143. Tarih boyunca Yarımada'nın kuzey sınırı üzerinde tam bir ittifak sağlanamamıştır. Yarımada'nın alt bölgelere ayrılması ise tarih içerisinde farklılık göstermektedir. Faruk Bal, *Arap Yarımadasında Ticaret: Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*, İstanbul, Beka Yayınları, 2015, s. 26.

⁵⁴ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 2011, s. 44; Kudret Büyükçoşkun, "Arabistan", *DİA*, C. III, ss. 248-252.

⁵⁵ İbn Havkal, *Kitâbü Süreti'l-Arz*, s. 29.

⁵⁶ İstahrî, *Mesâlik el-Memâlik*, s. 14.

⁵⁷ Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 146.

⁵⁸ Hemdânî, *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, s. 85.

⁵⁹ Hamevî, *Mu'cem*, C. II, s.138.

⁶⁰ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. I, s. 167.

⁶¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. I, 170. Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 34.

⁶² İstahrî, *Mesâlik el-Memâlik*, s. 23; İbn Havkal *Kitâbü Süreti'l-Arz*, s. 43.

topraklar olmakla birlikte bazı dağlar ve yaylalar istisna edilirse, bölge alçak alanlarla çevrili, sıcak ve kurak bir mevsime sahip, çöl ve bozkırlarla kaplı bir arazi olarak nitelendirilebilir.⁶³ Hicaz'ın doğusundan Irak'a kadar olan kısım Necid bölgesidir. Necid ile Tihâme arasında kalan bölge ise Hicaz olarak adlandırılmaktadır.⁶⁴ Kızıldeniz'in doğusundaki Hicaz, kuzeyde Ürdün'ün liman şehri Eyle'ye, güneyde Yemen sınırındaki Asîr'e ve doğuda Necid çöllerinden Irak'a kadar uzanmaktadır. Tebük ve Filistin'in de buraya dahil olduğunu söyleyenler vardır.⁶⁵ Araplardan ayrılan bir grubun sağ tarafa doğru gitmesine binaen kendisine bu adın verildiği düşünülen Yemen bölgesi⁶⁶, San'a, Hadramevt, Şıhr, Umân, Aden ve buradan Tihâme ve Necid'e kadar olan yerleri içerisine almaktadır.⁶⁷ Çoğunluğu çöllerle kaplı ve vahaların da oldukça az olduğu Arûz bölgesi ise⁶⁸ Yemâme ve Bahreyn'i kapsar.⁶⁹ Bu iki bölgede ağırlıklı olarak çöller ve ovalar bulunmakla birlikte deniz sahilinden batı yönüne doğru yükselti artmaktadır.⁷⁰

Yarımadanın bölünmesi ile tanınırlığı arasında yakın bir ilişki bulunmasından dolayı Müslüman coğrafyacıların yarımadayı bölümlenmesi ayrıntılı iken, eski Yunanlıların ve Romalıların yaptığı bölümlenme daha genel kalmaktadır.⁷¹ Arap Yarımadası Antik Yunan ve Roma eserlerinde Arabia Petra/Arabîyyetü'l Cezîre, Arabia Deserta/Arabîyyetü's-Sahrâviyye ve Arabia Felix/Arabîyyetü's-Saîde olmak üzere üç bölgeye ayrılmaktadır.⁷² Bu şekildeki bölümlenme, M.1. yy'da Romalıların Arap Yarımadası'nı siyasî olarak bölgelere ayırmasıyla alakalandırılmaktadır. Arabia Petra, Roma'ya yakın olup sonrasında Roma hakimiyetine giren bölgeye denilmiştir. Daha çok göçebe ya da yarı göçebe Arapların yaşadığı Suriye Çölü'ne Arabia Deserta adı verilmiştir. Arabia Felix ise, bölümlerin en geniş ve güneyde Hint Okyanusu'na kadar

⁶³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. I, 170; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 44, 46.

⁶⁴ Bekrî, *Mu'cemu Mâ İsta'cem*, s. 11; Hamevî, *Mu'cem*, C. II, s. 218- 219; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. I, s. 168.

⁶⁵ Hamevî, *Mu'cem*, C. II, s. 219; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. I, s. 167.

⁶⁶ Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 447.

⁶⁷ Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 447; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. I, s. 171.

⁶⁸ Hemdânî, *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, s. 86.

⁶⁹ Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 147; Hamevî, *Mu'cem*, C. II, s. 219; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. I, s. 174.

⁷⁰ Hemdânî, *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, s. 86; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. I, s. 175.

⁷¹ Bal, *Arap yarımadasında Ticaret: Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*, s. 26.

⁷² Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. I, 163.

inen, Roma'dan bağımsız, müstakil bölgenin adıdır.⁷³ Tarımı en bol olan bu bölgede Ma'în, Sebe ve Himyerî devletleri kurulmuştur.⁷⁴

Yüzey şekilleri oldukça sade bir yapıda, büyük ölçüde çöller ve kumullarla kaplı olan Arap Yarımadası jeopolitik konum bakımından önemli bir noktada bulunmaktadır.⁷⁵ Dünya ticaret merkezlerinin güzergâhı üzerinde bulunması sebebiyle, Asya ve Afrika'dan gelen malların Akdeniz'e ulaşmasında ya da Doğu Afrika'dan, Arap yarımadası ve Asya'ya, Asya'dan da Arap Yarımadası ve Doğu Afrika'ya karşılıklı mal alışverişinde transit bölge olma özelliğine sahip olmuştur.⁷⁶ Yarımada'nın dört bir tarafında Dûmetülcendel, Busrâ, Ezruh, Eyle, Ezriât, Hecer, Hayber, Bedir, Minâ, Mecenne, Zülmecâz, Necran, Ukâz, Hacrülyemâme, Cüreş, Hubaşe, San'a, Aden, Râbiye, Sihr (Mehre), Suhâr, Debâ, Muşakkar gibi kadim serbest ticaret merkezlerinin bulunması ekonomik hayatın dinamik kalmasını sağlamıştır.⁷⁷ Tüm bu yönleriyle Arabistan, Avrupa, Afrika ve Asya kıtalarında etkin olan kuvvetlerin siyasi ve iktisadi menfaatlerinin odağında olan bir bölge olmuştur.⁷⁸

B. DOĞU ARABİSTAN

Arap Yarımadası'nın güneydoğu köşesinde yer alan Umân, kuzeybatıda Bahreyn'e, kuzeyde Rub'ül-Hâlî'ye, güneyde Yemen ve Hadramevt'e uzanan, doğu ve güneydoğu sınırları denizlerle çevrili, Yemen ve Hind deniz sahillerindeki bir bölgedir.⁷⁹ Her ne kadar Umân'ın İslâmiyet öncesi dönemi hakkında elimizde detaylı bilgi mevcut olmasa da, yerleşim tarihinin milattan önce 3000'li yıllara kadar uzandığı söylenmektedir.⁸⁰ Nitekim yapılan arkeolojik kazılarda bulunun bazı Sümer tabletlerinde "Magan" adı verilen, bakır zengini bir ülkeden bahsedildiği tespit edilmiştir. Bunu destekleyici mahiyette bir liman şehri olan Suhâr'da M.Ö. 2000'li

⁷³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. I, 163-165; Bal, *Arap Yarımadasında Ticaret: Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*, s. 28.

⁷⁴ Caeser E. Farah, *Islam: Beliefs and Observance*, 7th ed., *Barron's Educational Series*, New York, 2003, s. 19-20.

⁷⁵ Büyükoçkun, "Arabistan", *DİA*, C. III, ss. 248-252.

⁷⁶ Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret*, s. 23.

⁷⁷ İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, s. 263-266; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, C. I, s. 325-326; Hemdânî, *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, s. 296.

⁷⁸ Şulul, *Anahatlarıyla Siyer-i Nebî*, s. 76; Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 34.

⁷⁹ Belâzûrî, *Futûh*, s. 104; Hamevî, *Mu'cem*, C. IV, s.150-151; Abdurrahmân Abdilkerîm A'nî, *Umân fi Usûri'l-İslâmiyet'il-Ûlâ*, Beyrut, Şeriketü'l-Matbuat li't-Tevzi ve'n-Neşr, 2001, s. 196.

⁸⁰ Bilge, "Umân", *DİA*, s. 141.

yıllara dayanan bakır madenleri ve bakır işlemekte kullanılan aletler bulunmuştur.⁸¹ Antik kaynaklarda ve Ezdliler tarafından “Umana” olarak da zikredilen, Fârisîlerin “Mzon” veya “Mazûn” adını verdikleri Umân⁸², bir mekanda ikamet eden ve devamlı bir yerde bulunan anlamına gelen “A‘mene” kelimesinden türemiştir.⁸³ Umân ismini bazı kişilere nisbet eden rivayetler bulunmaktadır. İbn Mücâvir, Umân adının Umân b. Nu’san b. İbrahim’den alındığını söylerken⁸⁴; Yâkût’a göre isimlendirme Umân b. Sebe Sebei b. Yefsan b. İbrahim el Halîl’in bu şehri kurması hasebiyledir.⁸⁵ Bu ismin buraya gelen ilk Arap yerleşimci olduğu söylenen Umân b. Kahtân’dan kaynaklandığı da nakledilmektedir.⁸⁶ Ezdîler bölgeye yerleştikten sonra Umân adını kullanmışlardır. Umân ismine hadis metinlerinde de bazı atıflarda bulunulmuştur.⁸⁷

Hemdânî’nin Hindistan’a en yakın Arap toprağı olarak adlandırdığı Umân’ın⁸⁸ siyasî münasebetleri incelendiğinde, ilk ilişkilerin Mısır’la kurulduğu, bunun yanısıra Sümerlerle de ticarî faaliyetlerde bulunmuş oldukları görülmektedir.⁸⁹ Umân ile kadim münasebetleri bulunan tarihteki bir diğer devlet ise Sâsânîlerdir. İmparatorluğun kurucusu olan, Bahreyn ve Umân dahil olmak üzere Fars etrafındaki bütün ülkeleri fetheden Erdeşir b. Babek (M.S. 226-241)⁹⁰ bu iki bölgenin kıyı kesimlerine birçok kale yaptırmıştır.⁹¹ Hüsrev Enûşirvan’ın (M.S. 531-579)⁹² saltanatında Sâsânîlerin bölgeye olan ilgilerinin arttığı görülmektedir. Bu dönemde yollar üzerinde hanlar, yeni köprüler

⁸¹ Ateş, Günümüz Umman İbadiyyesi, s.126.

⁸² Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 24; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, 202.

⁸³ Hamevî, *Mu’cem*, C. IV, s.150-151; Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 24; Saîd el-Efgânî, *Esvâku’l-Arab fi’l-Câhiliyyeti ve’l-İslâm*, Dımaşk, Dâru’l-Fikir, 1970, s. 252.

⁸⁴ İbnü’l-Mücâvir, *Târihu’l-Müstebzir*, C. II, s. 313.

⁸⁵ Hamevî, *Mu’cem*, C. IV, s.150-151. Umân ismi, Umân b. Nefsan b. Sebe’den dolayıdır. Efgânî, *Esvâku’l-Arab*, s. 252.

⁸⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, 202.

⁸⁷ İbn Ebî Şeybe’nin kitabına göre Umân bölgesi Basra ve San’a arasında, Mekke ve Eyle arasında bulunmaktadır. Buhârî ve Müslim’de Medine’den Umân’a ya da Eyle ve San’a arasında şeklindeki tarifler, Umân’ın hadis metinlerinde geçmesine delil teşkil etmektedir. Hamevî, *Mu’cem*, C. IV, s. 150-151. Yine Yâkût’un rivayetine göre Lâkit Abdullah b. Ömer, Hasan b. Adiye’ye nereli olduğunu sormuş; onun Umânlı olduğunu öğrenince de, Resûlullah’ın (sav) bu bölge hakkındaki hadisinden bahsetmiştir. Hasan da bildiğini söylemiştir. Hadis-i Şerif’e göre, Resûlullah (sav) Arap yarımadasında Umân adında deniz kıyısında bir bölge bildiğini, burdan hacca çıkmanın da başka bir yerden hacca çıkmaktan iki kat daha faziletli olduğunu söylemiştir. Kazvîni, *Âsârü’l-Bilâd*, s. 37.

⁸⁸ Saîd el-Efgânî, *Esvâku’l-Arab*, s. 254.

⁸⁹ Bilge, “Umân”, *DİA*, C. XLII, s.141.

⁹⁰ Taberî, *Tarih*, C. II, s. 43. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Altungök, *İslâm Öncesi İnan’da Devlet ve Ekonomi: Sâsânî Dönemi (M. S. 226-652)*, İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2015, s. 51.

⁹¹ Naboodah, “The Commercial Activity of Bahrain and Oman in the Early Middle Ages”, *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, Vol. 22, Cambridge, 1991, p. 81.

⁹² Taberî, *Tarih*, C. II, 176.

ve hisarlar yaptırılmış⁹³, ordu ve yönetimde yeniden yapılandırılmalarına gidilmiş; ordu, askerî birliklerin eklenmesi ve maaşların arttırılması yoluyla güçlendirilmiştir. Bu gelişmeler Sâsânî İmparatorluğu'nun tüm bölgelerini, Bahreyn ve Umân'ı da içine almıştır. Ermenistan, Rum ve Aden taraflarından Bahreyn'e kadar uzanan bölgeyi hakimiyeti altına alan Kisrâ Enûşirvan, Münzir b. Nu'mân'ı Araplara lider tayin etmiştir.⁹⁴

Görüldüğü üzere Umân ile ilişkileri imparatorluğun erken dönemlerine dayanan Sâsânîler, İslâm'dan önceki dönemde körfez kıyısında stratejik açıdan önemli bir konumda bulunan Umân bölgesinin kontrolünü ellerinde tutmuşlardır. Öyle ki Umân emirlerini belirleme yetkisine sahip olan Sâsânîler, seçimlerini Cülendâ b. Müstebir ailesinden yapmışlardır.⁹⁵ Bunun yanısıra Körfez bölgesindeki tüccarların ticaret yapmalarını teşvik etmek için de uygun koşulları sağlamışlardır.⁹⁶

Aruz'un kısımlarından olan ve İslâmiyet'in ortaya çıktığı dönemde Bahreyn olarak isimlendirilen bölge, günümüzde Arabistan'ın doğu sahilinde el-Hâsâ (el-Ahsâ) şehridir.⁹⁷ Günümüzdeki Bahreyn adasına da o çağda Uvâl adı verilmiştir.⁹⁸ İki deniz anlamına gelen Bahreyn⁹⁹, Hind okyanusu üzerinde bulunan ülkeler ile Basra ve Umân'ın arasında Hint deniz sahillerindeki yerde kalan adalar topluluğunun ismidir.¹⁰⁰ Söz konusu adaların en büyüğüne Bahreyn denilmekte olup, bölgenin başkenti Hecer'dir.¹⁰¹ Şam şehrinin tüm Irak'ı kapsamı gibi, Bahreyn yerine de çoğunlukla 'Hecer' tüm bölgenin adı olarak kullanılmıştır.¹⁰² Erken ortaçağda Şattü'l-Arap'tan güneyde Umân'ın kuzeyine kadar geniş bir alan oluşturan Bahreyn'in sınırları; doğuda Basra körfezi sahilleri, kuzeyde Basra ve güneyde Umân'a kadar uzanmaktadır.¹⁰³ Ebü'l-Fidâ, Bahreyn'nin Fars denizi kıyısında ve sonraki dönemlerde Karmatîlerin

⁹³ Taberî, *Tarih*, C. II, 102.

⁹⁴ Taberî, *Tarih*, C. II, 103; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. III, s. 223.

⁹⁵ Avtebî, *Ensâbü'l-Arab*, C. II, s.762; Saîd el-Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, s.254.

⁹⁶ Naboodah, "The Commercial Activity of Bahrain and Oman in the Early Middle Ages", pp. 81-82.

⁹⁷ Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsîm*, s. 93; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. I, 174. Ahsâ şehri hakkında detaylı bilgi için bkz. Hamevî, *Mu'cem*, C. I, s. 112.

⁹⁸ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, s. 97; İdrisî, *Nüzhetü'l-Müşâtâk*, C. I, s. 386. Uvâl, o dönemde Bahreyn'in sahil şehirlerinden bir tanesidir. el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 371.

⁹⁹ İbnü'l-Mücâvir, *Târîhu'l-Müstebîr*, C. II, 331. Bahreyn kelimesinin, Arapların kullandıkları kelimelerden alınmış olması muhtemeldir. Hamevî, *Mu'cem*, C. I, s. 346.

¹⁰⁰ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. I, 177.

¹⁰¹ Hamevî, *Mu'cem*, C. I, s.346; İstahrî, *Mesâlik el-Memâlik*, s. 19.

¹⁰² Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 393; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, s.99; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. I, 177.

¹⁰³ Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 370.

yurdu olduğunu söyler.¹⁰⁴ Bahreyn'in Hecer, Beynûne¹⁰⁵, Zârâ, Cüvâsa, Sâbûr ve Gâbe şehirlerinden oluşan bir hat olduğu söylenmektedir.¹⁰⁶ Bahreyn'in şehirleri kıyı bölgesinde el-Hatt¹⁰⁷, iç bölgede ise Hecer bölgesinden birine bağlıdır. Hatt bölgesinin en meşhur şehirleri Katîf, Ukayr, Zârâ¹⁰⁸ ve Dârîn iken; Hecer bölgesinin en meşhurları Muşakkar, Cüvasa¹⁰⁹ ve Yebrîn'dir.¹¹⁰

İslâmiyet'in kabulünden önce Arap Yarımadası'nın doğu ve güneydoğu kesimleri Sâsânî devletinin kontrolünde olmuştur.¹¹¹ Coğrafi konum itibariyle Sâsânî İmparatorluğu'na yakın olan Bahreyn, İmparator Sâbur Zü'l-Ektaf (310-379)'ın hükümdarlığından itibaren, İran İmparatorluğu'na dâhil bir bölgeyi teşkil etmiştir.¹¹² Farslılar bu bölgedeki varlıklarını korumak için bir garnizon şehir kurmuşlardır.¹¹³ Bahreyn'in vâlisi, Hîre hükümdarı tarafından tayin edilen bir Arap kabilesi başkanı olup Sâsânîlerin son zamanlarında bu çeşit bir vâlinin yanında bir de asil soydan gelen bir İranlı yönetici eklenmiştir. İbn Habîb'in eserinde zikrettiğine göre İran İmparatorları, Bahreyn valilerini Temîm kabilesinin Abdullah b. Zeyd soyundan seçip tayin etmişlerdir.¹¹⁴

Hız. Peygamber (sav) zamanında, Fârisîlerin egemenliği altında olan Bahreyn'in valisi Münzir b. Sâvâ'dır.¹¹⁵ İranlılar adına Bahreyn valiliği yapan Münzir b. Sâvâ'nın kaynaklarda "Melikü'l-Bahreyn, Sâhibü'l-Esbez, Hâkimü'l-Hecer" şeklinde nitelendirilmesi, o dönemde Sâsânî hâkimiyetindeki Bahreyn'de yetki ve hüküm sahibi olduğunun göstergesidir. Temîm, Abdülkays ve Bekir b. Vâil başta olmak üzere, özellikle Bahreyn'in çöl kesiminde yaşayan Arap kabilelerinin denetiminden sorumlu

¹⁰⁴ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, s. 99; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. I, 177.

¹⁰⁵ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 89.

¹⁰⁶ Hamevî, *Mu'cem*, C. I, s. 347.

¹⁰⁷ İdrisî, *Nüzhetü'l-Müşâtâk*, s. 386. Bahreyn'in ana limanlarının bulunduğu el-Hatt, İranlılar, Hindliler, Sindhîler çeşitli ırkları bünyesinde barındıran bir bölgedir. Naboodah, "The Commercial Activity of Bahrain and Oman in the Early Middle Ages", Vol. 22, p. 84.

¹⁰⁸ Hamevî, *Mu'cem*, C. I, s. 347; İdrisî, *Nüzhetü'l-Müşâtâk*, C. I, s. 386. Bölgenin günümüzdeki adı el-Ramada'dır. Farouk Omar, "Urban Centres in the Gulf during the Early Islamic Period", s. 158.

¹⁰⁹ Bahreyn'deki müslümanların bulunduğu en önemli yerdir. Burada Cüvasa olarak adlandırılan bir kale de bulunmaktadır. Ayrıca Ridde olayları sırasında h. 11 yılda müslümanların kuşatıldığı şehirdir. Farouk Omar, "Urban Centres in the Gulf during the Early Islamic Period", s. 157.

¹¹⁰ Hemdânî, *Sıfatü Cezireti'l-Arab*, s. 278, 282; Naboodah, "The Commercial Activity of Bahrain and Oman in the Early Middle Ages", p. 84.

¹¹¹ Belâzûrî, *Futûh*, s.107; Hamevî, *Mu'cem*, C. I, s. 347.

¹¹² Taberî, *Tarih*, C. II, s. 57.

¹¹³ Naboodah, "The Commercial Activity of Bahrain and Oman in the Early Middle Ages", p. 84.

¹¹⁴ İbn Habîb, *Kitâbü'l-Muhabber*, s. 265.

¹¹⁵ Belâzûrî, *Futûh*, s.106

olan Münzir b. Sâvâ bölgenin ve Muşakkar panayırının idaresinde her ne kadar Sâsânî valisine ve merkezî otoriteye bağlıysa da; diğer işlerinde müstakil hareket edebilmektedir.¹¹⁶

Eski dönemlerde vâdi anlamındaki Cevv¹¹⁷, İrz veya Karye şeklinde¹¹⁸ kaynaklarda geçen Yemâme'nin¹¹⁹ isimlendirilişi hakkında bazı rivayetler bulunmaktadır. Bir rivayete göre bölgede yaşayan Cedîs kabilesinden Mürre'nin kızı Yemâme bint Mürre b. Cedîs'in, Himyerî kralı Hassân b. Tübba' tarafından gözünün çıkarılması ve şehrin kapısına asılması olayından sonra şehre bu ismin verildiği söylenmektedir.¹²⁰ Başka bir rivayette ise Zerkaü'l-Yemâme¹²¹ bölgesinin hâkimi Melike Yemâme bint Sehm b. Tasm'a izâfetle şehre Yemâme isminin verildiği nakledilir.¹²²

İslâm tarihi boyunca ortaya çıkan demografik ve siyasî değişiklikler sebebiyle Yemâme'nin sınırları hakkında kesin bilgiler vermek mümkün görünmemektedir. Yemâme bugün Tuveyk dağ silsilesi olarak bilinen, güneyden kuzeye doğru genişleyen Arîz dağlarıyla tanımlanmaktadır.¹²³ Hicaz ve Yemen arasında yer alan Yemâme'nin¹²⁴ güney sınırı Rub'ül-Hâlî'ye ve Remle'ye, kuzey sınırı Gât¹²⁵ ve Zulfi¹²⁶ dağlarına, Batı sınırı er-Rugâm'a¹²⁷ doğu sınırı Necd ve Dehna mıntıkasına¹²⁸ uzanmaktadır. Günümüzde ise bölgenin sınırları Riyad şehrine tekabül etmektedir.

¹¹⁶ Ahmet Önkâl, "Münzir b. Sâvâ", *DİA*, C. XXXII, 2006, ss. 34-35.

¹¹⁷ Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 86; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, s. 97; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. VII, s. 39.

¹¹⁸ Belâzûrî, *Futûh*, 118; İbn-i Kudâme (ö. 620/1223), *Muğni*, (thk. Ebû Muhammed el-Hüseyn ez-Zebidî, Dâru Reşîd, Irak, s. 281; Abdülkadir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, (thk. Emîl Bedî' Ya'kûb), Beyrût, 1998, s. 54; Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 442; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. I, 178.

¹¹⁹ Yemâm evcil bir güvercin türünün adıdır. Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 441; İlk başlarda "Cavv el-Yemâme" olarak kullanılan isim daha sonralarda sadece Yemâme şeklinde kullanılmıştır. Adolf Grohmann, "Yemâme", *İA*, C. XIII, 1. B, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1986, s. 370.

¹²⁰ Taberî, *Tarih*, C. I, s. 630-31; Belâzûrî, *Futûh*, s. 118; İbn-i Kudâme, *Muğni*, s. 281.

¹²¹ İdrisî, *Nüzhetü'l-Müşâtâk*, C. II, s. 159.

¹²² Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 442; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, 216.

¹²³ Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 442; Grohmann, "Yemâme", *İA*, C. I3, s. 370.

¹²⁴ Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd*, s. 87; Nâsır, *Vilâyetü'l-Yemâme*, s. 52.

¹²⁵ İsfahânî, *Bilâdü'l-Arab*, s. 263.

¹²⁶ İsfahânî, *Bilâdü'l-Arab*, s. 262.

¹²⁷ İsfahânî, *Bilâdü'l-Arab*, s. 293.

¹²⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. I, s. 150.

Arap Yarımadası'nda yer alan Yemâme'nin müstakil bir bölgeyi mi¹²⁹ yoksa Hicaz¹³⁰, Necid¹³¹ veya Arûz bölgesinin bir parçasını mı teşkil ettiğine dair tarihçiler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Genel kabule göre Bahreyn bölgesiyle birlikte Arûz'u meydana getirdiği düşünülmüştür.¹³² Bahreyn ve Yemâme arasında on günlük bir yürüme mesafesinde bulunduğu söylenmektedir.¹³³

Eski Arabistan'da oldukça ehemmiyetli bir rol oynayan Yemâme'nin¹³⁴ Kays b. Sa'lebe'nin yaşadığı Manfûha, onun biraz daha üst kısmında bulunan çöl ehlerinden kimselerin yaşadığı Vebre, Adıyy b. Hanîfe'den insanların yaşadığı Avka, onun da üzerinde Benî Haris b. Mesleme b. Ubeyd'in bulunduğu Gabrâ, Benu Abdullah b. Düvel'in yaşadığı Ammariye, Muheşşeme, Benû Âmir b. Hanîfe'nin yaşadığı Feyşan, Benu Hiffan b. Hâris b. ed-Düvel'in bulunduğu Heddâr, Benî Süheym'in köyü Kurrân, Benî Gabr b. Yeşkur'un Melhem, Benû Sedus b. Şeyban b. Zehl b. Sa'lebe'nin Kureyye, Benû Hezzan'ın Mecâze, Benû Rebia ve Benî Hezzan'ın Mavan, Benû Zehl'in yaşadığı Hedâr gibi yerleşim merkezleri bulunmaktadır.¹³⁵

¹²⁹ Bekrî, Yemâme'yi Arap yarımadasını teşkil eden dört bölgeden biri kabul edip, diğerlerinin de Mekke, Medine, Yemen olduğunu söyler. Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, C. I, s. 367.

¹³⁰ İbn Havkal, Yemâme'yi Hicaz'a dahil eder. İbn Havkal, *Kitâbü Sûreti'l-Arz*, s. 38-44.

¹³¹ Yâkut, Yemâme'nin Necid bölgesinin bir parçası olduğunu söyler. Hamevî, *Mu'cem*, C. V, 442.

¹³² Ebü'l-Fidâ ise hem Hicaz'a (*Takvimü'l-Büldân*, s.96) hem Arûz'a (*Takvimü'l-Büldân*, s. 97) ait gösterir ve Arûz'u doğru sayar.

¹³³ Hamevî, *Mu'cem*, C. I, s. 346- C. V, 442.

¹³⁴ Hamevî, *Mu'cem*, C. I, s. 346.

¹³⁵ Hemdânî, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, s. 274-75.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂMIYET ÖNCESİ DOĞU ARABİSTAN'DA İÇTİMAÎ, İKTİSADÎ VE DİNÎ HAYAT

I. İÇTİMAÎ HAYAT

A. İSLÂMIYET ÖNCESİ DÖNEMDE DOĞU ARABİSTAN'DAKİ ARAP KABİLELERİ

1. Umân

Yemen'de yaşayan Ezdli kabileler, Me'rib seddinin diğer adıyla Arim seddinin yıkılmasının ardından yarımadanın değişik bölgelerine dağılmışlardır.¹ Buna göre Ezd kabilesinden Yahmed, Heddân, Mâlik, Hâris, Atîke ve Cüdeyd Umân'a göç etmişlerdir.² Bölgeye ilk yerleşenler ise Mâlik b. Fehm el-Ezdî³ liderliğindeki Yemen asıllı Ezd kabilesi mensupları⁴ ve yakın çevrelerindeki Kudâalılar olmuştur.⁵ Mâlik b. Fehm'in Umân'a göç etmesinin sebebiyle alakalı bazı rivayetler bulunmaktadır. Bir

¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. I, s. 29- 30; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, 201. Sebe suresi 15-16. Ayetlerde bahsedilen, Sebe halkının cezalandırıldığı büyük sel baskını sırasında yıkılan barajdır. İbn Hişâm'a göre hadise, Ezd kabilesinden Amr b. Âmir'in liderliği zamanında vuku bulmuştur. İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. I, s. 29. Yâkût ise sel felâketinin Yemen'deki Habeş hâkimiyeti döneminde meydana geldiğini söylemektedir. Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 35.

² Hemdânî, *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, s. 330; Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 34. Evs ve Hazrec kabilesi Yesrib'e; Huzâa kolu Mekke ve Tihâme'ye; Mâsiha, Meydean, Lehb, Gamid, Yeşkûr ve Bârik kolları Serât'a; Mâlik b. Osman ve Cezîme b. Veddâh kolu Irak'a; Cefne, Âl-i Muharrik b. Amr b. Âmir ve Kudâa kolları Suriye'ye göç etmişlerdir. İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. I, s. 29. Ayrıca bkz. Hüseyin Algül, "Benî Ezd", *DİA*, C. XII, 1995, s. 47.

³ Tam ismi Mâlik b. Fehm b. Ganim b. Devs b. Udsân b. Abdullah b. Mâlik b. Nasr b. Ezd'dir. Avtebî, *Ensâb*, s. 715; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, 202. Mâlik b. Fehm bölgede 60 yıl boyunca bölgedeki Araplara krallık yapmıştır. Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 24-25.

⁴ Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 442; Avtebî, *Ensâb*, s.715; Sâlimî, *Tuhfe*, s. 23; Saîd el-Efgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l İslâm*, s. 252; Gaydâ Hazne Kâtibî, *Evveliyâtü'l-Futûh: Hurubü'r-Ridde fi'l-İslâm*, Beyrut, Dârü'l-Medâri'l-İslâmî, 2009, s.45. Yemen'den geldiği söylenen Ezd kabilesinin hangi rotayı izlediği hususunda ise tam netlik bulunmamaktadır. Abdullah Abu Ezzah, "The Political Situation In Eastern Arabia at the Advent of Islam", *Seminar for Arabian Studies*, Vol. 9, London on 10th-12th July, 1978 (1979), p.54.

⁵ Avtebî, *Ensâb*, s. 717.

rivayette Mâlik'in kardeşi Amr b. Fehm'in çocukları, koyun sürüsünü otlatmaya giderken her gün önünden geçtikleri evin köpeğini, havlayarak sürülerini ürküttüğü gerekçesiyle ok atarak öldürmüşlerdir. Aynı zamanda Mâlik'in komşusu olan köpeğin sahibi, yeğenlerinin sebep olduğu bu olayı şikayet için kendisine gelmiştir. Gelişmeyi öğrendiğinde oldukça sinirlenen Mâlik b. Fehm, kardeşinin ısrarına rağmen komşusu yüzünden böyle bir şeyin yaşandığı yerde kalamayacağını söyleyerek yurdunu terkedip Umân'a göç etmiştir. Mâlik'in göçünden sonra, Ezd oğullarından başka kabilelerden de Umân'a gelip yerleşenler olmuştur.⁶ Başka bir rivayete göre ise, Mâlik'in kavminden ayrılması Arim selinden sonra vuku bulmuş, onlar bu olaydan sonra bir dağ sırtında konaklamaya başlamışlardır. Mâlik b. Fehm'in çobanı birgün koyunları otlatmak için çıktığında Devs kabilesinden bir kölenin köpeğinin havlayarak sürüyü korkutması üzerine köpeği öldürmüştür. Köpeğin sahibi Mâlik b. Fehm'e gelerek çobandan şikayetçi olmuştur. Bu olaydan sonra Mâlik beraberindekilerle birlikte Umân'a gitmek için bölgeden ayrılmıştır.⁷

Mâlik beraberinde ailesi, yakın akrabaları ile at ve asker bakımından kuvvetli ordusuyla Umân'a geldiğinde; bölgede Dâra b. Dâra b. Behmen yönetimindeki Farslılar yaşamaktaydılar.⁸ Ezd kabilesi önce kıyı kesimindeki Kalhat şehrine yerleşmiş, daha sonra buradan diğer bölgelere geçmişlerdir.⁹ Mâlik'in Umân'a girişi, aynı zamanda Fârisîlere karşı elde edilen bir zafer olarak da yorumlanabilir. Mâlik b. Fehm'in bölgedeki güçlü nüfuzundan destek alan Ezdliler, bölgeye bir dizi göçler gerçekleştirmişlerdir. Genel kroniklerde Ezd kabilesinin, Umân'ın kıyı ovalarını işgal eden İranlılarla çarpışmaları hususundan bahsedilmektedir. Bu iki grup arasında birçok savaş meydana gelmiş olup en önemlisi ise Arapların İranlıları yenilgiye uğrattıkları Kalhât savaşı olmuştur. Savaşın sonucunda İranlılar yenilgiye uğrayıp Suhâr'a doğru geri çekilmek zorunda kalmışlar; Mâlik b. Ezdî ile bir yıllığına Umân'dan ayrılma ve haraç ödemek üzere ateşkes imzalamışlardır.¹⁰

⁶ Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 15; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, C. IV, s. 202.

⁷ Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 16.

⁸ Avtebî, *Ensâb*, s. 718. Umân'ın ilk sakinlerinin ise, Yahudî denizciler olduğu ve bölgede onlardan başkasının bulunmadığı rivayet edilir. Cevâd Ali, *el-Mufassal*, C. IV, s. 202.

⁹ Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 24-25.

¹⁰ Farouk Omar, "Urban Centres in the Gulf during the Early Islamic Period: A Historical Study", *British Society for Middle Eastern Studies*, Vol. 14, 1987, p. 159.

İranlılar deniz kıyılarında ve sahil civarında ikamet edip burayı kontrol altında tutarken, Ezdliler Umân'ın etrafındaki vâdilere, çöllere ve dağlık bölgelere yerleşmişlerdir.¹¹ Onlar yönetimde bir sınıfın olmamasının da verdiği avantajla tüm işlerdeki yetkileri ellerinde bulundurarak, denetimlerini de kuzeyde Ahsâ ve Bahreyn'e kadar genişletmişlerdir.¹² Nüfusun artarak Nezvâ bölgesine doğru yayılmaya başlamasıyla buradaki kabileler Sâsânîler ile çatışmaya girmişler ve Sâbur b. Hürmüz Zü'l-Eknaf (M.S. 309-369)¹³ döneminde Umân'ın büyük kısmı Sâsânî nüfuzu altına alınmıştır.¹⁴ İslâmî dönemde de yerleşik kabilelerin ağırlıkta olduğu Umân bölgesi, diğer dış kabilelerden az göç almıştır.¹⁵ Daha sonraki dönemde Hz. Peygamber'e (sav) gelen heyetlerin sayısına ilişkin kaynaklarda geçen bilgilerden anlaşılacağı üzere, farklı kabilelerden müteşekkil bir bölge olan Umân'da¹⁶ Ezdliler dışında 200'e yakın kabile bulunmaktadır. Bu kabilelerden en bilinenleri; Sa'd, Abdülkays, Temîm, Adnân, Cüdeyd, Şeybân, Benî Bekir, Benî Abs olup¹⁷ Kudâa ve Adnanilerden Samit b. Lüey kabilesinden¹⁸ gruplar da yaşamaktaydılar.

İslâm tarihinde sadece birkaç noktada etkili olmaları hasebiyle kesin bir hükümdar kronolojilerini oluşturmak zor olsa da, İslâmiyet öncesi dönemde Umân'a gelen ve Ezd kökenli olan Cülendâ ailesinin bölgede üç yüzyıl boyunca etkili oldukları söylenebilir. İslâmiyet'in kabulünden sonra da Cülendâ liderleri Medine yönetiminin temsilcileri olmuşlardır.¹⁹

2. Bahreyn

İslâmiyet öncesinde Bahreyn'in çöl bölgelerinde Abdülkays, Bekir b. Vâil, Temîm gibi Arap kabileleri ve bunların alt kollarının yaşamakta olduğu bilinmektedir.²⁰

¹¹ Michael Lecker, "Pre-Islamic Arabia", *The New Cambridge History of Islâm*, (edit. Chase F. Rabinson) *Cambridge University Press*, Vol. 1, 2010, s. 164; Clifford Edmund Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslâm Devletleri*, (çev. Hande Canlı), İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005, s. 165.

¹² Farouk Omer, *Umân fî Dirâsâti Mesâdir et-Târîhu'l-Umân*, s.28-29.

¹³ Taberî'nin 30 sene olarak belirttiği Sabur'un hükümdarlık süresi, İbn Kuteybe'nin rivayetinde 72 sene olarak geçmekte olup (İbn Kuteybe, (ö. 276/889), *el-Ma'ârif*, (nşr. Servet Ukkâşe), 4.B., Kahire, Dâru'l-Meârif, t.y., s. 659) onun ölümünden sonra kardeşi Erdeşir tahta geçmiştir. Taberî, *Tarih*, C. II, s. 62; Cevâd Ali onun hükümdarlık süresimi 310-379 yılları olarak verir.

¹⁴ Bilge, "Umân", s. 141; Farouk Omar, *Umân fî dirasâti'l Mesâdir et-Târîhu'l Umân*, s.29.

¹⁵ Henderson, "Tribal Organization In Eastern Arabia in The Islamic Era", Vol. 12, p. 29-31.

¹⁶ Saîd el-Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, s. 254, 257; A'nî, *Umân fî Usûri'l İslâmiyet'il-Ülâ*, s. 77.

¹⁷ Ateş, *Günümüz Umman İbadiyyesi*, s.126.

¹⁸ İbn Havkal, *Kitâbü Süreti'l-Arz*, s. 45.

¹⁹ Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslâm Devletleri*, s. 165; Bilge, "Umân", *DİA*, C. XLII, s. 141.

²⁰ Belâzûrî, *Futûh*, s.106; Hamevî, *Mu'cem*, s. 347. Bkz. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, C. I, 374.

Rebiaoğullarının bölünmesinin ardından Abdülkays kabilesi bölgeye yerleştiğinde, bu topraklarda Tihâme bölgesinden gelen İyâd ve Ezd kabilesi mensupları bulunmaktadır. İlerleyen dönemlerde Abdülkaysların İyad kabilesinin boylarını bölgeden sürmeleri üzerine, onlar Irak topraklarına göç etmek zorunda kalmışlardır.²¹ Bu şekilde Abdülkayslar Bahreyn topraklarının hakimi konumuna gelmiş ve bölgeyi kendi boyları aralarında paylaşmışlardır. Cezîme b. Avf b. Bekr b. Abdülkays el-Hatt bölgesi ve çevresine, Şenn b. Efsâ b. Abdülkays ise Hatt bölgesinin ilerisinde Irak topraklarına kadar olan kısma, Nükrâ b. Nükeyz b. Abdülkays ise Katîf çevresine yerleşmiştir.²² Hz.Peygamber (sav) devrine geldiğinde de, Abdülkaysların bölgedeki nüfusun çoğunluğunu teşkil ettiği bilinmektedir.²³ Devam eden süreçte önce Adnânîler'in Bekir b. Vâil kolu, ardından da üçüncü dalga olarak Temîm ve Tağlib kollarından çeşitli kabileler bölgeye yerleşmişlerdir.²⁴ Diğer Mudarî kabilelerle mücadele sonucunda göç eden Temîm boylarından bir kısmı Umân'a giderken²⁵ diğer kısmı Necd ve Bahreyn bölgesine yerleşerek Abdülkayslar ile komşu olmuşlardır.²⁶ Adı geçen kabilelerin bölgeye göç ediş zamanları bilinmemekle birlikte, Arap şecere uzmanları tarafından Tihâme kökenli oldukları söylenen Doğu Arabistan'daki bu kabilelerin²⁷, 3. yy.'ın sonları ile 4. yy.'ın başlarında bölgede varlık gösterdiklerini belirten rivayetler bulunmaktadır.²⁸

Bahreyn'deki Abdülkays, Bekir b. Vâil ve Temîm kabilelerinin, Kısra Sâbur b. Hürmüz Zü'l-Eknaf²⁹ döneminde Sâsânîlerle aralarında bazı mücadeleleri olduğu rivayet edilmektedir. Hürmüz'ün vasiyetiyle doğduğunda veliaht tayin edilen oğlu Sâbur b. Zü'l-Eknaf'ın 16 yaşında tahta geçmesine kadarki süreçte devleti soylular yönetmişlerdir.³⁰ Yönetimdeki bu boşluktan istifade eden Abdülkays kabilesi, Bahreyn ve Kâzime taraflarında yaşayan Araplar'dan teşekkül eden büyük bir toplulukla birlikte

²¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 471; Abu Ezzah, "The Political Situation İn Eastern Arabia at the Advent of Islam, Seminar for Arabian Studies", p.53-64.

²² Bekrî, *Cahiliye Arapları*, s.105-106.

²³ Mustafa L. Bilge, "Bahreyn", *DİA*, C. IV, 1991, s. 492-495.

²⁴ Bilge, "Bahreyn", *DİA*, C. IV, s. 492-495; W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, (çev. Süleyman Kalkan), İstanbul, KURAMER, 2016, s. 165.

²⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 486.

²⁶ İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, s.265

²⁷ Mustafa Fayda, "Abdülkays", *DİA*, C. I, 1988, s. 248-249.

²⁸ Abu Ezzah, "The Political Situation İn Eastern Arabia at the Advent of Islam", p.53, 54.

²⁹ İbn Kelbî'nin 30 sene olarak belirttiği Sabur'un hükümdarlık süresi, Taberî ve İbn Kuteybe'nin rivayetinde 72 sene olarak geçmekte olup (İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 659) öldükten sonra yerine kardeşi Erdeşir tahta geçmiştir. Taberî, *Tarih*, C. II, s. 61-62.

³⁰ Taberî, *Tarih*, C. II. s. 56; Ya'kübî, *Târih*, C. I, s. 201.

deniz yoluyla Erdeşir, Hurre ve Fars sahillerine akınlar düzenlemişler; bölge halkının hayvanlarını, ekinlerini ele geçirerek büyük ölçüde bir yağma gerçekleştirmişlerdir.³¹ Bu akınlar II. Sâbûr büyüüp tahtın hakimiyetini eline alana dek devam etmiştir. Tahta çıktığında askerlerinin en cesur ve atılganlarından 1.000 kişi seçen Zü'l-Eknaf, Araplara karşı saldırıya geçmiştir.³² Bahreyn'in el-Hatt bölgesi üzerine yürümüş, buranın ahalisini kılıçtan geçirmiş; ardından Temîm, Bekir b. Vâil ve Abdülkays kabilelerinin yaşadığı Hecer şehrine girerek büyük bir katliam gerçekleştirmiştir. Öyle ki bölge halkı dağdaki mağaralara ya da denizdeki adalara kaçsalar bile kurtulamamışlar, sadece çöllere sığınanlar hayatta kalabilmişlerdir. Sâbur daha sonra Yemâme'ye geçerek ahalisini de kılıçtan geçirmiştir. Bunlarla da yetinmeyip Medine'ye kadar ilerlemiş, bulabildiği Arapları öldürmüş ya da esir etmiştir.³³ Sâbur şiddet ve baskı yoluyla kalıcı düzenin sağlanamayacağını anladığında, politikasında değişiklik yaparak onlarla uzlaşma yolunu denemiştir. Yeni politikasına göre, Abdülkays'ın boyları ile Benî Temîm'e mensup gruplar Bahreyn'in Hecer şehrine yerleştirilmişlerdir. Benî Tağlib kabilesinden olanlar Bahreyn'deki Dârîn, Hatt ve Hayc şehirlerine yerleştirilirken; Bekir b. Vâil'den olanlar İran toprağı Kirman'da, Bekir b. Vâil oğullarının Benî Hanzale boyundan olanlar ise Ahvaz bölgesinde iskan edilmişlerdir.³⁴ Böylece iskanlaştırma faaliyetiyle Abdülkaysoğulları ve diğer kabileler Sâsânî hâkimiyeti altına alınmış, İslâmî döneme kadar da bu şekilde devam etmiştir.

3. Yemâme

Farslıların Tevâif-i Mülûk döneminde Yemâme'de, Arab-ı Bâide'nin önemli kollarından Tasm ve Cedîs kabileleri yaşamaktaydılar.³⁵ Tasm kabilesi Benû Levzân b. İrm b. Sâm b. Nûh'un, Cedîs kabilesi ise Câsir b. İrem b. Sâm b. Nûh'un soyundan gelmektedir.³⁶ Ezd kabilesinden olan Tasm ve Cedîs, Yemâme'yi yurt edinerek burada soylarını ve mallarını çoğaltmışlardır.³⁷

³¹ Taberî, *Tarih*, C. II, s. 55.

³² Taberî, *Tarih*, C. II, s. 56.

³³ Taberî, *Tarih*, C. II, s. 57; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. II, s. 637.

³⁴ Taberî, *Tarih*, C. II, s. 57; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. II, s. 638-C. IV, s. 486.

³⁵ Arab-ı Bâide'nin Yemâme'ye yerleşen son iki kabilesidir. Taberî, *Tarih*, C. I, s. 629; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî (ö. 321/933), *el-İştikak*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Daru'l-Cil, I.B., Beyrût, 1991, s. 86; Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 442.

³⁶ İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, s. 395.

³⁷ Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 442; Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 86.

Tasm ve Cedîs'in yaşadığı dönemde Yemâme her çeşit meyvenin yetiştiği bahçeleri ve yüksek sarayları bulunan en mümbit ve bayındır beldelerden biri olmuştur.³⁸ Bu iki kabilenin başında Tasm kabilesinden Amlîk³⁹ adında zalim bir hükümdar bulunmakta olup, Cedîsleri hakir görerek onlara zulmetmektedir. Amlîk'in zulümlerinden biri de Cedîs'lere mensup bir kızın kendi tarafından bekâreti bozulmadıkça evlenmesine izin vermemesidir. Cedîs kabilesinden Esved b. Gifâr, kavminin reislerinin yanına giderek bu zilleti üzerlerinden atmaları için bir planının olduğunu ve bu konuda da kendisine destek olmalarını istemiştir. Reislerinin onayının alınması üzerine bir yemek hazırlanarak hükümdar ve onun yakın adamlarına haber verilmiş, davetlilerin gelmesinin ardından saklanılan kılıçlar çıkarılarak başta hükümdar olmak üzere, yanındaki avam sınıfındaki insanlar öldürülmüştür.⁴⁰ Onlardan sadece Riyâh b. Mürre kaçarak kurtulabilmiştir. Riyâh, Himyerî hükümdarı Hassân b. Tübba'nın⁴¹ huzuruna giderek Cedîslilerin kendilerine saldırdığını anlatmıştır. Riyah'ın, onun hizmetinde ve tebaası olduklarını belirterek kendisinden yardım istemesi üzerine Hassân da bu talebi kabul etmiştir.⁴²

Yemâme'ye yaklaştıkları vakit Riyâh hükümdar'a, Cedîs'lerden biriyle evlenen Yemâme adında bir kız kardeşi olduğundan ve onun üç günlük mesafeden gelen bir süvariye farkedebilecek kadar uzak mesafeyi görebildiğinden bahsetmiş; ardından da onun Cedîs'lere bu tehlikeyi haber vermesinden korktuğunu söylemiştir. Topluluk konaklamak için mola verdiği zaman, Hassân bir adamına dağın tepesine çıkıp gördüğü şeyleri haber vermesini istemiştir. Gönderdiği adamın dağa çıkarken bacağı bir kapana saplanmış, ondan kurtulmak için ayağındaki ayakkabısını çıkartıp eline almıştır. Bunu farkederek Riyâh'ın kardeşi Yemâme, dağın üzerinde bir adam gördüğünü ve kendilerine saldıracaklarını düşündüğünü kavmine haber vermiştir. Kabilesi adamın ne yaptığını sorunca da “Ya ayakkabısını dikeyor ya da omuzunda taşıdığı eti yiyor” demiş, fakat kabilesi kendisine inanmamıştır. Kuvvetli bir rüzgar çıkması üzerine Riyâh Hassân'a, askerilerinden her birinin bir ağaç keserek onunla kendilerini siper etmelerini emretmesini tavsiye etmiştir. Hassân'ın emriyle askerler onun dediği gibi hareket

³⁸ Taberî, *Tarih*, C. I, s. 629; Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 442.

³⁹ Bazı kaynaklarda “Amlûk” şeklinde geçmektedir.

⁴⁰ Taberî, *Tarih*, C. I, s. 629; Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 444; Kazvîni, *Âşârü'l-Bilâd*, s. 88-89.

⁴¹ M. 385-420 yılları arasında hükümdarlık yapan Zû Muahir lakaplı Hassân b. Tübba'nın seçercesi Tübba' b. Tübba' Tübân Esad Ebî Kerb b. Melkeykerb Tebbâ b. Akran'dır. Taberî, *Tarih*, C. I, s. 631.

⁴² Taberî, *Tarih*, C. I, s. 629; Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 445; Kazvîni, *Âşârü'l-Bilâd*, s. 89.

etmeye başlamışlardır. Gece vakti, Yemâme ağaç altında birilerinin ya da Himyerden atlıların onların üzerine geldiğini gördüğünü tekrar kavmine haber vermişse de onlar yine buna inanmamışlardır. Ertesi sabah Yemâme'nin haber verdiği durum gerçek olmuş, Hassân b. Tübba' ve askerleri Esved b. Gifâr'ın başında olduğu kabilenin üzerlerine saldırı düzenleyerek onları kılıçtan geçirmişler, saraylarını ve kalelerini yıkmışlardır. Mürre'nin kızı Yemâme, saldırının ardından Hassân'ın huzuruna getirilmiş ve gözü oyularak çıkartılmıştır.⁴³ Daha sonra da, o zamanlar Cevv olarak bilinen şehrin kapısında asılmıştır.⁴⁴ Rivayete göre bu olayın ardından Hassân ülkeye Cevvü'l-Yemâme adı verilmesini emretmiştir. Arap şairi Meymûn b. Kays b. Cendel el-A'sâ, Hassân'ın Yemâme üzerine yürümesi hakkında şu şiiri söylemiştir:

“Gelmekte olan kimseler görülmediği zaman bile keskin bakışlarıyla bakarak onların kim olduğunu keşfeden Yemâme kadın gibi ol.

O, gelenleri farketmek için öyle bir bakış attı ki; Ondan önce hiç bir kirpik sahibi kimse böyle keskin bir bakışla bakmamıştı.”⁴⁵

Hassân b. Tübba' tarafından yenilgiye uğratılmalarından sonra da Tasm ve Cedîs kabilelerinin mensupları yine burada yaşamaya devam etmişlerdir.⁴⁶

Himyerî meliki Hassân b. Es'ad'ın⁴⁷ yönetiminde, Bekir b. Vâil'in önemli bir kolu olan Benî Hanîfe b. Luceym b. Sa'b b. Bekir b. Vâil oğulları Ubeyde b. Sa'lebe b. Yerbû liderliğinde Hacr'ül-Yemâme şehrini merkez edinmişlerdir.⁴⁸ Otlak aramak amacıyla göç etmiş olan bu kabile, Kârât denilen bir yerde konaklamıştır. O sırada Ubeyde'nin çobanı Hacr denilen bölgeye kadar ilerlemiş; orada gördüğü köşkleri, hurmalıkları, arazileri Ubeyde'ye haber vermiştir. Bunun üzerine Ubeyde, bölgeye gelerek otuz kadar ev ve bahçe almış, onun oturduğu eve de Hacr denmiştir. Hacru'l-Yemâme denilen şehir de burası olmaktadır.⁴⁹

⁴³ Taberî, *Tarih*, C. I, s. 630-31; Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 446

⁴⁴ Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd*, s. 89.

⁴⁵ Meymûn b. Kays b. Cenden el-A'sâ, *Divanü'l-A'sâ'l-Ekber* (thk. Muhammed Hüseyin), Mektebetü'l-Âdâb, 1950, s. 89-90; Taberî, *Tarih*, C. I, s. 630-31; Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 446

⁴⁶ Adolf Grohmann, “Yemâme”, *IA*, C. XIII, 1.B., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1986, s. 370. Abdullah al-Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, 1. B., Riyad, Ithaca Press, 2002, s. 32.

⁴⁷ Hassân b. Es'ad M. 420-425 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Corci b. Habîb Zeydan (1861-1914) *Târîhu'l-Arab Kable'l-İslâm*, C. I, 2.B., Mısır, 1922, s. 123.

⁴⁸ Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 446.

⁴⁹ Bekrî, *Mu'cemu Mâ İsta'cem*, C. I, s. 83.

Yemâme'deki en kadim kabile olan ve yönetimi elinde bulunduran Benî Hanîfe⁵⁰ aynı zamanda en fazla yerleşim yeri bulunan kabile olmuştur.⁵¹ İslâmî dönemde de Yemâme'nin başkenti olan Hacr'de yaşayan ve araziyi yetiştirecek kadar uzun süre burada bulunan Benî Hanîfe'yi⁵² de içinde bulunduran ve Yemâme'deki en büyük kabile grubu Bekir b. Vâil'in diğer bazı kolları; İcl, Lüceym, Ukâbe, Benî Âmir b. Hanîfe, Adıyy b. Hanîfe, Benî Düvel, Benî Şeybân, Benî Yeşkûr, Benî Zehl, Bâhile, Âmir b. Sa'saa'nın alt kolları⁵³ ve Kays b. Sa'lebe gibi Arap kabileleri olmuştur.⁵⁴

Benî Nümeyr kabilesi, yarı göçebe olup İrz bölgesinde yaşayanlar ile Yemâme'nin kuzeyinde çeşitli bölgelerde yaşayanlar olarak iki kola ayrılmaktadır. Yemâme'nin kuzeyinde ve tamamen yerleşik hayata geçmiş olan kabileler genellikle tarımsal faaliyetlerle meşgul olmaktadır. Ayrıca Benî Nümeyriler, yerleşim yerlerini Benî Hanîfe'nin diğer boylarıyla da paylaşmışlardır.⁵⁵

Adnânî soyundan Kays b. Aylân'a bağlı büyük bir kabile olan Bâhile kabilesi⁵⁶, Mâlik b. A'sur ile evlenen Bâhile bint Sa'b b. Saîd el-Uşeyre'nin adıyla anılmaktadır.⁵⁷ Bununla birlikte, Bâhile isminin kullanılmasıyla ilgili kaynaklarda farklı rivayetler bulunmaktadır. Bir yoruma göre Câhiliye döneminde Araplar tarafından bu kabile oldukça hakir görülmüş; çöplüklerden yemek artıklarını toplayıp yiyen, hatta mezardan ölü kemiklerini çıkartıp kaynatarak yağını alan kimseler olarak itham edilmişlerdir. Bu sebeple de onlar için hakaret anlamında kullandıkları "Bâhili"⁵⁸ kelimesinin, zamanla kabilenin ismine dönüştüğü söylenmektedir. Toprakları tarıma çok elverişli olmamakla

⁵⁰ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 213. Kimi rivayetlere göre Benî Hanîfeliler Yemâme'ye, İslâmiyet'ten yaklaşık 2 asır önce ya da M. 5. yy'ın başlarında gelmişlerdir. Nâsır, *Vilâyetü'l-Yemâme*, s. 46.

⁵¹ Nâsır, *Vilâyetü'l-Yemâme*, s. 47; Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 36.

⁵² Taberî, *Tarih*, C. III, s. 282; Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 442; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 217.

⁵³ Benî Âmir b. Sa'saa b. Kays Aylân b. Mudar'ın alt kolları; Kilâb b. Rebîa, Kâ'b b. Rebîa, Akîl, Nümeyr ve Ca'de b. Ka'b b. Rebîa'dır. İbn Hazm, *Cemhere*, s. 482-483. Kilâb b. Rebîa'nın Kabilenin câhiliye dönemi hakkında fazla bilgi bulunmasa da, Ficâr savaşlarında yer aldıkları anlaşılmaktadır. İbn Hişâm, *es-Sire*, C. I, 209-210.

⁵⁴ Hemdânî, *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, s. 274; Bilge, "Yemâme", *DİA*, C. XLIII, 2013, s. 399-400; Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 36.

⁵⁵ Hemdânî, *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, s. 275-79. 36; Nâsır, *Vilâyetü'l-Yemâme*, s. 49.

⁵⁶ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 481; Hasan b. Abdullah el-İsfahânî, *Bilâdü'l-Arab*, (thk.Salih Alî- Hamed el-Câsir) Riyâd, Dâru Yemâme, t.y., s. 326.

⁵⁷ Kocasının ölümünden sonra üvey oğlu Ma'n b. Mâlik ile evlenen ve her iki evliliğinden birçok çocuğu olan Bahile'nin kendi çocuklarının yanı sıra Ma'n'ın diğer evliliklerinden olanları da büyütüp yetiştirmiştir. Bu sebeple de kabilenin Bahile oğulları olarak anıldığı söylenmektedir. İbn Hazm, *Cemhere*, s. 245.

⁵⁸ İbn Düreyd, *İştikak*, C. II, s. 534.

birlikte, maden ocağı bakımından zengin bölgeleri olan Bahîle kabilesinin çoğu madencilik ve endüstriyel faaliyetlerle uğraşmaktaydılar. Diğer bir yoruma göre madencilik ve endüstri Araplar için itibarı düşük meslekler sayıldığından, bu isim de kabilenin saygınlığını düşürmek için kasıtlı olarak verilmiştir.⁵⁹ Mekke'nin fethinden sonraki dönemde Bâhile kabilesini temsilen Medine'ye gelenler ve Müslüman olanlar bulunmaktadır.⁶⁰

Yemâme'nin en büyük kabilelerinden birisi de Benî Temîm'dir.⁶¹ Yemâme, Bahreyn ve Necd topraklarında dağınık bir şekilde yaşayan Temîmliler, yerleşik ve bedevi olarak ikiye ayrılmakta ve Benî Anber⁶², Benî İmrü'l-Kays⁶³, Benî Harîs⁶⁴, Zeydümenât⁶⁵, Benî Mâlik⁶⁶, Benî Yerbû⁶⁷ şeklinde alt kolları bulunmaktadır.

Yerleşim yerlerinin ve kasabaların çoğunun Benî Hanîfelilere ait olması, Temîm ile Benî Hanîfe arasında bazı mücadelelere neden olmuştur. Temîmliler Yemâme'ye yerleşmeyi ve Benî Hanîfe'nin yerlerine geçmeyi istemişlerse de, Benî Hanîfeliler onların bu isteğine güçlü bir savunmayla karşı koymuştur.⁶⁸ Bununla birlikte Temîmlilerin, arazisini ve kuyularını satan Benî Hanîfe'den ve başka boylardan bazı yerler almış olmaları muhtemeldir. Benî Hanîfe'nin bazı bölgelerine yerleşen Temîmliler daha çok yarı göçebe ya da köylü kesimindedir.⁶⁹ Yemâme'de meydana gelen Akraba savaşının ardından, Benî Hanîfelilerden boşalan yerlere yerleşerek Yemâme nüfusunun çoğunluğunu oluşturmuşlardır. Bu durum Temîmlilerin bölgeye Ridde savaşından sonra geldikleri şeklindeki yorumları da ortaya çıkarmıştır.⁷⁰

⁵⁹ Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, 37; Ahmet Önkal, "Bâhile", *DİA*, C. IV, 1991, s. 483

⁶⁰ Mutarrif İbnü'l-Kâhin, İslâmiyet'i kabul ettiklerini söyleyerek Hz. Peygamber'den (sav) kabilesi adına bir emannâme almıştır. Daha sonra Bâhile'nin Benî Vâil koluna mensup Neşhel b. Mâlik el-Vâilî de kabilesini temsilen Resûlullah (sav)'ı ziyaret etmiş ve müslüman olmuştur. Resûlullah da (sav) ona içinde dinî emirlerin yazdığı bir belge vermiştir. Kabilesinden müslüman olanlar için bir emannâme ile İslâmî hükümleri ihtiva eden bir yazı almıştır. İbn Sa'd, *Tabakât*, C. I, s. 265.

⁶¹ İbn Havkal, *Kitâbü Sûreti'l-Arz*, s. 38

⁶² İbn Hazm, *Cemhere*, s. 4, 208.

⁶³ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 214.

⁶⁴ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 207.

⁶⁵ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 214, 466.

⁶⁶ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 211.

⁶⁷ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 448.

⁶⁸ Nâsır, *Vilâyetü'l-Yemâme*, s. 50

⁶⁹ Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 38-39.

⁷⁰ Nâsır, *Vilâyetü'l-Yemâme*, s. 53; Adolf Grohmann, "Yemâme", *İA*, C. XIII, s. 37; Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 36-37.

II. İKTİSADÎ HAYAT

A. UMÂN

Bir çok beldeyi kapsayan ve birinci iklim kuşağında yer alan Umân, atasözlerine dahi konu olan şiddetli bir sıcaklığa sahiptir.⁷¹ Denizden uzak bölgelerde seyrek de olsa kar yağdığına dair bazı rivayetler bulunmaktadır.⁷² Bölge ilk bakışta engebeli ve dağlarla kaplı bir alan gibi görünse de kıyı boyunca ovalara ve kumullara da sahiptir.⁷³

Umân'ın Arabistan'ın çöl bölgelerine yakın olan büyük bir bölümü ziraate elverişli değildir. Suyun satıhtan çok aşağıda bulunmadığı veya yeraltı su damarlarının geçtiği yerlerde ziraat için gerekli olan su kuyulardan sağlanmaktadır. Beldelerin çoğunda yetişen hububattan en fazla verim alınan yer, Umân'ın sahil ovası Bâtine'dir.⁷⁴ Bölgede hububattan buğday, mısır, pirinç; meyvelerden de hurma, demirhindi, mango, muz, nar, ayva, fıstık, üzüm, badem, incir, ceviz, karpuz, kayısı, kiraz yetiştirilmektedir.⁷⁵ Esas olarak hurması ile de meşhur olan Umân⁷⁶, bu hususta eski Arap coğrafyacıları tarafından bir hurma bahçesine benzetilmiş ve Hecer hurması ile ilgili darb-ı meseller söylenmiştir.⁷⁷ Aynı zamanda, pamuk, şeker kamışı⁷⁸ ve çivit üretimi de yapılmaktadır. Sadece meyve ve hububatları değil, Umân devesi ve merkebi de eski dönemlerde oldukça meşhurdur.⁷⁹

Umânlılar buldukları coğrafi konum hasebiyle, denizcilik alanında kendilerini geliştirmişlerdir.⁸⁰ Ulaştıkları yerleri kolonize etmekle meşhur olan Umân halkı, Bahreyn ve Katar'ı ilk kolonize eden Araplar olarak bilinmektedirler. Nitekim, Vasco

⁷¹ İbn Havkal, *Kitâbü Süreti'l-Arz*, s. 45; Hamevî, *Mu'cem*, C. IV, s.150-151; İbnü'l-Mücâvir, *Târîhu'l-Müstebsir*, C. II, s. 313.

⁷² İbn Havkal, *Kitâbü Süreti'l-Arz*, s. 45

⁷³ Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 369.

⁷⁴ Alçak bölge manasına gelen, Umân körfezi sahili ile Hecer dağları arasında kalan ovalık kıyı kesimi bölgesidir. Tarımdaki verimin yanısıra; koyun, keçi ve deve gibi hayvan besiciliğinde de ilerlemiştir. Mustafa L. Bilge, "Bâtine", *DİA*, C. V, 1992, s.190.

⁷⁵ İbn Havkal, *Kitâbü Süreti'l-Arz*, s. 44; Saîd el-Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, s. 252.

⁷⁶ Ebü'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldân*, 99.

⁷⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. III, 69-70. Umânlılar için Hurma, meyvesinin gıda olarak kullanılmasının yanında, gövdesinin ve yapraklarının barınma ve başka ihtiyaçları karşılamada son derece önemli bir yere sahiptir. Saîd el-Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, s. 252; Adolf Grohmann, "Umân", *İA*, C. XIII, 1986, s. 30.

⁷⁸ Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 370.

⁷⁹ Grohmann, "Umân", *İA*, C. XIII, s. 30.

⁸⁰ Hamevî, *Mu'cem*, C. I, 174.

de Gama'ya kılavuzluk yapan Ahmed b. Macit'in de Umânlı olduğu söylenmektedir.⁸¹ Umân'ın geçim kaynaklarından biri de balıkçılık olup bunun için kurulmuş kasabalar bulunmaktadır.⁸² Bunların dışında İdrisî, Bahreyn'in gelirinin yarısını sağlayan inci avcılığının Umân'da da Demâ şehrinde ve Mahceme burnunda⁸³, az olmakla birlikte Sûr ve Kalhât'ta yapıldığından bahseder.⁸⁴ Umân'ın Himyerîler döneminde başladığı bilinen, Sâsânîler döneminde daha da artan zenginliğinin temelinde, topraktan elde edilen verimin, inci ticaretinin ve bunların yanısıra yer altı kaynaklarının ve madenlerinin rolü bulunmaktadır.⁸⁵

Deniz kıyısında büyük bir şehir olan Umân, dünya ticaret merkezlerinin en önemlilerinden biri sayılmış olup tüccar sayısı bakımından o dönemde kendisinden daha zengin başka bir şehir bulunmamaktadır. Bölgeye Yemen, Hicaz, Şam, Habeş'ten gelen mallar, buradan çeşitli ülkelere kendi tüccarları tarafından taşınmıştır.⁸⁶ Öyle ki ilaç yapımında kullanılmak üzere Yemen'den getirilen aktariye ürünleri burada satılırken, güzel koku konusunda dünyada büyük şöhrete sahip olan Umân'dan da çeşitli yerlere koku ihracı yapılmıştır.⁸⁷

Körfezin Arap denizi ile buluşma noktasında bulunmasından dolayı stratejik ve ticarî açıdan önemli bir yerde olan Umân'ın, kıyı kesimlerinde bulunan şehir merkezlerinin çoğu ya bir liman ya da bir pazar alanıdır. İç kesimlerde verimli ovalar üzerinde bulunan şehirleri ise tarım merkezleri olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Umân'ın iç bölgelerinde, aralıklı olarak yerleşim merkezleri de bulunmaktadır.⁸⁸ Kıyı bölgelerindeki önemli ticaret merkezlerinin kontrolü Sâsânîlerin elindeyken, dağlık ve karasal alanların denetimi Ezdlilerin elinde olmuştur.⁸⁹ İslâmiyet'in ortaya çıktığı

⁸¹ Ateş, Günümüz Umman İbadiyyesi, s.126.

⁸² Hamevî, *Mu'cem*, s.150-151. Hurma dışında bölgenin en meşhur yiyeceği balıktır. İbnü'l-Mücâvir, *Târîhu'l-Müstebzir*, C. II, s. 313.

⁸³ Kalhat şehrinin yakınlarında, kaliteli incileriyle meşhur beldedir. İdrisî, *Nüzhetü'l-Müştâk*, C. I, Kahire, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2002, s. 156

⁸⁴ İdrisî, *Nüzhetü'l-Müştâk*, C. I, s. 126, 155-156.

⁸⁵ Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, s. 255; Naboodah, "The Commercial Activity of Bahrain and Oman in the Early Middle Ages", p. 85.

⁸⁶ Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, s. 256-257; V. Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem, Mine'l Meşrik ile'l Mağrib*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008, s. 148.

⁸⁷ Bu kokunun Umân denizinden elde edilen bir koku olduğu söylenmektedir. Umân kokularının şöhreti, Harun Reşid dönemine kadar sürmüştür. Rivayete göre, halifenin huzuruna çıkan Abbas b. Muhammed adlı bir kimse Umân'ın denizinden imal edilen, çok kıymetli olduğunu söylediği Umân'dan getirdiği bir kokuyu halifeye sunmuştur. Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, s. 256.

⁸⁸ Farouk Omar, "Urban Centres in the Gulf during the Early Islamic Period: A Historical Study", p.159.

⁸⁹ Naboodah, "The Commercial Activity of Bahrain and Oman in the Early Middle Ages", p. 82.

dönemde de Umân, deniz ticaretinde Afrika, Hindistan gibi önemli merkezlerden biri olarak ticarî ve askerî yönden ehemmiyetini korumuştur.⁹⁰ Bölgenin ticarî açıdan ön plana çıkan en önemli kentleri şöyle sıralanabilir:

Umân'ın eski dönemlerdeki başkenti ve en önemli şehri olan Suhâr'ın⁹¹ eski adı, farsça bir isim olan Mâzun'dur.⁹² Şehrin ilk yöneticileri körfezde üstünlüğe sahip olan İranlılar olmuştur.⁹³ Çin'in geçidi, Yemen'in yardım kaynağı, şarkın ve Irak'ın anbarı sayılan Suhâr hakkında Wilkinson'un bölgede yaptığı arkeolojik çalışmalar bazı ipuçlarını ortaya koymuştur. Bunlardan biri bölgedeki su bolluğunun tarımsal üretimdeki çeşitliliği arttırmasıdır.⁹⁴ Nitekim bölgede hurma başta olmak üzere muz, incir, ayva, nar gibi birçok meyve yetiştirilebilmektedir.⁹⁵

Umân'ın en bayındır, kalabalık ve zengin şehri olarak tarif edilen Suhâr⁹⁶, çeşitli mallara sahip pazarları ile bir ticaret merkezi olarak ön plana çıkmıştır.⁹⁷ Bu coğrafya dünyanın çeşitli yerlerinden Sind, Hind, Çin, Doğu ve Batı'dan gelen tüccarların buluşma noktası olmuştur.⁹⁸ İslâmiyet'ten önce her yıl Recep ayının ilk günü Suhâr'da kurulan panayırlar⁹⁹, bölgenin ekonomisine büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Mukaddesî'nin belirttiği üzere bölgede konuşma dilinde olduğu gibi, ticaret dilinde de Farsça kullanılmıştır.¹⁰⁰ Ticaret ve ziraatteki bolluğun etkisiyle, zenginlik yönünden San'a, Zebid gibi şehirleri gerisinde bırakan Suhâr, oldukça temiz ve güzel bir beldedir.¹⁰¹ Şehir, askerî faaliyetler ve yönetim açısından kilit bir rol oynamıştır. Aynı zamanda, gemiler ve rotalar hakkında son derece bilgili ve tecrübeli denizcilere sahip

⁹⁰ A'nî, *Umân fî Usûri'l İslâmiyet 'il-Ûlâ*, s.72

⁹¹ Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsîm*, s. 92; Hamevî, *Mu'cem*, s. 150-151. Eski dönemlerde ülkenin en önemli şehri Suhâr iken, bugün merkezi şehir Maskat'tır. Grohmann, "Umân", C. XIII, s. 30. Kaynaklarda göze çarpan bir husus da, Umân ve Suhâr şehri ile ilgili sık rastlanılan bir isim karışıklığı olduğudur. Suhâr şehrine ait bilgiler, Umân'a ait bilgilermiş gibi aktarılmakta, bu sebeple de Suhâr şehrine Umân dedikleri anlaşılmaktadır. A'nî, *Umân fî Usûri'l İslâmiyet 'il-Ûlâ*, s. 85

⁹² Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 24; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, 202.

⁹³ Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsîm*, s. 92.

⁹⁴ Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsîm*, s. 92; Whitcomb, "The Gulf in the Early Islamic Period: The Contribution of Archaeology to Regional History", s. 79.

⁹⁵ İstahrî, *Mesâlik el-Memâlik*, s. 25; Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsîm*, s. 92; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müşâk*, C. I, 156.

⁹⁶ İstahrî, *Mesâlik el-Memâlik*, 25; Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsîm*, s. 92. Şehir, İslâmî dönemde de sahip olduğu bu önemini ve zenginliğini sürdürmüştür. İbn Havkal, *Kitâbü Süreti'l-Arz*, s. 44-45.

⁹⁷ İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müşâk*, 156; A'nî, *Umân fî Usûri'l İslâmiyet 'il-Ûlâ*, s. 59.

⁹⁸ İbn Habîb, *Kitâbü'l-Muhabber*, s. 265; İbn Havkal, *Kitâbü Süreti'l-Arz*, s. 44; Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsîm*, 92; İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müşâk*, C. I, 156; Ebû'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, s. 99.

⁹⁹ İbn Habîb, *Kitâbü'l-Muhabber*, s. 265; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, C. I, s. 325.

¹⁰⁰ Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsîm*, s. 96.

¹⁰¹ Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsîm*, s. 92

şehir Suhâr, bu orduların Körfez ve Hint okyanusuna doğru ilerlemelerini kolaylaştırmak için gemi ve diğer ekipman desteğinin sağlandığı yer olmuştur.¹⁰²

Cülendâ ailesinden yöneticilerin merkez olarak kullandıkları şehir, İslâmiyet'ten sonra da politik ve idarî önemini devam ettirmiştir. Her ne kadar Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra Arap Yarımadası'nda çıkan karışıklıklardan Suhâr şehri de nasibini alarak Abd ve Ceyfer kardeşler bir süreliğine Suhâr'ı terkedip dağlık bölgelere sığınmak zorunda kalmışlarsa da¹⁰³, kısa bir süre sonra sükunet tekrar sağlanmıştır. Suhâr şehri günümüzde, Umân'da önemli bir liman olarak varlığını hâlâ sürdürmektedir.

Umân ve Bahreyn arasında yer alan Debâ¹⁰⁴, Umân'ın önemli ticaret merkezlerinden ikincisidir.¹⁰⁵ Suhâr gibi Debâ şehri de Afrika, Hindistan ve Çin'den gelip Irak, İran ve Bahreyn'e giden gemilerin mallarının sevkedilmesinde transit bölge olma özelliği taşımaktadır. Bu gemiler, sonraki yolculuklarına devam etmeden önce yiyecek ve su stoklarını sağlamak için Suhâr ya da Debâ'da mola vermekteydiler. Bu yönüyle Umân, Hint okyanusu ve Körfez suları boyunca ticaret yapan gemiler vasıtasıyla körfezde bulunan diğer merkezlerle ticarî ilişkiler kurmuştur.¹⁰⁶ İslâmiyet'ten önce Recep ayının sonlarında kurulan ve kontrolü Cülendâ kabilesinin yöneticilerinin elinde olan yıllık pazarları ile Debâ, aktif ve uluslararası bir ticaret alanı olarak bilinmektedir.¹⁰⁷ Yarımada'nın dışından Sind, Hind ve Çin'den pek çok tüccara ev sahipliği yapan Suhâr¹⁰⁸ ve Şıhr panayırılarının arasında kurulan Debâ pazar alanındaki faaliyetler, sadece mal fiyatının arzı ve kabulü şeklinde yürütülmüştür. Suhâr'da olduğu gibi, Cülendâ b. Müstekbir burada da öşür vergilerini tahsil edip diğer bölgelerdeki krallar gibi davranmıştır.¹⁰⁹ Bunun yanısıra Cülendâ'nın yetkisinin, bu pazarlara gelen kervanların kabile korumasına ihtiyaç duymamalarını sağlayacak derecede güçlü olduğu da söylenebilir.¹¹⁰

¹⁰² Naboodah, "The Commercial Activity of Bahrain and Oman in the Early Middle Ages", p. 82.

¹⁰³ Taberî, *Tarih*, C. III, 314.

¹⁰⁴ Debâ'nın diğer bir Arap pazarı olan "Demâ" ile karıştırılmaması gerekir. Hamevî, *Mu'cem*, C. II, s. 435.

¹⁰⁵ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. VII, s. 101.

¹⁰⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 203.

¹⁰⁷ İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, s. 265; Yâkût, *Mu'cem*, C. II, s. 435; Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, s. 264.

¹⁰⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 200.

¹⁰⁹ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, C. I, s. 409.

¹¹⁰ Abu Ezzah "The Political Situation In Eastern Arabia at the Advent of Islam", p.54.

İslâmî döneme gelindiğinde Suhâr'ın ön plana çıkması, bölgenin merkez özelliğini kaybetmesine ve kalabalığının azalmasına neden olmakla birlikte¹¹¹ Debâ kendi ticari potansiyelini korumuş ve iki şehir arasındaki rekabet İslâmî dönem boyunca devam etmiştir. Debâ şehrinin Bahreyn yönünde Culfâr'ın içinde kalan bölgesi irtidât savaşlarının gerçekleştiği yerlerden biri olması hasebiyle¹¹² bu dönemde diğer şehirlere nazaran biraz daha ön plana çıkmıştır.¹¹³ Savaş sırasında pek çok insanın öldürüldüğü, birçoğunun da yakın bölgelere kaçtığı Debâ şehri, maddi yönden büyük zarar görmüş ve bu durum deniz ticaretini de olumsuz yönde etkilemiştir.¹¹⁴ Olayların bastırılmasının ardından Debâ, h. 11. yılda Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti döneminde İslâm devletine dahil edilmiştir.¹¹⁵

Maskat, Sâsânî hükümdarı Hüsrev'in Umân körfezinin kıyı kenarında inşa ettirdiği, Aden ve Basra arasında kalan liman şehridir.¹¹⁶ İklim şartları yönünden pek elverişli sayılmayan Maskat, en sıcak sahil şehirleri arasında zikredilmekte olup senelik yağış miktarı oldukça azdır. Nasıl ki Suhâr erken İslâmî dönemde önemli idarî ve ticarî bir merkez ise; Maskat şehri de Arap Yarımadası'nın güneydoğu sahilinde, eskiden beri denizcilikle uğraşan Umân halkının ticaret limanı olmuştur. Batı tarafından kayalık tepelerle çevrili olduğu için diğer gemiler tarafından görünmemesi, bölgenin kasırga ve rüzgârlara karşı gemileri koruyan, doğal ve güvenli bir liman görevi üstlenmesini sağlamıştır.¹¹⁷ Bu işlevinden dolayı da Bekrî burayı Suhâr'dan gelen gemiler için bir toplanma yeri şeklinde tanımlamıştır.¹¹⁸ Mukaddesî'nin "Yemen'den çıkan gemileri ilk karşılayan liman" olarak tanımladığı¹¹⁹ bu şehir için İbnü'l-Mücâvir, bölgede seyahat eden gemilerin uğrak yeri olduğunu söylemektedir.¹²⁰ Her ne kadar eski dönem hakkında kaynaklarda Suhâr şehri kadar yer almayıp, ehemmiyet açısından da Suhâr

¹¹¹ Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, s. 264.

¹¹² Hamevî, *Mu'cem*, C. II, 436; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 201.

¹¹³ Whitcomb, "The Gulf in the Early Islamic Period: The Contribution of Archaeology to Regional History", p. 80.

¹¹⁴ Naboodah, "The Commercial Activity of Bahrain and Oman in the Early Middle Ages", p. 83.

¹¹⁵ Hamevî, *Mu'cem*, C. II, s. 435.

¹¹⁶ Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 127; A'nî, *Umân fî Usûri'l-İslâmiyet'il-Ûlâ*, s. 60; Grohmann, "Maskat", *İA*, C. VII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, t.y., s. 348.

¹¹⁷ A'nî, *Umân fî Usûri'l-İslâmiyet'il-Ûlâ*, s. 60; Farouk Omar, "Urban Centres in the Gulf during the Early Islamic Period: A Historical Study", p.159.

¹¹⁸ Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 367.

¹¹⁹ Mukaddesî, *Ahsenüt't-Tekâsîm*, s. 93.

¹²⁰ İbnü'l-Mücâvir, *Târîhu'l-Müstebsir*, C. II, s. 314.

şehrinden sonra gelse de, Maskat günümüzde Umân sultanlığının baş şehri ve en büyük şehridir.¹²¹

Kalhât, İslâm'dan uzun süre önce gelişen antik bir şehir olup Mâlik b. Fehm el-Ezdî ve kabilesinin 6. asrın ortalarında Yemen'den geldiklerinde Umân'da göç ettikleri yerdir.¹²² Fars denizi üzerinde bulunan ve çevresi dağlarla çevrili Kalhât¹²³ küçük olmasının yanında bayındır bir şehirdir. Buranın içme suları kuyulardan temin edilmektedir.¹²⁴ Kalhât'ı ziyaret eden İbn Battûta, eserinde sokakların güzelliğinden, denizin ve limânın görüldüğü camîsinin zarafetinden bahsetmiştir.¹²⁵ Yâkut el-Hamevî ise, burayı Umân'ın en güzel kasabası olarak tarif etmekte ve bölgenin 500'lü yıllardan sonra şehirleştiğini söylemektedir.¹²⁶ Kalhât ahâlisinin çoğu tüccar olup, geçimlerini Hint denizinden gelen mallarla sağlamaktadırlar. Kaliteli incileriyle de meşhur olan Kalhât'ın¹²⁷ meyve ihtiyacı ise Tîbî denilen suyu ve bahçesi bol köyden karşılanmaktadır.¹²⁸ Bölgeye yaklaşık 200 mil uzaklıkta bulunan Suhâr'ın¹²⁹ politik değer ve önem bakımından öne çıkmaya başlamasının ardından, kaynaklar İslâmî dönemle alakalı Kalhât'tan çok az bahsetmişlerdir.¹³⁰

Umân'ın askerî ve ticarî yönden önemli iç şehirlerinden biri olan Nezvâ, etrafı meyve bahçeleri ve nehirlerle çevrili bir grup kasabadan müteşekkildir. Şehir aynı zamanda aktif bir pazar alanıdır.¹³¹ Suhâr ve Debâ şehirlerinde olduğu gibi, Nezvâ şehri de Hz. Peygamber (sav) döneminde önemini korumuştur.¹³² Günümüzde ise Nezvâ şehri hâlâ geniş ve iyi iskan edilmiş bir bölgedir.¹³³

¹²¹ Grohmann, "Maskat", *İA*, s. 351; A'nî, *Umân fî Usûri'l İslâmiyet'il-Ûlâ*, s. 61. Günümüzdeki sınır, o dönemdeki sınırlarından daha farklıdır.

¹²² Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, 24-25.

¹²³ İbnü'l-Mücâvir, *Târîhu'l-Müstebsir*, C. II, s. 313.

¹²⁴ İdrisî, *Nüzhetü'l-Müşâtâk*, C. II, s. 155

¹²⁵ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, (çev. Sait Aykut), C. I, İstanbul, 2000, s. 382.

¹²⁶ Yâkût, *Mu'cem*, C. IV, s. 393; J. Schleifer, "Kalhât", *İA*, C. VI, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1977, s. 133.

¹²⁷ İdrisî, *Nüzhetü'l-Müşâtâk*, C. II, s. 156.

¹²⁸ İbn Battûta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, C. I, s. 382.

¹²⁹ İdrisî, *Nüzhetü'l-Müşâtâk*, C. II, s. 156

¹³⁰ Farouk Omar, "Urban Centres in the Gulf during the Early Islamic Period", p. 160.

¹³¹ Mukaddesî, *Ahsenüt't-Tekâsîm*, s. 93; Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 281;

¹³² Hamevî, *Mu'cem*, C. I, 174.

¹³³ Farouk Omer, "Urban Centres in the Gulf during the Early Islamic Period", s.160.

Bu ana şehirlerin dışındakiler için kaynaklarda yeteri kadar bilgi bulunmasa da, Umân'da Sırru, Semed, Cullefâr¹³⁴, Hafit, Selût, Lesya, Mileh gibi diğer küçük şehir ve kasabalar da bulunmaktadır.¹³⁵

B. BAHREYN

İkinci iklim kuşağında yer alan Bahreyn¹³⁶, gelişmiş köy ve şehirleri, geniş su kaynakları ve zenginlikleri ile bilinen kalabalık bir bölgedir.¹³⁷ Tatlı su kaynağı nehirlerin, kuyuların ve yer altı sularının bolluğu bölgenin yeşil bir bitki örtüsüne sahip olmasını sağlamıştır.¹³⁸ Çok sayıda hurma ve meyve ağaçları mevcuttur.¹³⁹ Denizinin daha saf ve incisinin daha bol olduğu bir yer bulunmayan Bahreyn için¹⁴⁰ inci avcılığı önemli bir gelir kaynağı olmuştur.¹⁴¹ Bölge İslâmî dönemde de denize yakınlığı, verimli toprakları ve suya ulaşılabilirlik yönlerinden iyi bir iskana sahip olmuştur.¹⁴²

Bahreyn, diğer ülkelerle ticaret yapmaya son derece elverişli kıyı kesimindeki konumundan dolayı ticarete aktif bir role sahip olmuştur. Nitekim yakın doğu üzerinde birleşip tekrar kendi yollarına devam eden tüccarlar ve onların kervanları için bölge bir kavşak niteliğinde olmuştur. Aynı zamanda Bahreyn, güneyden kuzeye doğru göç eden insanların göç rotası üzerinde bulunmaktadır. İslâm'ın yayılmasıyla, İslâm dünyasının doğusu ve Hicaz arasında hac dönemi boyunca kendi topraklarından Mekke'ye geçen hacılar için ev sahipliği rolünü üstlenmiştir.¹⁴³ Bahreyn'in İslâmî dönemde tanık olduğu bu hareketlilik bölgedeki ticarî canlılığa son derece katkı sağlamıştır.¹⁴⁴

Coğrafi konumun sağladığı avantajın yanısıra, Bahreyn'in liman ticaretindeki aktifliğine katkı sağlayan diğer bir etken de Umân'da olduğu gibi temel kaynakların ve

¹³⁴ Bu şehri Merv şehrinin köylerinden biri olan Culfar'la karıştırmamak gerekir. Umân'ın bir beldesi olan Cullefâr koyunları, peyniri ve tereyağının kalitesiyle bilinen, burdan başka yerlere götürülen bayındır bir yerdir. Yâkût, *Mu'cem*, C. II, s.154.

¹³⁵ Mukaddesî, *Ahsenüt't-Tekâsîm*, s. 93

¹³⁶ Hamevî, *Mu'cem*, C. I, 346

¹³⁷ Hamevî, *Mu'cem*, s. 346; Minorsky, *Hudûdül-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, s.108.

¹³⁸ Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 370; İbnü'l-Mücâvir, *Târîhu'l-Müstebzir*, C. II, s. 331.

¹³⁹ İstahrî, *Mesâlik el-Memâlik*, s. 93; Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 371.

¹⁴⁰ İbnü'l-Mücâvir, *Târîhu'l-Müstebzir*, s. 331.

¹⁴¹ İdrisî, *Nüzhetü'l-Müşâtâk*, C. I, s. 387-88

¹⁴² Farouk Omar, "Urban Centres in the Gulf during the Early Islamic Period", p.156.

¹⁴³ İbn Rüsteh (ö. 310-337/922-948), *Kitâbu'l-A'lak en-Nefise ve Kitâbu'l-Buldân* (thk. M.J.De Goeje), Brill Yayınevi, Leiden, 1967, s. 162.

¹⁴⁴ Naboodah, "The Commercial Activity of Bahrain and Oman in the Early Middle Ages",p. 85.

malların eksikliğinin bölge insanını dışardan gelen ürünlere bağımlı kılması olmuştur.¹⁴⁵ Erken dönemde Medine'ye yapılan büyük miktardaki haraç ödemeleri, Bahreyn'in zenginliklerine ve ticarî aktifliğine işaret etmektedir. Rivayetlere göre Hz. Peygamber'in (sav) Bahreyn elçisi Alâ b. Hadramî topladığı 80.000 İran dirhemini Medine'ye göndermiştir. Bu miktarın çokluğu bölgenin ne denli zengin olduğunun da göstergesidir. Zirâ Hz. Peygamber'in (sav) hayatı boyunca Medine'ye bundan daha yüksek bir miktar gelmemiştir.¹⁴⁶

Bahreyn'in kıyı şehirlerinde, yabancı tüccarlarla olan ilişkilerde kolaylık sağlanması için İran dövizi kullanılmıştır. Tercih edilen ödeme şekli bakımından tüccarlarla nakit, Bahreyn'in iç kısımlarındaki bedevilerle takas usulü alışveriş yapılmış olduğu görülmektedir. Her ne kadar takas usulü daha fazla kullanılmış olsa da, bu metotların her ikisi de İran egemenliği altında geçerliliğini sürdürmüştür.¹⁴⁷

Bahreyn'in ana şehirlerinin genellikle ticaret yollarının üzerinde kurulduğu görülmektedir. İslâm'ın doğuşu sırasında Bahreyn'de ki en önemli ticaret merkezleri Hecer ve Muşakkar'dır. Bahreyn'in merkezi olan Hecer şehri¹⁴⁸, kelime anlamı olarak "fevkalâde şehir" demektir.¹⁴⁹ Hecer adının, Amâlika'dan ya da Arab-ı Mütearribe'den Hecer binti Mekfif'e dayandığı söylenmektedir.¹⁵⁰ İranlı Merzubân¹⁵¹ Temîmler ile Abdülkaysların yaşadığı Hecer'de ikamet etmektedir.¹⁵² Hecer, Katif şehrinin güneyinde ve deniz kıyısında bulunan nüfus olarak kalabalık bir şehirdir.¹⁵³ Hurma ağaçları bakımından zengin olan bölge, hurma balı ihracı ile de meşhurdur. Öyle ki durum darb-ı mesellerde konu edinilmiş olup, "Hecer'e hurma satmak isteyen gibi" tabiri

¹⁴⁵ Naboodah, "The Commercial Activity of Bahrain and Oman in the Early Middle Ages", p. 85.

¹⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, C. IV, s. 15; İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, s. 77; Hamevî, *Mu'cem*, C. I, s.348.

¹⁴⁷ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, s. 99.

¹⁴⁸ Hamevî, *Mu'cem*, C. I, 346.

¹⁴⁹ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, C. I, s. 374-78.

¹⁵⁰ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 212.

¹⁵¹ Farsça merz ve bân kelimelerinin birleşiminden oluşmuş Merzubân sözlükte; hudut muhâfızı, sınır beyi anlamına gelmektedir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2013, s. 723. İran'da Sâsânîler döneminde valilere verilen addır. IV. yüzyılda Merzubân ismi sınır bölgesi kumandanlarına bir unvan olarak verilmeye başlanmıştır. Hüsrev Enüşirvân (531-579)'ın, ülkeyi dört büyük eyalete böldüğü dönemde merzubânlar en yüksek dereceli askerî-sivil memurlar haline gelmişlerdir. Askerî vali konumunda olan merzunbanlar hükümdarın izni ile birbirlerine yardım edebilmekteydiler. Tahsin Yazıcı, "Merzubân", *DİA*, C. XXIX, 2004, s. 256.

¹⁵² Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, C. I, s. 374-378. Faoruk Omar, "Urban Centres in the Gulf during the Early Islamic Period", s. 157.

¹⁵³ Hemdânî, *Sıfatı Cezireti'l-Arab*, s. 98; Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem Mine'l Meşrik ile'l-Mağrib*, s. 108.

kullanılmıştır.¹⁵⁴ Bilinen ticaret merkezlerinin en büyüklerinden olan Hecer'in şöhreti, Yunan ve Rum diyarına kadar ulaşmış ve dünya çapındaki ticaret istasyonlarından biri kabul edilmiştir. Bu cahiliye pazarı özellikle de Abdülkayslardan Benî Muhârib'in uğrak pazarlarından birisi olmuştur.¹⁵⁵ Eski dönemde Arabistan'ın güneyini içine alan kabile yollarının buluşma yeri kabul edilen Hecer, günümüzde Suudi Arabistan'ın Hufuf şehri olarak varlığını sürdürmektedir.¹⁵⁶

“Kızıllaşmış, kırmızı olmuş” anlamına gelen Muşakkar¹⁵⁷, Tasm kabilesinin inşa ettiği söylenen, Necran ile Bahreyn arasında bulunan bir kaledir.¹⁵⁸ Aynı zamanda bu bölge Dumetü'l Cendel'deki fuardan sonra kurulan büyük pazar alanıdır. Bu pazar Cemâziye'l-Âhire'nin ilk gününden son gününe kadar devam etmektedir.¹⁵⁹ Muşakkar fuarı, Temîmliler tarafından Münzir b. Sâvâ adına yürütülmekte ve Fars yetkililer tarafından denetlenmektedir. Yarımadanın çeşitli bölgelerinden gelen Araplar ve Fârisîler, Hint ve Çin'den gelen ürünlerini alıp; Dârîn, Katîf ve Ukayr limanları aracılığıyla ülkelerine geri dönmekteydiler. Bu limanlar, Hecer ve Muşakkar'dan gelen tüccarlar ile malları ithal edip komisyonculuk görevi yapan tüccarlar tarafından yoğun talep görmüştür.¹⁶⁰

İslâmiyet'in başlangıcında Bahreyn'in en önemli ticari merkezlerinden olan diğer bir şehir olan Dârîn, sonraki üç-dört jenerasyon daha bu önemini muhafaza etmiştir. Burası Asya'dan Körfez'e ticaret yapan, Körfez'in batı tarafında konaklayan ticaret gemilerinin bulunduğu ana liman işlevi görmektedir. Aynı zamanda Dârîn, Arabistan'da faaliyet gösteren en zeki tüccarlara sahip olmasından dolayı Araplar arasında büyük bir şöhrete sahiptir. Dârîn ve Yemâme arasındaki ticaret hakkında kesin bir delil bulunmamasıyla birlikte, ticaret rotasının üzerinde bulunması da göz önüne alınarak; Dârîn'li tüccarların Yemâme ve Hicazla olan ticarî ilişkilerinden söz edilebilir.¹⁶¹

¹⁵⁴ Fr. Buhl, “Hecer”, *İA*, C. V, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1977, s. 417.

¹⁵⁵ Hemdânî, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, s. 249; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s.211.

¹⁵⁶ V. Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, s. 108. Faoruk Omar, “Urban Centres in the Gulf during the Early Islamic Period”, p. 157.

¹⁵⁷ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, C. I, s. 374-78.

¹⁵⁸ Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 134; Kazvînî, *Âşârü'l-Bilâd*, s. 73.

¹⁵⁹ İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, s.265; Ya'kûbî, *Târîh*, C. I, s. 325.

¹⁶⁰ Ya'kûbî, *Târîh*, C. I, s. 325.

¹⁶¹ Naboodah, “The Commercial Activity of Bahrain and Oman in the Early Middle Ages”, p. 85.

Fars denizinin kıyısında¹⁶² ve Bahreyn'in en büyük şehirlerinden birisi olan Kâtif'te Abdülkays kabilesi yaşamaktadır.¹⁶³ Burası kaynak ve kuyu suları bakımından zengin bir tarım bölgesidir.¹⁶⁴

C. YEMÂME

Çeşitli meyve bahçelerine ve verimli topraklara sahip bölgelerden olan Yemâme'de¹⁶⁵, ilk sırada buğday olmak üzere arpa, hurma ve çeşitli meyvelerin yetiştiriciliği yapılmıştır.¹⁶⁶ Yemâme, Mekkelilerin buğday ve diğer hububat ihtiyaçlarını karşılamalarında önemli kaynak olduğu için de Mekke ehlinin bir nevi köyü sayılmıştır.¹⁶⁷ Bölgenin "Beydâü'l-Yemâme" adı verilen buğdayı sulama yapılmadan sadece yağmur suyu ile yetişmektedir.¹⁶⁸ Üretimde buğdaydan sonraki sırada gelen Yemâme arpasının Mekke, Medine ve Basra'ya satılmakta olduğu ve Necidli bedevilerin de bunu kendi ürünleriyle takas ettikleri bilinmektedir.¹⁶⁹ Benî Hanîfelilerin yetiştirdikleri ilk ürün olan hurma ağaçları Yemâme'nin ekonomisinde önemli bir konuma sahiptir. Hurmalar çeşitli sınıflara ayrılmakta ve yaşlarına göre de farklı isimler verilmektedir.¹⁷⁰ Yemâme hurmaları Medine ve Hicaz'da üretilen hurmanın toplamından daha fazladır.¹⁷¹ Aynı zamanda kalite ve tat yönünden de meşhur olan Yemâme hurmasının, en iyi hurma şarabı yapımında Medine hurmasından sonra geldiği söylenmektedir.¹⁷²

Yemâme'deki ziraatın gelişmesinde, su kaynakları açısından zenginliğin büyük katkısı bulunmaktadır. Bölgede pekçok tatlı su pınarları¹⁷³, sulamada önem arzeden ve sayıları binleri bulan kuyular Yemâme'nin farklı bölgelerine yayılmıştır.¹⁷⁴ Nitekim Yemâme'nin şehirlerinden olan Felec'in¹⁷⁵ isim kökünün de, bu yerin suyla açılması ve

¹⁶² Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, s. 99.

¹⁶³ Hamevî, *Mu'cem*, C. IV, s. 378; Hemdânî, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, 294.

¹⁶⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. I, 174.

¹⁶⁵ Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 442-C. VII, 133; Nâsır, *Vilâyetü'l-Yemâme*, s. 209

¹⁶⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. VII, 38.

¹⁶⁷ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, s. 97; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. VI, s. 694.

¹⁶⁸ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 87.

¹⁶⁹ Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, 49.

¹⁷⁰ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 87.

¹⁷¹ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, s. 97; İdrisî, *Nüzhetü'l-Müştak fî İhtirâki'l-Âfâk*, C. II, s. 159.

¹⁷² Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, 48

¹⁷³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. VII, 39-40.

¹⁷⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. VII, 196.

¹⁷⁵ Mukaddesî, *Ahsenüt't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, s. 94.

suyun hurma ağaçlarının akmasından geldiği söylenmektedir.¹⁷⁶ Su kaynaklarının bol olduğu bölgede Ârid, Hadrîm, Agîg, Gurrân, Melhem gibi birçok bereketli vâdi bulunmaktadır.¹⁷⁷

Sel baskınlarının çok olduğu Yemâme'de¹⁷⁸, sulama tekniği olarak farklı yöntemler kullanılmıştır.¹⁷⁹ Bazı arazilerin sulaması su pınarları ve kaynakları ile yapılırken, buğday ve arpa gibi ekinler yağmur suyuyla yetişmektedir. Yemâmeli çiftçiler kaynakların üzerine suyun arazilere dağıtımını sağlayan su kanalları ve su yolları kurmuşlardır.¹⁸⁰ Bunların yanısıra içme suyunun da oldukça lezzetli olduğu söylenen bölgenin otlaklarının bol olması, hayvancılıktaki et kalitesini arttırmıştır.¹⁸¹

Yemâme'nin ekonomisinin diğer bir dayanağı olan madencilik, bölge insanının önemli bir gelir kaynağıdır. Altın üretimi yapılan Ahsen ve Hufir madeni, Galîb tepesinin solunda kalan Debîb madeni, Bâhile kabilesinden pek çok kimsenin çalışmak için geldiği altın ile gümüş üretilen Avsece madeni ile Şemâm, Agig, Benî Selim madenleri bunlardan bazılarıdır.¹⁸² Maden endüstrisi Yemâme'de işçi sınıfı olarak adlandırılan bir sınıfı ortaya çıkaran bir yapı olup bu sınıfı ilk olarak mevâlî ve köleler teşkil etmiştir. Daha sonra yabancı işçiler de Yemâme'ye gelmenin bir yolunu bularak onlara dahil olmuşlardır. Madenlerde çalışan bu sınıfın irtidât olayları sırasında kilit rol aldıkları, Müslüman nüfuzuna karşı Müseylime'ye destek verdikleri söylenmektedir.¹⁸³

Yemâme ekonomisi açısından köle ve köle pazarları da önemli bir yer tutmaktadır.¹⁸⁴ Kölelerin büyük çoğunluğu ziraat işleri için çiftliklerde, madenlerde, ticarî işlerde, koyun gütmeye ve bunun gibi diğer alanlarda çalıştırılmaktadır.¹⁸⁵ Tarımsal ve endüstriyel faaliyetlerin hacminin genişliği göz önüne alındığında, ona orantılı bir iş gücüne de ihtiyaç duyulmasının kaçınılmaz olduğu görülecektir. Zirâ sadece Müseylime'nin kendi özel çiftliğinde 4 bin kölenin çalıştığı rivayet edilmektedir. Böyle geniş çiftliklerin sahipleri hem tüccar hem iş adamı olmaları hasebiyle,

¹⁷⁶ Hemdânî, *Sıfat-u Cezîreti'l-Arab*, s. 272; Nâsır, *Vilâyetü'l-Yemâme*, s. 183.

¹⁷⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. VII, 39-40.

¹⁷⁸ Nâsır, *Vilâyetü'l-Yemâme*, s. 205.

¹⁷⁹ Su serpme yöntemi, İranda yaygın olarak kullanılan yeraltındaki su kemeri sistemine benzer sulama gibi çeşitli teknikler uygulanmıştır. al-Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 48.

¹⁸⁰ Nâsır, *Vilâyetü'l-Yemâme*, s. 205.

¹⁸¹ Grohmann, "Yemâme", *İA*, C. XIII, s. 370.

¹⁸² Hemdânî, *Sıfat-u Cezîreti'l-Arab*, s. 267.

¹⁸³ Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 51- 52.

¹⁸⁴ Nâsır, *Vilâyetü'l-Yemâme*, s. 274.

¹⁸⁵ Ebu Nuaym el-İsbehânî, *el-Egânî*, C. VIII, s. 176 (Nâsır, *Vilâyetü'l-Yemâme*, s. 273'den)

çiftliklerini çalışmaları için kölelere bırakmışlardır. Kimileri de bu durumu Yemâme'nin zenginliğinin göstergesi şeklinde yorumlamıştır. Kölelerin yanısıra çiftliğin çalışanlarının diğer bir bölümünü mevâli işçiler oluşturmaktadır. Arazi sahipleri tarafından getirilen ya da bölgeye bizzat kendileri gelmiş olan Mevâlinin büyük kısmını Farslılar teşkil etmektedir. Öyle ki bu Farslı işçilerin Yemâme'ye gelmeleri teşvik edilmiştir. Hem çiftliklerde çalışanlar, hem de bölgedeki Benî Kirmân, Benî Ahmer gibi geniş Farslı aileler¹⁸⁶, Farslıların Yemâme'deki güçlü varlıklarını gösteren bir argüman sayılabilir.¹⁸⁷

Kaynaklarda verimli, zengin ve prestijli bir bölge olarak tanımlanan Yemâme bölgesi, bulunduğu lokasyon itibariyle 7. yy. Arabistan ticaretinde Irak, Hicaz, Bahreyn ve Yemen'i birbirine bağlayan ticaret rotalarının kesişiminde ya da çok yakınında bulunmaktadır.¹⁸⁸ Bulunduğu konum itibariyle pazarlara ve ticarî aktivite merkezlerine ev sahipliği yapan Yemâme'nin kaçınılmaz ana gelir kaynaklarından biri ticaret olmuştur. Yemâme'nin kuzeybatısında, bölgenin en büyük ve baş şehri olan Hacr¹⁸⁹ ticarî merkezler arasında ilk sırada gelmektedir. Meşhur Arap pazarlarından olan Hacr pazarı, Aşûra günü ile Muharrem ayının son günü arasında kurulmaktadır.¹⁹⁰ Hıdrime¹⁹¹, Hazbe¹⁹², Ascediyye¹⁹³ ve büyük bir şehrin pazarı olan Felec¹⁹⁴ bölgenin diğer önemli pazarlarındanıdır. Yemâme ticaretinin zirve noktasına ulaştığı dönemin kralı Hevze b. Ali, Sâsânîler gibi dost devletlerden gelen tüccarların güvenliğini sağlamış ve kendi ülkelerine dönene kadar onları kendi himayesine almıştır.¹⁹⁵ Kabile içi savaşlar Arap Yarımadası'ndaki ticaret için olumsuz bir faktör olsa da, haram aylar boyunca¹⁹⁶ çeşitli kabileler hurma, buğday ve diğer malları almak ve bunun yanısıra kendi mallarını satmak amacıyla rahatlıkla Yemâme'ye gelebilmişlerdir.¹⁹⁷ Hurma ve

¹⁸⁶ Benî Ahmer kabilesinde olduğu gibi, Ahmer adı yüz renklerinden dolayı Mevâliler için kullanılmıştır. Nâsır, *Vilâyetü'l-Yemâme*, s. 273.

¹⁸⁷ Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 51- 52.

¹⁸⁸ Nâsır, *Vilâyetü'l-Yemâme*, s. 257; el-Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 43, 53; Bilge, "Yemâme", s. 399-400.

¹⁸⁹ Belâzûrî, *Futûhu'l-Büldân*, 123. Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân* s. 97. Günümüzdeki Riyad şehridir.

¹⁹⁰ İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, s. 268.

¹⁹¹ Hamevî, *Mu'cem*, C. II, s. 377.

¹⁹² Hamevî, *Mu'cem*, C. II, s. 355.

¹⁹³ Hamevî, *Mu'cem*, C. IV, s.121.

¹⁹⁴ İsfahânî, *Bilâdü'l-Arab*, s. 224.

¹⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, s. C. I, s. 378; İbn Düreyd, *İştikak*, s.348; Nâsır, *Vilâyetü'l-Yemâme*, s. 59.

¹⁹⁶ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, C. I, s. 326.

¹⁹⁷ İbnü'l-Fakîh, *Kitabü'l-Büldân*, s. 87.

buğday ticaretinde oldukça aktif olan Yemâme, Hecer ordusuna zırh, Hint ve Yemen kılıcı gibi ürünler de ihraç etmiştir.¹⁹⁸ Bunun yanısıra Bahreyn'den de bazı ürünlerin ithalatını yapmıştır. Abdülkays kabilesinden tüccarlar Hicaz bölgesiyle birlikte, Yemâme'ye tekstil ve dokuma ürünlerinin, Hint kokusu ve silah gibi malların satışını yapmışlardır.¹⁹⁹

Yemâme'ye gelen tüccarların pazar dönemi boyunca bu topraklarda kalıyor olmasının Yemame'nin toplum yapısına da bazı etkileri olmuştur. Her bedevinin, Yemâme'de güven içinde kalması ve ticaret yapması için kanuna aykırı yapacağı herşeyden sorumlu olması ya Benî Hanîfe'den ya da Yemâme'nin yerlilerinden birinin himayesinde bulunma zorunluluğu ortaya çıkarmıştır. Himâye altına alma olayının nasıl işlediği çok net olmamakla birlikte, bedevilerin karşılık olarak hâmelerine ücret ödemeleri ya da hediyeler vermeleri şeklinde olduğu düşünülmektedir. Fakat kimi zaman bu durum, Yemâme'nin yerleşikleri ile ödemeyi reddeden göçebeler arasında bazı düşmanlıklara da yol açmıştır. İrtidat sürecinde, bedevilerin Müseylime'ye karşı Müslüman ordusuna destek vermelerinin arka planındaki nedenlerden biri olması muhtemeldir.²⁰⁰

III. DİNİ HAYAT

A. MECÛSİLİK

İslâmiyet'in ortaya çıktığı dönemde Arap Yarımadası'nın doğu ve güneydoğu kesimi Mecûsîlik, Hristiyanlık, Yahudilik gibi çeşitli dinlere mensup toplulukların bir arada yaşadığı kozmopolit bir yapıya sahip olmuştur. Sâsânî İmparatorluğu'nun siyasî ve askerî gücü ve bunun yanısıra bölgelere olan fizikî yakınlığının da etkisiyle, Mecûsîlik²⁰¹ Bahreyn, Umân, Yemen ve Yemâme gibi bölgeler başta olmak üzere, Arabistan'ın doğu ve güney kesimlerinde yayılmıştır.²⁰² İslâmın doğduğu zamanda siyasî nüfuzları bulunmayan Mecûsîler'in kabile liderleri, onların büyükleri arasından

¹⁹⁸ Ebu Nuaym el-İsbehânî, *el-Egânî* C. XXIV, s. 85 (Nâsır, *Vilâyetü'l-Yemâme*, s. 258'den); Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, p. 53.

¹⁹⁹ Nâsır, *Vilâyetü'l-Yemâme*, s. 59.

²⁰⁰ Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, pp. 53-54.

²⁰¹ Aslen Yunanca kökenli, araplaştırılmış kelimelerden olan Mecûsî kelimesi "مغوس" kelimesinin Araplaştırılmasından türemiş olup Farsçada "ateşe tapan" anlamına gelmektedir. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. VI, s. 694; Şinasi Gündüz, "Mecûsîlik", *DİA*, C. XXVIII, 2003, s. 279.

²⁰² Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. VI, s. 691,694; Gündüz, "Mecûsîlik", *DİA*, C. XXVIII, s. 280.

seçilmekte olup idarelerinde de bağımsız davranmışlardır. Ayrıca bu yöneticilerin Fârisîlerden olması tercih edilmiştir.²⁰³

Yemâme bölgesinde vâdilerde ve köylerde yaşayan, daha çok ziraatle geçimlerini sağlayan Mecûsî kabileler bulunmaktadır.²⁰⁴ Umân Mecûsîleri ise Arabistan'ın diğer bölgelerindekiler gibi ya ticaret ya da bu bölgeleri istila etmek için gelenlerden oluşmakta ve İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde onların siyasî ağırlıkları bulunmamaktadır.²⁰⁵ Sâsânîlere daha yakın olmasından dolayı Bahreyn'deki Mecûsî nüfus, Umân'daki nüfustan daha fazladır. Alâ b. Hadramî'nin elçi olarak gönderildiği Bahreyn'in yöneticisi olan Münzir b. Sâvâ da bir Mecûsîdir.²⁰⁶ Mecûsîlere ait olduğu tesbit edilen mezarlar ve Doğu arapçasında Mecûsîlerin ateşkedelerine ait kelimelerin bulunması, bölgedeki yerleşik Mecûsî varlığına işaret etmektedir.²⁰⁷

Mecûsîlik Doğu Arabistan'da yayılma göstermişse de genel olarak Araplar arasında pek itibar görmediği söylenebilir.²⁰⁸ İslâm'ın bölgelerine tebliğ edilme sürecinde, yeni dine girmeyi kabul etmeyerek cizye verme üzere anlaşma imzalayan Mecûsîlerin başka bir dine girmekteki isteksizliklerinin sebebi, Mecûsîliğin milli bir din olmasından kaynaklanmaktadır.²⁰⁹

B. PUTPERESTLİK

Yarımadanın genelinde varlık gösteren putperestliğin, doğu bölgesindeki kabileler arasında da yaygın olduğu görülmektedir. Bekir b. Vâil kabilesinin Adv denilen bir putunun olduğundan bahsedilmektedir. Şair el-A'şâ'ya nisbet edilen bir şiirde, Bekir b. Vâil'e ait bu putun bahsi geçmektedir.²¹⁰ Adv, Bekir kabilesinin tek putu

²⁰³ Cevâd Ali, *el-Mufassal*, C. VI, s. 691.

²⁰⁴ Cevâd Ali, *el-Mufassal*, C. VI, s. 694.

²⁰⁵ Cevâd Ali, *el-Mufassal*, C. VI, s. 693.

²⁰⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 218, 254; İbn Sa'd, *Tabakât*, C. I, s. 263.

²⁰⁷ Cevâd Ali, *el-Mufassal*, C. VI, s. 698. Bkz. Cahid Kara, *İslam Coğrafyasında Mecûsîler; Emevîler'in Sonuna Kadar*, 1. B., İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2015, s. 90

²⁰⁸ İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, 2014, s. 49.

²⁰⁹ Cevâd Ali, *el-Mufassal*, C. VI, s. 694.

²¹⁰ "Arkamda Adv dolaylarında

Ekmek parası kazanan insanları,

Ve ateşler içinde terkedilmiş dikili putları bıraktım

Yarı Amr'ın olan topraklar artık cevap vermiyor

Ve devem o topraklarda yiyecek birşey bulamıyor." Cevâd Ali, *el-Mufassal*, C. VI, s. 284; Bekrî, *Cahiliye Arapları*, s. 109.

olmayıp Tağlib kabilesinin de taptığı Uval²¹¹ ve kurbanlar sundukları Muharrak²¹² taptıkları diğer putlardır.

Umânlılardan ilk Müslüman olan kişi şeklinde anılan Tay kabilesinin reisi Mâzin b. Gadûbe'nin²¹³ Nâcir adlı bir puta taptığı rivayet edilir.²¹⁴ Bahreyn'e yerleşen Abdülkays kabilesinin Muşakkar'da Zü'l-lebâ adında bir puta sahip oldukları rivayetler arasındadır. İbn Habîb'in naklettiğine göre bu putun hizmetkârı olan din adamları tevârüs yoluyla Benû Âmir soyundan gelmektedir. Zü'l-lebâ'yı ziyaret eden putperestler: "Lebbeyk ey Allah'ım lebbeyk, Lebbeyk ey Rab, Mûdarlıları bizden uzak kıl, bu yolculuğumuzu emniyet içerisinde eyle! Ey tanrım, bizi Hecer'in efendilerinden muhafaza buyur"²¹⁵ şeklinde yaptıkları dua, aynı zamanda onların Hecer'deki valilerden korktuklarını göstermektedir. Yemâme bölgesinde yaşamış olan Tasm ve Cedîs kabilelerinin Kusrâ denilen bir puta taptıkları rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber (sav) dönemine kadar da varlığını koruyan bu put, Nehşal b. Rebîs b. Arara tarafından İslâm'a dönüşünün bir emaresi olarak yıkılmıştır.²¹⁶ Ezd kabilesi ise Tay kabilesinden aldıkları Bâçar ya da Bâcir olarak bilinen bir puta tapmaktadırlar.²¹⁷ İslâm'dan önce içerisinde pek çok putperestin yer aldığı Temîm kabilesinin Şems adlı bir putu bulunmaktadır.²¹⁸ Benî Hanîfe kabilesinin de kıtlık zamanlarında da yiyebildikleri, hurma ve yağdan yaptıkları Hays isimli bir puta ibadet ettikleri söylenmektedir.²¹⁹ Louis Cheikho'nun yorumuna göre onların hurma ve yağdan put yapmaları rivayeti, Hristiyanlıktaki son akşam yemeğinin benzeri ya da kutsal ruha yakın olmanın sembolüdür.²²⁰

²¹¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. VI, s. 282.

²¹² Rebiâlıların bir kısmı da bu puta tapmaktadır. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. VI, s. 280-81.

²¹³ Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 41; Ezkevî, *Keşfu'l-Gumme*, s. 33; A'nî, *Umân fî Usûri'l-İslâmiyet'il-Ûlâ*, s. 72; John C. Wilkinson, *İbâdism; Origins and Early Development in Oman*, New York, Oxford University Press, 2010, p. 69.

²¹⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, s. 1059; Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 42; Ezkevî, *Keşfu'l-Gumme*, s. 33.

²¹⁵ İbn Habîb, *Kitâbü'l-Muhabber*, s.317; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. VI, 286; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, C. I, s. 374-378.

²¹⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. VI, s. 285.

²¹⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. VI, s. 280, 286; İbnü'l-Kelbi, *Kitâbü'l-Esnâm*, (thk. Ahmed Zeki Paşa), Kahire, 1913, s. 63.

²¹⁸ İrfan Aycan, "Benî Temîm", *DİA*, C. XL, 2011, s. 418-19.

²¹⁹ İbn Rüsteh, *Kitâbü'l-A'lak en-Nefise ve Kitâbü'l-Buldân*, s. 217.

²²⁰ Louis Cheikho, *en-Nasrâniyye ve Âdâbuhâ beyne'l-Arabi'l-Câhiliyye*, C. I, Beyrût (Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era* adlı eserden)

Bunların dışında, Bahreyn ve Benî Dârim bölgesi arasında bulunan ve halk arasında Münzir b. Sâvâ'nın da mensup olduğu iddia edilen ve İran menşeli "Asbâz" ya da "Esbezîyyun" adında atlara tapan bir topluluk da bulunmaktadır.²²¹

C. HRİSTİYANLIK VE YAHUDİLİK

Monoteistlik dinlerden olan Hristiyanlık, özellikle de onun Nastûrîlik kolu Yemâme'de oldukça yaygındır.²²² Sâsânî nüfuzunda bulunan Nastûrîlerin, Arapların Hristiyanlıkla tanışmalarına ve din değiştirmelerine alt yapı hazırlamış olması mümkündür. Hristiyanlık, Yemâme'deki Bekir b. Vâil ile Tağlib kabilesi²²³, Benî Temîm'in ve Abdülkaysoğullarının bir bölümü tarafından benimsemiştir.²²⁴ Hz. Peygamber'in (sav) davet mektubu gönderdiği Benî Hanîfe kabilesinin lideri Hevze b. Ali Hristiyanlığa mensup olup Paskalya gibi dinî bayramları kutladığı bilinmektedir. Yine Hevze'nin döneminde, Tay kabilesinden bir rahibin görev yaptığı Nastûrî tapınağının bulunduğu rivayet edilmektedir.²²⁵ Bazı oryantalistler ilerleyen dönemlerde peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Müseylime'yi, sözleri ve uygulamaları kendine has olmayan, Hristiyanlıktan büyük ölçüde etkilenen ya da bu dinin terminolojisine ait terimleri kullanan Hristiyan bir lider olarak tanımlamaktadırlar.²²⁶ Fakat Müseylime'nin vahiy olarak söylediği secili sözler ve halkın talepleri gereği yaptığı fiiller, onun bizzat Hz. Peygamber'i (sav) taklit ettiğinin göstergesidir.²²⁷ Müslüman tarihçiler, Müseylime'nin Hristiyan olduğu bilgisinin doğruluğunu yansıtmadığını, eğer öyle bir delil olmuş olsa Müslümanların ona Ehl-i kitap gibi muamele yapmaları gerekeceğini söylemişlerdir.²²⁸ Cheikho'nun, Yemâme'deki Hristiyanların sayısının ve gücünün

²²¹ Belâzûrî, *Futûh*, ss. 92-97; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, C. VI, 694; Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye li Ahdin Nebvî ve Hilafeti'r-Râside*, 5. B., Beyrût, Dâru'n-Nefâis, 1985, s. 154-155.

²²² Nâsır, *Vilâyetü'l-Yemâme*, s. 59.

²²³ Bu iki kabile büyük ölçüde Monofizit Hristiyandır. Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, s. 175.

²²⁴ Mustafa Fayda, "Abdülkays", *DİA*, C. I, s. 248-249; Sönmez, *İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap yarımadası'nda Hristiyanlık*, s.173.

²²⁵ Wilkinson, *Ibâdism; Origins and Early Development in Oman*, p. 70; Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 78

²²⁶ Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, s. 170; Fr. Buhl, "Müseylime", *İA*, C. VIII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1979, s. 820-821; Ahmet Önkal, "Müseylimetülkezzâb", *DİA*, C. XXXII, 2006, s. 90-91.

²²⁷ Önkal, "Müseylimetülkezzâb" C. XXXII, s. 90-91; Mahmut Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi; Seyf b. Ömer ve Tarihciliği*, 1. B., Siyer Yayınları, 2012, s. 92.

²²⁸ Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 79

hayal ettiğimizden de daha fazla olduğu iddiası ²²⁹ gerçekliği çok fazla yansıtmamaktadır. Nitekim bölgede sadece Hristiyanlar değil, tüm dinlerden ve pagan inançlardan insanlar bulunmaktadır.²³⁰ Yemâme'deki dinî inanış çeşitliliğinde, ticaret için Yemen, Irak, Hicaz, Bahreyn ve Fars'tan gelen yabancı tüccarlar da etkili olmuştur.²³¹ Nitekim ülkeler arasındaki ticaret sadece belirli ticarî malların alınıp satılması ile sınırlı kalmayan, bunların yanısıra kültürel etkileşimi de içinde barındıran bir olgudur. Gelen yabancı tüccarlar aynı zamanda kendi dinlerinin unsurlarını ve kıyafetlerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Bütün bunlar da Yemâme'nin dinî yaşantısına etki etmiştir.

Diğer monoteistik din olan Yahudilik, Mecûsîlik ve Hristiyanlık kadar olmasa da bazı kabileler arasında kabul görmüştür. Umân'a göçeden Kinde kabilesi ve Suhâr'daki Yahudiler buna örnek verilebilir. Ayrıca Erdeşir Babek'in yaptırdığı Mazûn şehri, Yahudilerin ikâmet ettiği bir şehir olup, denizciler sadece bu bölgeden çıkmaktadır.²³² Müşrik Araplar, Mecûsîler ve Nestûrî Hristiyanlar gibi çeşitli dinî gruplara mensup insanların bir arada yaşadığı Bahreyn'de de Yahudi gruplar bulunmaktadır.²³³ Bahreyn'in hakimi Münzir b. Sâvâ'nın İslâm'a davet edildiği dönemde bölgede yaşamakta olan ve dinlerinde sabit kalmak isteyen Yahudiler, Mecûsîlerde olduğu gibi cizye ödemekle mükellef tutulmuşlardır.²³⁴

²²⁹ Onun görüşüne göre, Yemamelilerin büyük çoğunluğunun Hristiyan olmasından dolayı, İslâmiyet'i kabul etmemişler; kasıtlı olarak Müseylime'ye destek vermişlerdir. Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, 77-78.

²³⁰ Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 79

²³¹ Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 77.

²³² Cevâd Ali, *el-Mufassal*, C. IV, 202; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, C. I, s. 409.

²³³ Belâzûrî, *Futûh*, s.106; Hamevî, *Mu'cem*, C.I, s. 347; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, C. IV, 487.

²³⁴ İbn Seyyidünnâs (ö. 734/1334) "*Uyûnü'l-Eser fi Fünûni'l-Megâzî ve's-Şemâ'il ve's-Siyer*", I-II, (nşr. Muhyiddin Mestû, Muhammed el-Îd el-Hatrâvî), Medine-Dımaşk, Mektebetü Dâri'l-Turâs ve Dârü İbn Kesîr, C. II, s. 352; Cemaluddin Muhammed b. Abdullah b. Yusuf ez- Zeyleî, *Nasbu'r-Raye li Ehadîsi'l-Hidâye*, (thk. Muhammed Avâme), C. IV, s. 420; Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 146.

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU ARABİSTAN'IN İSLÂMİYETLE TANIŞMASI

Risâlet'in ilk yılları özellikle Kureyş kabilesinin yeni dine gösterdiği muhalefet sebebiyle Müslümanlar için oldukça zorlu bir süreç olmuştur. Atalarının dinine bağlı yaşayan Mekkeli müşrik Araplar ne zaman ki ilahları ayıplanmaya başlanmış, o zaman açıkça düşmanlıklarını göstermişlerdir. Asabiyetin de etkisiyle Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğini kabul etmek istememişlerdir.

Müşrikler tarafından Müslümanlara karşı uygulanan hem fiilî hem de psikolojik baskının giderek artması üzerine, Medine'nin ileri gelenleriyle yapılan ittifak neticesinde Medine'ye hicret gerçekleştirilmiştir. Hz. Peygamber (sav) Medine döneminin ilk aylarında toplumu düzenleme ve yönlendirme işleriyle ilgilenmiş; zamanla da sahip olduğu siyasî etkinlik alanı ve dinî topluluk genişlemiştir. İslâmiyet'in yayılmasında büyük etkisi olan, h. 6 senesinde gerçekleşen Hudeybiye Antlaşması'nın ardından ise çeşitli beldelerin melikleriyle irtibat kurulmaya başlanmış ve davet mektupları gönderilmiştir. Öyle ki Doğu ve Güney Arabistan topraklarının Medine devletine dâhil olmasında, Hudeybiye Antlaşması'nın büyük etkisi olmuştur.

I. UMÂN

Kisrâ II. Sâbûr (309-379) döneminden itibaren Sâsânî yönetimine bağlı bir bölge olan Umân'a¹ İslâmiyet'in tebliğ edilmesi bazı rivayetlere göre Resûlullah'ın (sav) Kisrâ Perviz b. Hürmüz'ü İslâm'a daveti ile başlamıştır.² Hz. Peygamber'in (sav) Sâsânîlerle olan fiilî irtibatı h. 6. yılda sahabeden Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî'yi Kisrâ

¹ Avtebî, *Ensâb*, s. 762; Farouk Omer, *Umân fî Dirâsâti Mesâdir et-Târîhu'l-Umân*, s.29.

² Avtebî, *Ensâb*, s. 763.

Perviz'e (590-628) bir davet mektubuyla göndermesiyle başlamıştır.³ Perviz b. Hürmüz kendisine gönderilen davet mektubunu⁴ okuduktan sonra sinirlenerek parçalamıştır. Kisrâ'nın mektubu yırtmasının ardından gelişen olaylar, Sâsânîlerin aleyhine işleyecek olan sürecin de başlangıcı olmuştur. Huzâfe es-Sehmî Medine'ye döndükten sonra durumu anlatınca, Hz. Peygamber (sav) onun mektubu parçaladığı gibi mülkünün de parçalanması için dua etmiştir. Bundan kısa süre sonra Kisrâ Perviz'in, oğlu Şireveyh tarafından öldürüldüğü haberi gelmiştir.⁵ Rivayete göre Kisrâ Perviz'in ölümünden sonra tahta geçen oğlu Şireveyh b. Perviz⁶, Festehan isimli Umân merzubânına; Arapça ve Farsça konuşan birini Hicaz'a göndererek bu peygamber hakkında bilgi edinmesini emretmiştir. Merzubân bu görev için bir Hristiyan olan Ka'b b. Berşe el-Tahi'yi seçmiştir. Ka'b Medine'ye geldiğinde Resûlullah (sav) ile görüşmüş ve onun kitaplarında tarif edilen nebî olduğunu anlayınca Müslüman olmuştur. Ka'b Umân'a dönüp Merzubân Festehan'ın yanına geldiğinde, ona Muhammed'in gönderilen Peygamber olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Merzubân onu görevden alarak yerine Meskan adında başka birini tayin etmiştir.⁷

Bizans'la uzun yıllar devam eden mücadeleler, taht değişikliklerinin sıklaşması, Sâsânî ordusunun Kuzey Arabistan kabileleri karşısında aldığı ilk yenilgi olan Zu'kâr savaşındaki⁸ başarısızlık Sâsânîlerin merkezi otoritesinde ciddi sarsıntılar meydana getirmiştir.⁹ Sâsânîlerin içinde bulunduğu siyasî buhran döneminde, bağlı Arap kabilelerinin içinde buldukları boşluğu dinî ve siyasî açıdan değerlendiren Hz. Peygamber (sav); Bahreyn, Umân ve diğer bölge idarecilerine mektuplar yazmıştır. Hz.

³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 253; Taberî, *Tarih*, C. II, 654; Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, s. 377; Zeyleî, *Nasbu'r-Raye li Ehadisi'l-Hidâye*, (thk. Muhammed Avâme), C. IV, s. 420.

⁴ "Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla;

Bu, Allahın elçisi Muhammed'ten Farslıların büyüğü Kisrâ'ya yazılan mektuptur. Doğru yoldan sapmayan, Allah ile elçisine inanan, tek ve ortağı olmayan Allah'tan başka hak mabud bulunmadığına ve Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna tanıklık edenlere selamlar olsun. Ben seni Allah'a ibadete çağırıyorum. Ben Tanrının, bütün insanlara ve diri olanları azabla korkutmak üzere gönderdiği elçisiyim. Tanrı'nın kafirler hakkındaki sözleri elbette yerine gelecektir. Müslüman olursan, selametlik ve emniyet içinde yaşarsın. İslâmiyet'i kabule yanaşmazsan, Mecûsîlerin günahları da sana yükletilecektir." Taberî, *Tarih*, C. II, 654; Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, 386; Zeyleî, *Nasbu'r-Raye*, C. IV, s. 421.

⁵ İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, s. 77, 363; Taberî, *Tarih*, C. VI55- 656; Avtebî, *Ensâb*, s. 762.

⁶ Hilafeti 6 ya da 7 ay kadar sürmüştür. İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, s. 363; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 665.

⁷ Avtebî, *Ensâb*, s. 763.

⁸ Taberî, *Tarih*, C. II, ss. 151-152; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. IV, s. 91; Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Temîmî, *Kitâbu Eyyâmi'l-Arab Kable'l-İslâm*, (thk. Adil Câsim el-Beyâtî), C. II, Bağdâd, 489-502.

⁹ İsrâfil Balcı, "Zûkâr Savaşı ve Arap- Sâsânî İlişkilerindeki Önemi", *OMÜ der.*, S. 26-27, Samsun, 2008, s. 70.

Peygamber'in (sav) bölgeye gönderdiği mektuplardan önce, kaynaklarda bireysel olarak İslâm'ı kabul etme durumlarından bahsedilmektedir. Umânlılardan ilk Müslüman olan kişinin, Semayil adı verilen bir bölgede yaşayan ve tüccar olarak bilinen Tay kabilesinin reisi Mâzin b. Gadûbe b. Semi'a b. Şemmâs b. Hayyan olduğu söylenmektedir.¹⁰ Sâmit oğullarının, Hutame oğullarının ve Mührelilerin ibadet ettikleri Nâcir adlı bir puta tapan Mâzin'in¹¹, Müslüman oluş şekli ile ilgili kaynaklarda şu rivayetler bulunmaktadır. Mâzin bir gün putun yanında kurban kestikten sonra putunun karnından bir ses işitmiş, o ses kendisine; "Ey Mâzin hayrı açığa çıkar şerri ortadan kaldır, en yüce olan Allah Mûdar oğullarından insanlığa bir nebî gönderdi." şeklinde seslenmiştir. Ayrıca bu peygamberin, en büyük olan Allah'ın dinine bağlı olduğunu, taştan yontulan putlara tapmayı bırakmasını söylemiştir. Bir kaç gün sonra aynı puttan, gönderilen bu peygamberin hak ile geldiğini ve kendisine vahiy indiğini, ona iman edip Cehennem ateşinden kurtulmasını söyleyen benzer sesler işitmiştir. Bu hayret verici olayın akabinde Hicaz'dan bir adam çıkagelmiş, Mâzin de ona Hicaz'da ne olup bittiğini sormuştur. O da, Ahmed isiminde bir peygamberin zuhur ettiğini ve insanları Allah'a çağırdığını haber vermiştir. İşittiği sesin kendisine haber verdiği nebînin bahsedilen kişi olduğunu anlayan Mâzin, putunu kırmış ve atına atlayarak Hz. Peygamber'in (sav) yanına gitmiştir. Hz. Peygamber'in (sav) kendisine İslâm dinini anlatmasının ardından Müslüman olan Mâzin,¹² Umân halkı için de dua istemiştir. Resûlullah da (sav) onların hidayete ermesi ve bu dinde sabit kalmaları için dua etmiştir. Mazîn'in duanın devam etmesini istemesi üzerine, Allah'tan onlara iffet ve geçim vermesini dilemiştir. Mâzin'in tekrardan duayı arttırmasını istemesi üzerine, düşmanlarının onlara üstün gelmemesi için dua eden Hz. Peygamber (sav), dualara icabet edilmesi için Mâzin'e amin demesini buyurmuşlardır.¹³ Rivayetlerin sıhhati tartışılabilir olmakla birlikte, bu rivayetler Resûlullah'ın (sav) Umân ehliyle olan kadim irtibatından izler yansıtması bakımından önem arz etmektedir.¹⁴ Cf. Lecker, Mazîn'in Müslüman oluş şekliyle ilgili rivayetleri

¹⁰ Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 41; Ezkevî, *Keşfu'l-Gumme*, s. 33; A'nî, *Umân fî Usûri'l İslâmiyet'il-Ûlâ*, s. 72; Wilkinson, *Ibadism*, p. 69.

¹¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, s. 1059; Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 42; Ezkevî, *Keşfu'l-Gumme*, s. 33; Wilkinson, *Ibadism*, p. 69.

¹² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, s. 1059; Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 42; Ezkevî, *Keşfu'l-Gumme*, s. 33. Siyâbî'ye göre ise, bir kabile reisi olması hasebiyle hiçbir şekilde Hicaz'a gitme durumu söz konusu olmayan Mâzin, Uman'a gelen sahabeler vasıtasıyla Müslüman olmuştur. Sâlim es-Siyâbî, *İs'afül-Ayân fî Ensâbi Ehli Umân*, s. 65; A'nî, *Umân fî Usûri'l İslâmiyet'il-Ûlâ*, s. 73.

¹³ Ezkevî, *Keşfu'l-Gumme*, s. 34

¹⁴ A'nî, *Umân fî Usûri'l İslâmiyet'il-Ûlâ*, s. 73

mucizevi bir hale getirme çabasının, ilk Müslüman olan kişinin adını ölümsüzleştirme amaçlı olabileceği üzerinde durmaktadır.¹⁵

Genel kabule göre, önceki dönemlerde de Hicazla bağlantılı ve bölgeler arasında önemli bir konuma sahip olan Umân'ın İslâmiyet'i kabulü, Resûlullah'ın (sav) hayatının son dönemlerinde vuku bulmuş ve herhangi bir savaş yapılmadan, barış yoluyla olmuştur. Hz. Peygamber'in (sav) ilk olarak Mâlik b. Fehim'in evlatlarından olan, Umân emiri Cülendâ b. Müstekbir'e davet mektubu göndererek onu ve halkını İslâm'a davet ettiğini, Müstekbir'in de bu daveti kabul ederek bazı Umânlılarla birlikte Müslüman olduğunu söyleyen rivayetler olsa da;¹⁶ makul olanı mektubun Müstekbir'in ölümünden sonraki döneme ait olduğudur.¹⁷

Resûlullah'ın İslâm'a davet mektubu iletmesi için Amr b. Âs'ı¹⁸ ve beraberinde Ebû Zeyd el-Ensârî'yi¹⁹ Umân'a gönderdiği dönemde bölgenin hakimleri, Sâsânîler tarafından Umân kralı olarak tayin edilen Cülendâ b. Müstakbir'in oğulları Ceyfer²⁰ ve Abd kardeşlerdir.²¹ Davet mektubunda belirtilen talimat üzerine, Umân halkının İslâmiyet'i kabul etmeleri durumunda; Amr b. el-Âs bölgenin emiri olarak, Ebû Zeyd el-Ensârî ise halka namaz kıldırma, İslâmiyet'i anlatma ve Kur'ân'ı öğretme hususunda görevlendirilmiştir.²²

Umân'a gönderilen İslâm'a davet mektubun tarihiyle ilgili kaynaklarda çeşitli rivayetler bulunmakla birlikte²³, mektubun h. 8. yılda gönderilmiş olması daha

¹⁵ Wilkinson, *Ibâdism*, s. 69.

¹⁶ Avtebî, *Ensâb*, s. 763; Sâlimî, *Tuhfe*, s. 41.

¹⁷ Ezkevî, *Keşfu'l-Gumme*, s. 35.

¹⁸ Amr, İslâm öncesi dönemde de sık sık Habeşistan ve Mısır'la irtibatla olan Mekke'li büyük bir ticaret adamıdır. Umân fuarlarına katılan Amr'ın, öncesinde Necaşi'yi tanıdığı gibi Umân hükümdarının ailesini de yakından tanıma fırsatı olmuştur. Gönderilen elçilerin bölgeyi ve ülke idarecilerini tanıyan kimselerden seçilmesi hususu da göz önüne alınınca Hz. Peygamber'in (sav) elçi olarak Amr'ı seçmesinin nedenlerinden biri de bu olabilir. Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu Amr b. el-Âs*, s. 57-58, Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, C. I, s. 410.

¹⁹ Belâzûrî, *Futûh*, s.103.

²⁰ Ceyfer, kardeşlerden büyük olanı ve yönetimden sorumlu olanıdır. İbn Sa'd, *Tabakât*, C. I, s. 262; Nüveyrî (ö. 732/1332), *Nihayetü'l-Ereb*, (thk. Abdulmecid Tarhuyeynî), C. XVIII, Beyrut-Lübnan, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 2004, s. 110; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, s. 204.

²¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 254; İbn Sa'd, *Tabakât*, C. I, s. 262; İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, s. 76; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, s. 204; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XVIII, s. 110; Mes'udi, *et-Tenbih ve'l-İsrâf*, C. I, s. 102; Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 45.

²² Belâzûrî, *Futûh*, s. 104; Resûlullah (sav) Ebû Zeyd'e müslümanlardan zekat, Mecûsilerden cizye alması emretmiştir. Belâzûrî, a.g.e., s. 106.

²³ Bu davetin ne zaman yapıldığı hususunda tarihçiler arasında ihtilaflar bulunmaktadır. İbn Hişâm (*es-Sîre*, C. IV, s. 254) ve İbnü'l-Esîr'de (*el-Kâmil*, C. II, s. 215) Amr'ın bu seferinin h. 6. yılda olduğunu rivayet ederken; İbn Sa'd, (*Tabakât*, C.I, s. 258, 262), Taberî (*Tarih*, C. III, s. 29) Nüveyrî (*Nihayetü'l-*

muhtemeldir. Çünkü Amr b. el-Âs'ın Müslüman olması h. 8. yılın Safer ayında gerçekleşmiştir.²⁴ Tarihlendirmeye alakalı rivayetler bir tarafa bırakıldığında ortaya çıkan durum, bunun Umânîliler ile Hz. Peygamber (sav) arasındaki ilk bağlantı olmadığıdır. Amr b. el-Âs'ın bölgeye hareket etmesine farklı açılardan yorum getirenler de olmuştur. Bazı araştırmacılar Sâsânî yönetimi kriz dönemi içindeyken Amr gibi önemli bir şahsın gönderilmesinin, Körfez topraklarına daha uzak yerlere doğru harekete geçme amaçlı olabileceğini savunmaktadırlar.²⁵ İngiliz müsteşrik William Muir'e göre Amr'ın bölgeye gitmesi fetih amaçlı olup, Ceyfer de onun kuvvetlerine destek vermiştir. Caetani ise bu girişimin, Umân'ın yöneticilerinin kendilerine yönelik çıkarılan kabile isyanına karşı yardım istemeleri üzerine gerçekleştiğini belirtmektedir.²⁶

Amr b. el-Âs Umân'ın Suhâr şehrine geldiği zaman²⁷ ilk olarak Ceyfer'e göre daha yumuşak huylu ve kardeşlerin küçüğü olan Abd'ın yanına gitmiştir.²⁸ Kendisinin Resûlullah (sav) tarafından gönderilmiş bir elçi olduğunu, onları eşi ve ortağı olmayan Allah'a inanmaya ve ondan başkasına ibadet etmeyi bırakmaya, Hz. Muhammed'in (sav) de onun kulu ve peygamberi olduğuna şahitlik etmeye davet ettiğini söylemiştir.²⁹ Bunun üzerine Abd, kavminin ileri gelenlerinden birinin oğlu olan Amr'a, kendilerinin de önder kabul ettikleri Amr'ın babası Âs b. Vâil'in bu konuda nasıl tavır takındığını sormuştur. Bir zamanlar babasının görüşlerini takip eden Amr, Allah'ın kendisine doğru yolu gösterdiğinden, iman etmeden ölen babasının Müslüman olmasını aslında çok arzu ettiğinden bahsetmiştir. Amr daha sonra kendisinin Habeş hükümdarı Necaşi'nin yanında Müslüman olduğunu; aynı şekilde Necaşi'nin de Müslüman olduğunu ve halkının kendisine tabi olduklarını bildirmiştir.³⁰ Abd'ın Hz. Peygamber'in (sav) neleri

Ereb, C. XVIII, s. 110) davetin hicri 8. yılda olduğunu konusunda hem fikirdirler. Aynı şekilde Belâzûri'de bu olayın h. 8. yılda olduğunu, Hz. Peygamber'in (sav) de elçi olarak Hazreç'den Ebû Zeyd el Ensârî'yi ile Amr b. el-Âs'ı gönderdiğini belirtmektedir. (Belâzûrî, *Futûh*, s.103) Fakat Belâzûrî'de geçen başka bir rivayette (Belâzûrî, a.g.e., s. 105), hicretin 6. yılında Zeyd'in, 8. yılında da Amr'ın gönderildiği söylenmektedir.

²⁴ Amr b. el-Âs'ın müslüman olması olayı için bkz. Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, C. II, s. 741-750; Belâzûrî, *Futûh*, s.105; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 231. Halife b. Hayyât, Amr'ın müslüman olma tarihini h. 6. yıl olarak verir. Halife b. Hayyât (ö. 240/854-855), *Târîhu Halife b. Hayyât* (nşr. Ekrem Ziya el-Ömerî), 3. b., Dâru Tayyibe, Riyad, 1985, s. 79.

²⁵ A'nî, *Umân fî Usûri'l-İslâmiyet'il-Ûlâ*, s. 78.

²⁶ Farouk Omer, *Umân fî Dirâsâti Mesâdir et-Târîhu'l-Umân*, s. 30.

²⁷ Belâzûrî, *Futûh*, 104; Avtebî, *Ensâb*, s.764; Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 46.

²⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, C. I, 262; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XVIII, s. 110; Avtebî, *Ensâb*, s.764; Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 46, 48.

²⁹ Kelâî, *el-İktifâ* C. I, s.399; İbn Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, s. 353.

³⁰ Necaşi İslâm'ı kabul ettikten sonra, her yıl Heraklius'a gönderdiği haracı göndermemiştir. Bunun nedenini öğrendiğinde Heraklius'un kardeşi Yennak: 'Senin dininden ayrılıp, sonradan ortaya çıkan bir

emredip, nelerden sakındırdığını sorması üzerine Amr, Allah'ın emirlerine boyun eğmeyi, iyiliği, akrabaları gözetmeyi emrettiğini; ona karşı gelmekten, zulümden, haksızlıktan, içki içmekten, putlara tapmaktan men ettiğini söylemiştir.³¹ Amr duyduklarından hoşnut olmakla birlikte, kardeşinin krallığından çekineceğini ve tabi olmak istemeyeceğini söylemiştir.³² Buna rağmen Abd, getirdiği mektubu okutması için Amr'ı kendisinden yaş ve tecrübe açısından daha ileride olduğunu düşündüğü Ceyfer'e yönlendirmiştir.³³ Birkaç günlük bekleyişin ardından Abd'ın da aracılığıyla, Amr Ceyfer'in huzuruna çıkarak mektubu ona iletmiştir.³⁴ Ubeyy bin Kâ'b tarafından yazılan mektubun metni şöyledir:

“Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla! Resûlullah (sav) Muhammed'den, Cülendâ'nın oğulları Ceyfer ve Abd'a;

Hidayeti bulup doğru yolu tutanlara selam olsun! Her ikinizi de İslâm'ın çağırıldığı yola davet ediyorum. Müslüman olun ki, kurtuluş bulasınız. Zirâ ben, Allah'ın bütün insanlar için gönderdiği ve bütün canlı varlıkları aydınlatmak üzere görevlendirdiği Resûlüyüm. Allah'ın sözü kâfirler üzerinde gerçekleşecektir. Eğer İslâm'ı kabul ederseniz, sizi yine idare başında tutacağım. Eğer yüz çevirirseniz, muhakkak hükümdarlığınız elinizden gidecek, süvariler meydanlarınızı çiğneyecek ve peygamberliğim her ikinizin mülkü üzerinde galip gelecektir.”³⁵

Ceyfer mektubu okuduktan sonra Kureyşliler'in bu hususta ne yaptıklarını sorması üzerine, Amr onların bir kısmının İslâm'ı benimsediğini, bir kısmının da

dine giren bu adamın yaptıklarını yanına bırakacak mısın?’ diye sormuş, Heraklius da: ‘Bir dine rağbet edip, onu kendine tercih eden bir adama ne yapabilirim ki. Vallahi, saltanatımın elimden gideceğinden endişe etmeseydim ben de onun gibi yapardım’ demiştir. Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, s.399; İbn Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, s. 353-54; Cevziyye (ö. 751/1350), *Zâdu'l-Meâd*, C. III, 2.B., Dâru'l-Fikir, Mısır, 1972, s. 62; Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 48.

³¹ Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, s.347; İbn Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, s. 354; Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd*, C. III, s. 62; Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 49.

³² Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, s.399; İbn Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, s. 354.

³³ İbn Sa'd, *Tabakât*, C. I, s. 262; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XVIII, s. 110; İbn Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, s. 553; Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 49.

³⁴ Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd*, C. I, s. 62; Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 49.

³⁵ Avtebî, *Ensâb*, s.764; Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, s. 398; İbn Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, s. 353; Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 46; Ezkevî, *Keşfu'l-Gumme*, s. 35. Mektupta, İslâmı kabul etmeleri durumunda yönetimin yine onların elinde bulundurmalarına devam edecekleri yönündeki ibare, bölgede konfederal bir yapının kabul edildiğini göstermesi açısından önemli bir noktadır. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, C. I, s. 411, Wilkinson, *Ibadism*, p. 77. Umân halkına gönderildiği rivayet edilen diğer bir mektup versiyonu ise şöyledir; “Resûlullah'tan (sav) Umân halkına; Selamdan sonra, Allah'tan başka ilah olmadığını ve benim onun Resulü olduğumu onaylar, zekatı verir, mescitlerin sayısını artırır vs. şeyleri yaparsanız sizinle savaşılmayacaktır.” Avtebî, *Ensâb*, s.763. Ezkevî bu mektubun Müstekbir'e gönderilen mektup olduğunu söyler. Ezkevî, *Keşfu'l-Gumme*, s. 35.

korkularından dolayı tabi olduklarını ve ondan başka uymayan kimse kalmadığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra müslüman olmadığı takdirde süvariler tarafından çiğneneceğini, bu sebeple de müslüman olup selamet bulmasını söylemiştir. Ceyfer Amr'dan düşünmek için kendisine bir kaç günlük mühlet vermesini istemiş, o gün gelince de elindeki yetkileri birine bırakacak olursa Arapların en zayıfı konumuna düşeceği gerekçesiyle bu teklifi reddetmiştir.³⁶ Bir rivayete göre Abd, Ezd kabilesinden bir grubu Ka'b b. Berşe el-Avdî'nin yanına göndererek ondan Hz. Muhammed hakkında bilgi almalarını istemiştir. Ka'b onlara, Hz. Muhammed'in Arap ve Acemlerin peygamberi olduğunu söylemiştir.³⁷

Amr'ın ertesi sabah gideceğini söylemesi üzerine Abd kardeşiyle gizlice konuşmuş; haber gönderdikleri her hükümdarın daveti kabul ettiğini, onlara galip gelemecekleri için kendilerinin de Amr'ın davetini kabul etmeleri gerektiği yönünde Ceyfer'i ikna etmeye çalışmıştır.³⁸ Ceyfer bunun üzerine ertesi sabah henüz şehirden ayrılmamış olan Amr'a haber göndererek kararını değiştirdiğini söylemiş, hem kendisi hem de kardeşi İslâmiyet'i kabul ederek Medine'nin temsilcileriyle iş birliği yapmışlardır.³⁹ Onlar kendi istekleri ile İslâm'ı kabul etmelerinin ardından ülkeyi ve gayrimüslim tebâyı idare görevlerine devam ederken⁴⁰, Umân'ın kontrolünü sağlamak, zekât almak ve aralarında hüküm vermek üzere görevlendirilen Amr b. Âs Resûlullah'ın (sav) vefatına kadar orada kalmıştır.⁴¹ Bazı kimselere göre Abd ve Ceyfer'in İslâmiyet'i kabul etmeleri dinin yayılmasına katkı sağlamakla beraber, kendi hakimiyet alanlarını ve siyasî nüfuzlarını genişletmelerine de olanak tanımıştır.⁴² Abd ve Ceyfer'in İslâm'ı kabulü siyasî, ekonomik birçok avantajı beraberinde getirmesinin yanında; sonraki dönemlerde komşu bölgelerde patlak veren irtidâd hareketlerinde iki kardeşin İslâm'a sadık kalıp bölgedeki sükunetin sağlanması için çaba sarfetmeleri, İslâm'a ihtidâlarını samimiyetle yapmış olduklarının bir göstergesi sayılabilir.⁴³

³⁶ Avtebî, *Ensâb*, s.764; Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, s.400; Ezkevî, *Keşfu'l-Gumme*, s. 36.

³⁷ Avtebî, *Ensâb*, s.765; Ezkevî, *Keşfu'l-Gumme*, s. 36.

³⁸ Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, s.400; İbn Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, s. 354; Cevziyye, *Zâdu'l- Meâd*, C. I, s. 63; Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 53.

³⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. I, 263; Belâzûrî, *Futûh*, 140; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 29; Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, s. 400; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XVIII, s. 110.

⁴⁰ Hamîdullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, s. 160-161.

⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. I, s. 263; Belâzûrî, *Futûh*, s. 104; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 352.

⁴² Farouk Omer, *Umân fî Dirâsâti Mesâdir et-Târîhu'l-Umân*, s. 30-31; Â'nî, *Umân fî Usûri'l İslâmiyet'il-Ûlâ*, s. 75.

⁴³ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, C. I, s. 411.

Birçok Umânlının bu yeni inancı benimsemesiyle İslâmiyet bölgede bir zemin kazanmış olmakla birlikte⁴⁴, bunun tüm toplumun ortak fikri olduğunu söylemek zordur. Ortaya çıkan bu durum daha ziyade Abd ve Ceyfer kardeşlerin müşterek kararının bir sonucudur.⁴⁵ Nitekim iki kardeşin bu kararına rağmen İslâm'ı kabul etmeyen Farslıların varlığı bunun bir göstergesi sayılabilir.⁴⁶ Ceyfer, Mehre⁴⁷ ve Şıhr⁴⁸ çevresindeki halkı İslâm'a davet etmiş, buradaki Araplar davete olumlu cevap vererek Müslüman olmuşlar fakat Farslılar bunu kabul etmemişlerdir. Onlara İslâm dinini kabul etme veyahut da buldukları yeri boşaltma seçeneği sunulmuş; Farslıların her ikisini de kabul etmemeleri üzerine, Ezdliler onlara karşı savaş açmışlardır. Farslıların pekçoğu komutanlarıyla birlikte öldürülmüş, kalanlar da Destagird'teki kalede muhasara altına alınmışlardır. Muhasaranın şiddeti artıp Farslıların sulh talebinde bulunmaları üzerine, giderken yanlarında eşyalarını götürmemeleri şartıyla onların şehri terk etmelerine izin verilmiştir.⁴⁹

Resûlullah'ın (sav) iletişimi sadece Cüendâ oğulları ile sınırlı kalmamış olup Ezd kabilesinin çeşitli kollarından heyetler değişik tarihlerde Medine'ye gelerek İslâmiyet'i kabul etmişlerdir. Hz. Peygamber (sav) Umân'dan gelen bu heyetlere, dinin fıkhi konularını ve malı nasıl tasarruf edeceklerini öğretmek üzere Alâ b. Hadramî'yi görevlendirmiştir.⁵⁰ Bunun yanısıra içlerinde Esed b. Yebrâh et-Tâcî'nin bulunduğu Umân Ezdlilerinden bir heyet işlerini yürütecek birine ihtiyaç duyduklarını ifade edince, Mahrebe b. Abdî adlı bir kimse Cenûb savaşında esir düştüğünde kendisine iyilikte bulunan bu topluluğa yardım etmek istediğini söylemiş; Resûlullah da (sav) bu talebi kabul ederek onu Umân'a göndermiştir. Daha sonra Ezd kabilesinden Seleme b. İyâz el-Ezdî önderliğinde bir heyet daha Resûlullah'ın (sav) yanına gelerek Müslüman

⁴⁴ Belâzûrî, *Futûh*, s. 104; Bilge, "Umân", *DİA*, C. XLII, s. 141.

⁴⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, C. I, 263.

⁴⁶ Cüendâ ailesi İslâm'ı kabul etmeyen Mecûsilerden cizye, müslümanlardan da zekat almıştır. Taberî, *Tarih*, C. III, s. 29, Farouk Omer, *Umân fî Dirâsâti Mesâdir et-Târîhu 'l-Umân*, s. 31.

⁴⁷ O dönemde Güney Arabistan'a doğru daha fazla uzanmakta olan Mehre; coğrafi çizgilerle bölünmüş olup, kıyıları düz ve yayla şeklindedir. Birinci iklim kuşağında yer alan şehir, Mehre develeriyle ilişkilendirilmektedir. Mehre kabilesinin adı, da Mehre b. Heydan b. Amr. El-Ha'f b. Kuda'a'dan gelmektedir. Aynı zamanda bu bölge irtidât edilen yerlerin ikincisi olmuştur. Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 234.

⁴⁸ Hamevî, *Mu'cem*, C. III, s. 327.

⁴⁹ Ezkevî, *Keşfu'l-Gumme*, s. 36-37; Abu Ezzah, "The Political Situation In Eastern Arabia at the Advent of Islam", p. 56; Farouk Omer, *Umân fî Dirâsâti Mesâdir et-Târîhu 'l-Umân*, s. 31.

⁵⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. I, s. 351; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. XVIII, s. 74. Abu Ezzah, "The Political Situation In Eastern Arabia at the Advent of Islam", p. 55; A'nî, *Umân fî Usûri'l-İslâmiyet'il-Ülâ*, s. 76.

olmuşlar, ardından da İslâm esaslarını ve ibadet şekillerini öğrenmişlerdir.⁵¹ Ebû Sufre el-Atekî başkanlığında gelen Debâ'daki Ezdliler de İslâmiyet'i kabul etmişlerdir. Hz. Peygamber (sav) de onlara zekât memuru olarak Debâ halkından olan Huzeyfe b. el-Yemân el-Ezdî'yi görevlendirmiştir. Onunla birlikte, zekât için farz olan hususları açıklayan bir mektup göndermiş, Huzeyfe de bölgede bu doğrultuda hareket etmiştir.⁵²

Ezdli iki kabile olan Benî Sümâle ile Benî Huddân'dan bir heyet Resûlullah'ın (sav) yanına gelerek Müslüman olmuş ve kavimleri adına bey'at almışlardır. Hz. Peygamber (sav) onların kabileleri için, mallarından ödemeleri gereken zekât miktarları hakkında da Sâbit b. Kays b. Şemmâs'a bir mektup yazdırtmıştır, Sa'd b. Ubâde ile Muhammed b. Mesleme de orada bulunarak buna şahit olmuşlardır.⁵³

II. BAHREYN

Hz. Peygamber'in (sav) Bahreyn'e İslâmiyet'i tebliğ için elçi gönderdiği dönemde bölgenin yöneticisi Münzir b. Sâvâ'dır.⁵⁴ Adnânîler'in Temîm kabilesine mensup⁵⁵ Münzir b. Sâvâ'nın bir Esbezî olduğunu söylenmektedir. Bir rivayette, Bahreyn ve Benî Dârim arasında Hecer'in Esbezî isimli bir köyüne nisbet edilmesinden dolayı ona Esbezîyyun dendiği söylenmektedir.⁵⁶ Başka bir rivayete göre de bu isimlendirme, Münzir'in kabilesinin Bahreyn'de putperest halk arasında "Asbâz" adı verilen atlara tapan bir topluluk olmasından dolayıdır.⁵⁷ Fakat Cevad Ali Esbezîlik ile Mecûsîlik arasında bir bağ bulunmadığını belirterek, Münzir'in ata tapan manasında Esbezî olmasını düşünmenin çok doğru olmayacağını savunmaktadır. Ona göre Esbezîyye'den kastedilen mâna süvari olup Münzir b. Sâvâ da bir Esbezen yani bir

⁵¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, C. I, s. 351; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 203.

⁵² İbn Sa'd, *Tabakât*, C. VII, s. 101; A'nî, *Umân fî Usûri'l-İslâmiyet'il-Ûlâ*, s. 76.

⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, C. I, s. 304; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 203. "Bu, Muhammed Resûlullah (sav) tarafından deniz sahillerindeki kırlarda ve kırların hizasındaki vahalar da-Suhar kazasında oturanlara verilen yazıdır. Onlara, hurma mahsulleri için ne ağaç üzerinde tahminleme, ne de ayarlı bez ölçekle ölçme vardır. Onlar, hurmalar kurutma yerine konulduğunda, her on veskte bir veskini zekat olarak vermeye mükelleftirler."

⁵⁴ Tam ismi Münzir b. Sâvâ b. Abdullah b. Zeyd b. Abdullah b. Darim et-Temîmî ed-Darimî (İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, s.1169) ya da Münzir b. Sâvâ b. Ahnes b. Beyân b. Amr ed-Dârimî el-Abdî el-Esbezî, (Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 210) şeklindedir.

⁵⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 210. İsim zincirinde yeralan Abdî nisbesinden dolayı Abdülkays'tan olduğu ileri sürülürse de (İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, s.1169) bu nisbe dedelerinden Abdullah b. Dârim'le ilgilidir. Önkal, "Münzir b. Sâvâ", *DİA*, C. XXXII, s. 34-35.

⁵⁶ Hamevî, *Mu'cem*, C. I, s. 171.

⁵⁷ Belâzurî, *Futûh*, s. 107. Asp, farsçada "at" anlamına geldiğinden dolayı, bu halk kitlelerinin de İran menşei'li olduğu düşünülebilir. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, C. I, ss. 374-78.

süvaridir. Onun Sâsânî ordusundaki rütbesi yüce ve onur derecesindedir.⁵⁸ Watt ise, Münzir'in Sâsânîler adına Arapları yöneten Hire kralı ya da Cârûd b. Muallâ gibi Hristiyan olabileceği yorumunda bulunmaktadır.⁵⁹

Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber (sav), İslâmiyet'i tebliğ etmek, ardından da zekât, sadaka ve cizye toplamak üzere Abdüşşems'in halifi Alâ b. Abdullah b. İmâd el-Hadramî'yi Bahreyn'e elçi olarak göndermiştir.⁶⁰ Münzir'in İslâm'a girmesi halinde Alâ b. Hadramî'ye Bahreyn'de kalması, oranın Müslümanlarının hükümet işlerini üzerine alması ve zenginler üzerine yükleyeceği vergilerle fakirlere yardım etmesi görevleri de verilmiştir.⁶¹

Resûlullah (sav) Münzir'e önce İslâm'a davet maksadıyla, ardından idareci sıfatıyla birden fazla mektup yazdığından dolayı, ilk mektubun gönderilme tarihinde ihtilâf bulunmaktadır. Bazı rivayetler Resûlullah'ın (sav) Münzir'e yazdığı mektupların ilkinin h. 8. yılda olduğunu belirtirken⁶², kimisi de muhtelif hükümdarlara mektup gönderilen h. 7. yıldan daha önce yani h. 6. yılda gönderildiğini söylemektedirler.⁶³ Hamîdullah'ın sayısını sekiz olarak verdiği bu mektuplardan bazılarının tek bir mektubun ayrı rivayetlerle nakledilen farklı pasajları olması ihtimal dâhilindedir.⁶⁴ Bunun yanısıra mektupların bir sırası olmamasından dolayı, sıralamalar daha çok metin içeriğine göre belirlenmiştir.⁶⁵

Alâ'nın Münzir b. Sâvâ'ya iletği ilk mektubun metni şöyledir:

"Resûlullah Muhammed'den Münzir b. Sâvâ'ya;

Hidâyet yolu üzerinde bulunanlara selam olsun!

⁵⁸ Cevad Ali, *el-Mufassal*, C. VI, s. 694.

⁵⁹ Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, s. 167.

⁶⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV., s. 218, 254; İbn Sa'd, *Tabakat*, C. I, 263; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. XVIII, s.109; İbn Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, s. 352; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VI, s. 327; Cevad Ali, *el-Mufassal*, C. IV, s.210; İbrahim Ataullah el-Beluşi, *Biladü'l-Bahreyn fi Asri'l-Abbâsî es-Sâni*, s. 49.

⁶¹ Cevad Ali, *el-Mufassal*, C. IV, s. 211; Zeyleî, *Nasbu'r-Raye*, C. IV, s. 420; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, C. I, s. 376.

⁶² Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldan*, C. I, 348; Cevad Ali, *el-Mufassal*, C. IV, s.210.

⁶³ Belâzurî, *Futûh*, 108; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, C. I, s. 375. Zeyleî, mektubun tarihini h. 9 yıl olarak verir. Zeyleî, *Nasbu'r-Raye*, C. IV, s. 419

⁶⁴ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, C. I, 376; Önkal, "Alâ b. Abdillâh b. İmâd el-Hadramî", *DİA*, C. II, s. 310.

⁶⁵ Kara, *İslâm Coğrafyasında Mecûsiler*, s. 91.

Bu durumda seni İslâm dinine davet ediyorum. İslâma gir, sonunda emniyet ve selamet içinde olursun ve Allah şimdiden senin ellerin arasında bulunan iktidarı tam olarak sana bağışlayacaktır. Şurasını bil ki, benim sahip olduğum din, yumuşak tabanı üzerine basan develerle, sert turnakları arasında koşan atların varabilecekleri sınırlara kadar uzanan ülkelerde yakın zamanda muzaffer olacaktır."⁶⁶

Mektubu ilettikten sonra Alâ'nın Münzir'e şöyle söylediği nakledilir:

"Ey Münzir! Sen bu dünyanın işlerinden çok iyi anlamakla meşhursun. Ahiret işlerinden ise daha az anlamak uygun olmaz. Bu Mecûsîlik, dinlerin en kötüsüdür; onda ne Arap şerefi, ne de Ehl-i kitap'ın bilgisi vardır. Çok utanç verici evlilikler ondadır. Kıyamet günü kendisine tâbi olanları yiyip bitirecek olan ateşe taptırır. Sen zekâ ve bilgelikten yoksun biri değilsin. Öyleyse asla yalan söylememiş birini yalanlamak, hiç ihanet etmeyen birine güvenmemek ve hiçbir noksan sıfatı olmayan yüce bir varlığa iman etmemek uygun mudur? Eğer benim kendisine tabi olduğum hakikat ise, onun ümmi bir peygamber olması gerekir. Allah'a yemin ederim ki hiç kimse, O'nun tavsiye ve emrettiği şeylerin haram; ya da nehyettiği şeylerin helal oluşunu söyleyemez." Buna cevaben Münzir b. Sâvâ'nın, "Sizin dininizde en çok hoşuma giden taraf, bu dinin sadece şu dünya hayatı yahut sadece ahiret hayatı ile sınırlandırılmamış olmasıdır; aksine bu din, her iki dünya saadetini de kendi içinde bir araya getirmiştir." dediği rivayet edilir.⁶⁷

Münzir Hz. Peygamber'le (sav) birkaç defa daha mektuplaşmanın ardından İslâm'ı kabul etmesiyle, Hz. Peygamber'in (sav) mektubunu Bahreyn halkına bildirmiş; İslâm'ı sevip ondan etkilenen bölgedeki Araplarla bir kısım İranlılar Müslüman olmuştur.⁶⁸ Mecûsîler, Yahudiler ve Hristiyanlar ise çok hoşnut olmamakla birlikte Âlâ'ya karşı barışçıl davranmışlardır.⁶⁹ Münzir Resûlullah'a (sav) yazdığı mektubunda, Bahreyn halkından bazılarının İslâm'ı sevip onu kabul ettiğini, bazısının da beğenmediğini dile getirip eski dininde kalmayı isteyen Yahudi ve Mecûsîlere yapılacak

⁶⁶ Zeyleî, *Nasbu'r-Raye*, C. IV, s.419-420; Hamîdullah, *el-Vesâik*, s.145.

⁶⁷ Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, s.396-397; Hamîdullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, s. 89.

⁶⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, C. I, 263; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 215; Belâzurî, *Futûh*, s.106, 110. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 211, 486.

⁶⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, C. I, s. 263; Belâzurî, *Futûh*, s.107; Hamevî, *Mu'cem*, C. I, 348; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, 211.

muamele konusunda emirlerini beklediğini bildirmiştir.⁷⁰ Resûlullah'ın (sav) Münzir'e gönderdiği ikinci mektup şöyledir:

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla,

Resûlullah Muhammed'ten Münzir b. Sâvâ'ya,

Selam üzerine olsun! O halde ben kendisinden başka tapılacak bir ilâh bulunmayan Allah'ın hamdû senâsını sana ulaştırır, beyân ve ikrâr ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur; Muhammed onun kulu, kölesi ve Resûlüdür. İlave olarak sana, kadiri mutlak ve yüce Allah'ı hatırlatıyorum. Bu duruma göre, iyi ve güzel bir nasihatı takip eden kimse kendi menfaatine çalışmış olur. Gönderdiğim elçilere itaat eden ve onların verdiği emirlere uyan kimse bizzat bana itaat etmiş olur. Bundan ayrı, kim onlara hürmet ve alaka gösterirse bizzat bana hürmet ve alaka göstermiş olur. Gerçekten de gönderdiğim elçiler senden bana övgü ile bahsettiler. Halkının nazarında sana şefaât ederim. O halde sen de İslâmiyet'e girdikleri sırada Müslümanların sahip olduğu malları onların elinde bırak. Bana gelince, suçlu günahkârları affeden bir kimseyim. O halde sen de onların af dileklerini kabul et. Sen iyi ve güzel hareket edip davrandığın müddetçe, biz de seni vazifelerinden alıkoymayız. Aksine, kim Yahudi dininde veya Mecûsî dininde kalmakta ısrar gösterirse, bu durumda o kimse "cizye" ödemekle mükellef tutulur."⁷¹

Hiz. Peygamber (sav) buna ilaveten Ehl-i kitap'tan farklı olarak Mecûsîlerin kadınları ile nikâhlanmamasını ve kestiklerinden yenilmemesini emretmiştir.⁷² Mektubun içeriğinden anlaşılacağı üzere, Münzir'in İslâmiyet'i kabul etmesiyle mülkî ve beledî idarede yetkiler bir taksime tâbi tutulmuştur. Münzir'in gayrimüslim olan halk kitlelerine valilik görevi devam ederken; İslâm'a giren kimselerin idaresi, onlara İslâm'ın öğretimi, diğer insanlara tebliğ gibi vazifeler Alâ'nın yetkisine verilmiştir.⁷³

⁷⁰ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. XVIII, s.110; İbn Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, C. II, s. 367; Zeyleî, *Nasbu'r-Raye*, C. IV, 420.

⁷¹ İbn Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, C. II, s. 352; Zeyleî, *Nasbu'r-Raye*, C. IV, s. 420; Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 146.

⁷² Ebû Yusuf, *Kitabü'l-Harâc*, s. 131; Hâmid b. Zenceviyye, *Kitabü'l-Emvâl*, (thk. Şakir Feyyaz), C. I, 1.B, Riyad, 1986, s. 137; *İbn Sa'd*, *Tabakât*, C. I, s. 263; Taberî, *Tarih*, C. III, 29; Belâzûrî, *Futûhu'l-Büldân*, s.110; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. XVIII, s. 110; İbn Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, s. 352.

⁷³ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, C. I, s. 377-378.

Böylece Medine yönetimine bağlanan Bahreyn’de Müslüman ahaliden öşür, müşriklerden de haraç ve cizye alınmaya başlanmıştır.⁷⁴ Rasulullah’ın Hecer bölgesinin Mecûsîlerinden cizye aldığı gibi, daha sonraki dönmelerde de Hz. Ömer Fârisîlerin Mecûsîlerinden, Hz. Osman da Berberilerden cizye almıştır.⁷⁵ Resûlullah’ın (sav) Mecûsîlerden cizye alındığını duyan münafıkların: "Muhammed, cizyenin yalnızca Ehli-kitap olanlardan kabul edileceğini iddia etmişti. Hâlbuki o, Hecer Mecûsîlerinden cizyeyi kabul etmiştir, onlar Ehli-kitap değildir."⁷⁶ demeleri üzerine Maide 105. ayet nazil olmuştur.⁷⁷ Aslında Hz. Peygamber’in (sav) Yahudi ve Hristiyanlar’dan farklı bir din mensubu olan Mecûsîlerden cizye alması, ilerleyen dönemlerde sınırlarını genişletecek olan İslâm dininin karşılaşılabileceği bir soruna karşı tavır belirlemesine de yardımcı olmuştur.⁷⁸

Alâ b. Hadramî ve Bahreynliler arasında iş sağlama ve onların paylaşılması konusunda bir anlaşma imzalanmıştır.⁷⁹ Müslümanların Arap Yarımadası dışında yaptıkları ilk antlaşma olması hasebiyle de son derece önemli olan bu antlaşma metni şöyledir:

“Rahman ve Rahîm olan Allah’ın adıyla,

Bu yazı Alâ b. Hadramî’nin Bahreyn halkı ile yaptığı bir anlaşmadır. O, Müslümanların çalışmasına gerek kalmadan yetiştirdikleri hurmaları Müslümanlarla bölüşmek üzere onlarla anlaşmıştır. Kim bunu yerine getirmezse, Allah’ın, meleklerin ve tüm insanların laneti onun üzerine olsun. Baş vergisi cizye ise, ergenlik çağına gelmiş her erkekten bir dinar olarak alınacaktır.”⁸⁰

Resûlullah (sav) Alâ’ya göndermek üzere Katip Ubey’e yazdırdığı diğer mektuplarında, toplanılan cizyeleri Münzir b. Sâvâ’dan alıp kendisine getirebilmesi için Kudâme ve Ebû Hureyre’yi gönderdiğini⁸¹, bu konuda acele edilmesini istediğini

⁷⁴ Belâzurî, *Futûh*, s. 108; Hamîdullah, *el-Vesâik*, s.150.

⁷⁵ Ebû Yusuf, *Kitabü’l-Harâc*, s. 131-138; Belâzurî, *Futûh*, s. 94.

⁷⁶ Belâzurî, *Futûh*, s.107.

⁷⁷ "Ey iman edenler! Siz kendinize bakın, doğru yolda iseniz sapıtan size zarar veremez." (Maide, 5/105)

⁷⁸ Kara, *İslâm Coğrafyasında Mecûsîler*, s. 94.

⁷⁹ Belâzurî, *Futûh*, s.107; Hamevî, *Mu’cem*, C. I, s. 348.

⁸⁰ Belâzurî, *Futûh*, s.108; Hamevî, *Mu’cem*, C. I, s. 348; Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 153.

⁸¹ Resûlullah (sav), Alâ’ya yardımcı olması için sadece Ebû Hureyre’yi göndermiştir. İbn Sa’d, *Tabakât*, C. I, 263; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, C. XVIII, s. 110; Zeyleî, *Nasbu’r-Raye*, C. IV, s. 420; Hamîdullah, *el-Vesâik*, s.152.

bildirmiştir. Aynı zamanda Alâ'ya, sadaka ve öşür olarak toplayabildiği meblağı da göndermesini söylemiştir.⁸²

Alâ b. Hadrâmi'nin, Bahreyn'den Hz. Peygamber (sav)'e gönderdiği 80.000 dirhem o zamana kadar hazineye gelen en büyük miktar olmuştur.⁸³ Gelen bu para, devlet hazinesinde büyük bir rahatlamaya sebep olmuştur. Resûlullah (sav) gelen malların önüne getirilmesini emretmesi üzerine, onlar getirilip bir hasır üzerine yayılmış ve insanlar namaza çağrılmıştır. Resûlullah (sav) getirilen malın yanında durmuş, malı gördükleri vakit insanlar da malın etrafında toplanmışlardır. Abbâs gelip şöyle söylemiştir: "Ya Resûlullah (sav)! Ben Bedir gününde kendi fidyemi ve Akîl b. Ebû Talib'in fidyasını verdim. Akîl'in ise malı yoktu. O halde bana bu maldan ver" deyince, Resûlullah (sav) onun almasına izin vermiştir. Bunun üzerine Abbâs üzerinde bulunan bir giysinin içerisine paraları doldurmuş, kalkmak için doğrulduğunda ise buna güç yetirememiştir. Başını Resûlullah'a (sav) doğru kaldırıp; "Ya Resûllah! Üzerime kaldır (sırtıma koy) dediğinde, Resûlullah (sav) dişlerini görünecek şekilde tebessüm etmiştir. Ardından da "Malın bir kısmını geri koy ve gücünün yettiğini üstlen" diye buyurmuş, Abbâs da öyle yapıp o mâlı götürmüştür.⁸⁴

Hz. Peygamber'in (sav) Münzir b. Sâvâ dışında Bahreyn ve Hecer bölgesine yönelik başka mektupları ve antlaşmaları olduğundan söz edilmektedir. Resûlullah'ın (sav) Münzir b. Sâvâ'yla birlikte Hecer'in Mecûsî bir rahibi ya da Merzubânı olduğu söylenen Sibuh'ta gönderdiği mektup şöyledir:⁸⁵

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla,

Peygamber Muhammed'ten Hecer halkına,

Selamet içinde olunuz. Kendinden başka ilah olmayan Allah'a sizinle birlikte hamd ederim. Ayrıca sizlere, Allah'ın ve sizlerin adına, hidayete eriştikten sonra sapıklığa düşmemenizi; doğru yoldayken azmamanızı tavsiye ederim. Yaptığınız şeylerin haberi bana ulaştı. Aranızda iyi hareket eden kimseler, suçluların kusurundan mes'ul tutulmayacaktır. Sizlere gönderdiğim emirlerim geldiğinde, Allah'ın emirleri ve onun yolunda olanlara itaat ediniz, yardım ediniz ve destekleyiniz. Aranızda iyi hareket

⁸² Hamîdullah, *el-Vesâik*, s.153.

⁸³ İbn Sa'd, *Tabakât*, C. IV, s. 15; İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, s. 77; Hamevî, *Mu'cem*, C. I, s.348.

⁸⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, C. IV, s. 16.

⁸⁵ Belâzurî, *Futûh*, s.107; Hamevî, *Mu'cem*, C. I, s. 348; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 211.

eden birisi, ne Allah katında ne de benim katımda asla kaybetmeyecektir. Elçileriniz bana geldi; kendilerine yalnız hoş gelecek şeyler yaptım. Sizlere karşı bütün haklarımı kullansaydım, Hecer'den sizleri çıkartırdım. Fakat ben, bulunmayanlarınıza aff, bulunanlarınıza ise ihsanda bulundum. "Allah'ın üzerinizdeki nimetini biliniz. (Bakara, 2/231)"⁸⁶

Sibuht ile birlikte Hecer'deki tüm Arapların ve Acemlerin bir kısmının İslâmiyet'i kabul ettikleri, İslâm'ı kabul etmeyen Mecûsî, Hristiyan ve Yahudilerle de Alâ'nın cizye anlaşması imzaladığı rivayet edilmektedir.⁸⁷ Aynı zamanda Hz. Peygamber (sav), Bahreyn bölgesindeki bir başka Hristiyan Arap kabile yöneticisi ya da Bahreyn'in efendilerinden biri olduğu söylenen ve kavmi İslâm'a girmeyi erteleyen Hilâl'e de bir davet mektubu göndermiştir.⁸⁸ Bu rivayetlere ilaveten, Resûlullah'ın (sav) Umân ve Bahreyn bölgesinde yaşayan Esbezî olarak bilinen bir topluluğa da mektup gönderdiği zikredilmektedir.

"Resûlullah Muhammed'den, Allah'ın kulları Esbezîlere, Umân hükümdarlarına, Umân Esbezî'lerine ve bunlar arasında Bahreyn'de bulunan kimselere!

İman etmiş, namazlarını kılan, zekât şeklindeki vergilerini ödeyen, Allah'a ve Resûlüne itaat eden, Resûlullah'a (sav) karşı vazifelerini yerine getiren ve Müslümanların üzerinde bulunduğu yolda yürüyen bütün herkes, tam bir himâye içinde bulunacaktır. Allah'a ve Resûlüne iade edilecek olan Ateş Mabedinde saklanan hazine hariç, onların İslâm'a girdikleri vakit sahip oldukları her şey onların elinde bırakılacaktır. Meyve ağaçlarının mahsulü üzerinden alınan onda bir oşür vergisi ve sebze mahsulleri üzerindeki yirmide bir vergi aynı şekilde tahsil olunacaktır. Onlar iyi tutum ve yardımlarıyla Müslümanlara yardım edeceklerdir. Buna karşılık Müslümanlar da kendi üzerlerine düşen görevleri yerine getireceklerdir. Değirmenlerine gelince, onlar istedikleri şeyleri istedikleri gibi buralarda öğüteceklerdir."⁸⁹

Bu mektupta da diğerlerinde olduğu gibi onların İslâmı kabul etmeleri durumunda, Esbezîlerin Müslümanlarla eşit konuma ulaşacakları belirtilmiştir.

⁸⁶ Belâzurî, *Futûh*, s.109; Ya'kûbî, *Târîh*, C. I, s. 404.

⁸⁷ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s.211. Belazuri onların müslüman olmadıklarını, bu sebeple de cizye ödemekle yükümlü tutulduklarını söyler. Belâzurî, *Futûh*, s.108.

⁸⁸ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, 211; Hamîdullah, *el-Vesâik*, 159-160.

⁸⁹ Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm (ö. 224/838), *Kitabu'l Emvâl*, (thk. Halil Muhammed Herâs), C. I, Dâru'l-Fikir, Beyrût, 1986, s. 28; Hamîdullah, *el-Vesâik*, 154-155; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, C. I, ss. 374-78.

Neticede, Bahreyn'de herhangi bir savaş olmadan onların bir kısmının İslâmiyet'e girdikleri, kabul etmeyenlerin de anlaşma imzaladıkları görülmektedir.⁹⁰ Hz. Peygamber'in (sav), Bahreyn'deki başarılarından dolayı Alâ b. Hadramî'yi vâli tayin ettiği bilinmekle birlikte, onun bu görevinin kesintiye uğrayıp uğramadığı ve ne zaman başlayıp bittiği konusunda kaynaklar hemfikir değildir.⁹¹

Heyetler yılı olarak bilinen hicretin 9. yılına⁹² gelindiğinde Benî Abdülkays kabilesinin reisi Cârûd b. el-Mu'allâ el-Abdî⁹³ başkanlığında, Bahreynli Abdullah el-Eşec diye tanınan Münzir b. Âiz el-Abdî⁹⁴, Münkız b. Hebban, Benî Ubeyd'den üç kişi ve Benî Ganm'den üç kişinin içlerinde bulunduğu yirmi kişilik bir heyet Medîne'ye gelmiştir. Münzir b. Sâvâ'nın heyetle birlikte Medine'ye gelerek Resûl-i Ekrem'le görüştüğüne, dolayısıyla sahâbî olduğuna dair söylenen rivayet⁹⁵, onun bu hadisede geçen Münzir b. Âiz el-Abdî ile karıştırılması sebebiyle doğru değildir. Gelen bu heyet Resûlullah'a (sav) buraya uzak bir beldeden geldiklerini, onunla kendileri arasındaki bölgede kâfir Mudarlılar'ın yaşamakta olduğunu, bu sebeple de Medine'ye gelmeye güç yetiremediklerini anlattıktan sonra; ondan yapmaları halinde cennete girebilecekleri bir şeyi söylemesini istemişlerdir. Resûlullah da (sav) onlara bir olan Allah'a ve onun

⁹⁰ Belâzurî, *Futûh*, s.109.

⁹¹ Bazı kaynaklarda Alâ'nın bu görevi Hz. Peygamber'in (sav) hayatı boyunca sürdürdüğünü zikrederken, diğer kaynaklar Resûlullah'ın (sav) onun yerine daha sonra Ebâne b. Saîd'i tayin ettiğini kaydederler. Vâkîdî, *Ridde*, s. 55; Belâzurî, *Futûh*, s. 111.

⁹² Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, s. 318; Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 93.

⁹³ Tam ismi Ebü'l-Münzir el-Cârûd Bişr b. Amr b. Haneş b. el-Mu'allâ el-Abdî olup, cahiliye döneminin saygın insanlarından biridir. Heyetle beraber Resûlullah'ın (sav) yanına geldiğinde, Resûlullah (sav) onu İslâm'a davet etmiştir. Hristiyanlığa mensup olan Cârûd, bir dini olmasına rağmen onu terkedip Hz. Peygamber'in (sav) dinine gireceğini, bununla birlikte de doğru dine girdiğine dair kendisine güvence verip veremeyeceğini sormuştur. Resûlullah da (sav), "Allah'ın doğru dinine girdiğine güvence veririm" buyurmuşlardır. Bunun üzerine Cârûd, müslümanlığı kabul edip iyi bir müslüman olmuştur. İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 217; İbn Sa'd, *Tabakât*, C. V, ss. 559-560; Taberî, *Tarih*, C. III, ss. 136-137; Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, s.346; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XVIII, s. 45.

⁹⁴ Bahreyn'den gelen bu heyet Resûlullah (sav)'ın mescidde oturduğunu öğrenince onu selamlamak için yanına gelmişlerdir. Resûlullah (sav), Abdullah el-Eşec'in biraz çelimsiz ve çirkin bir adam olduğunu görmüş, bunu hisseden Eşec "Ya Resûlullah (sav), insanın görünüşü önemli değildir. Önemli olan onun kalbi ve lisanıdır." demiştir. Resûlullah (sav) de ona; "Sen de Allah'ın sevdiği iki haslet var; Bunlar ise hilm ve ağırbaşlılık şeklinde buyurmuşlardır. Abdullah b. Eşec'in, "Bu hasletlerim sonradan mı oldu yoksa doğuştan mı?" diye sorması üzerine, Resûlullah (sav) onların yaratılıştan olduğunu söylemiştir. İbn Sa'd, *Tabakât*, C. V, s. 557-558; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XVIII, s. 45. Kelâî, Abdullah el-Eşec'in heyetin başkanının o olduğunu söyler. Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, s.346.

⁹⁵ İshak b. Raheveyh Süleyman b. Nafi'den rivayet ettiğine göre, Nâfi o zamanlar develerin hizmetine bakan bir çocukken, Bahreyn valisi Münzir b. Sâvâ'nın heyetiyle birlikte Medine'ye geldiğini ve Hz. Peygamber'le (sav) görüştüğünü detaylı bir şekilde anlatmaktadır. İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, s. 1183. H. 9 yılda Abdülkayslardan Cârûd ve Avf b. Huzame'nin kardeşi Salebe önderliğinde bir heyet Resûlullah'ın (sav) huzuruna gelmiştir. Bu grupta Münzir b. Sâvâ'nın da olduğu söylenir. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 486- 487.

Resulü'ne iman etmeyi, namaz kılmayı, zekât vermeyi, oruç tutmayı ve ganimetin beşte birini vermeyi emretmiştir. Abdullah b. Eşec, Resûlullah'a (sav) fıkıh ve Kur'ân hakkında bazı sorular sormuştur. Ayrılacakları vakit Resûlullah (sav) onlara kıymetli hediyeler vermiştir.⁹⁶ Bunun yanısıra Cârûd, Resûlullah'tan (sav) binek hayvanı istemiştir. Yanında ona verebileceği bineği olmadığı için bu isteğe olumsuz cevap veren Resûlullah'a (sav), kendileri ile yurtları arasındaki insanların yitik hayvanlarına binip binemeyeceklerini sormuştur. Resûlullah da (sav) cevaben, ondan sakınmalarını çünkü onun yakıcı ateş olduğunu söylemiştir.⁹⁷ Hz. Peygamber'le (sav) görüşmelerinin neticesinde Müslüman olan heyet üyeleri, Bahreyn'e döndüklerinde kabileleri Abdülkays içinde İslâmiyet'i yaymaya gayret etmişlerdir.

Resûlullah'ın (sav) isteği üzerine İslâm öncesindeki görevine devam eden ve bu süreçte de İslâm'ın Bahreyn'de yayılmasına büyük katkısı olan Münzir b. Sâvâ, Hz. Peygamber'in (sav) irtihalinden çok kısa bir süre sonra ve henüz ridde olayları patlak vermeden önce vefat etmiştir.⁹⁸ Münzir ölüm döşeğindeyken Umân'dan dönen Amr b. el-Âs tarafından ziyaret edilmiş, Münzir de ona öldükten sonra malının bölünüp istediği kadar sarf etme yetkisini vermiştir.⁹⁹

III. YEMÂME

Hz. Peygamber'in (sav) İslâmiyet'e davet için Yemâme bölgesi ile irtibata geçtiği dönemde Yemâme'nin Hristiyan yöneticisi Hevze b. Alî b. Sümâme el-Hanefî'dir.¹⁰⁰ Hevze b. Alî'nin bölgedeki nüfuzu, bir Gassan ya da Hire meliki düzeyinde olmayıp, kendi kabilesi ile sınırlı olsa da¹⁰¹, onun dönemin kistrâsı Perviz b. Hürmüz (590-628) ile dostane ilişkiler kurduğu bilinmektedir.¹⁰² Hevze, Kistrâ adına

⁹⁶ Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, s.347.

⁹⁷ Taberî, *Tarih*, C. III, s. 136; Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, s.347.

⁹⁸ Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, s.397; İbn Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, C. II, s. 353; Zeyleî, *Nasbu'r-Raye*, C. IV, s. 420.

⁹⁹ Münzir ölüm döşeğindeyken: "Ey Amr, Rasulullah, hasta kişinin malında tasarrufta bulunmasına izin verir miydi" diye sormuş; Amr da, "Evet üçte birinde tasarrufta bulunmasına izin verirdi" demiştir. Münzir'in malının üçte birini ne yapması gerektiğini sorunca Amr ona; "Dilersen onu yakınlarına sadaka olarak verirsin, dilersen muhtaçlara verirsin. Dilersen de kendinden sonra başka hiçbir yere sarf edilmemek üzere sadaka olarak verilmesini vasiyet edersin" demiştir. Münzir ise: "Ben malımı Bahire, Saibe, Vasile ve Ham gibi yapmak istemiyorum. Ama ben malımı sadaka olarak vermek istiyorum" demiş ve böyle de yapmıştır. Münzir b. Sâvâ Rasulullah'ın vefatından bir süre sonra vefat etmiştir. Taberî, *Tarih*, C. III, s. 303; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, s.327; Sâlimî, *Tuhfe*, C. I, s. 53.

¹⁰⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 213. Künyesi Âmir b. Tufeyl Ebû Ali, lakabı ise Eba Kudâme'dir. İbn Düreyd, *İştikak*, s. 55.

¹⁰¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 214.

¹⁰² İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 665.

İran-Yemen güzergâhında yapılan ticarî faaliyetlerde, ticaret kervanlarının güvenliğini sağlama ve yolcuların çeşitli ihtiyaçlarını karşılama noktasında bölgedeki imkânlarını kullanarak yardımcı olmuştur.¹⁰³

Hevze'nin reisi olduğu Benî Hanîfe ile Benî Temîm kabilesi arasında kimi zaman büyük çatışmalara varan bir düşmanlık bulunduğu kaynaklarda bildirilmektedir. Temelinde Temîm kabilesinin Hevze'nin babasını öldürmelerinin yattığı bu husumet, Hevze'nin Temîmlilere karşı büyük bir kin duymasına neden olmuştur. Nitekim Temîmliler hakkında Kısra'yla yaptığı bir konuşmasında; onların arasına bu ölümün girdiğini, onların din anlayışının babasını öldürdüğünü söylediği nakledilmektedir.¹⁰⁴ Bu düşmanlığı arttıran olaylardan biri de, Vehriz'in Kısra için gönderdiği malların ve nadir parçaları taşıyan kervanın Benî Temîm kabilesi tarafından yağmaya uğraması olmuştur. Kafilenin başındakilerin Hevze'den yardım istemeleri üzerine, Hevze onlarla birlikte Kısra Perviz b. Hürmüz'ün huzuruna çıkmıştır. Kısra'nın baskını yapanların onun kabilesinden olup olmadığı sorusuna Hevze, hayır cevabını vermekle birlikte aralarındaki savaşın hala devam ettiğini de bildirmiştir. Kısra Perviz'in Hecer bölgesindeki bazı arazilerin yanısıra, ipek dokuma giysiler ve otuz bin dirhem değerinde bir de taç hediye etmesinin ardından Hevze, "Zü't-Tâc, Sâhibü't-Tâc" lakaplarıyla anılmaya başlamıştır.¹⁰⁵

Kısra baskında bulunanlara karşı ilk önce süvari birliği göndermeyi düşünmüşse de, Hevze Temîmlilerin memleketlerinin çöl ve kumluklarla dolu olduğunu, onların su kuyularını gömmesi muhtemel olduğundan askerinin yok olabileceği konusunda Kısra'yı uyarmıştır. Bunun üzerine Kısra, Arapların Mukâ'bir diye isimlendirdikleri Hecer merzûbanı Âzez Fîruz b. Cüşnes'i onları yola getirmesi için görevlendirmiştir. Mukâ'bir, tarlalardaki başakların toplanma zamanından istifade ederek bu sebeple Hecer'e gelen Benî Temîmlilere hile yapmaya karar vermiştir. Münâdisine, hükümdarın kendilerine tahıl vereceğini bu nedenle de hepsinin gelmesini istediğini duyurmasını emretmiştir. Bu çağrı üzerine gelen Benî Temîmlileri Muşakkar kalesine kapattıktan sonra onların çoğunu öldürmüştür. Onunla birlikte gitmiş olan Hevze b. Ali'nin

¹⁰³ İbn Düreyd, *İştikak*, s.348; Nâsır, *Vilâyetü'l-Yemâme*, s. 56.

¹⁰⁴ Taberî, *Tarih*, C. II, s. 169; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 214; İbn Düreyd, *İştikak*, s. 394.

¹⁰⁵ Taberî, *Tarih*, C. II, s. 169; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 215. Başka bir rivayete göre ise Kısra, Yemâme'ye gittiğinde Hevze'nin bilgeliğini, siyasî aklını görmüş; bu sebeple de ona mal bağışında bulunmasının yanısıra, bir de tac hediye etmiştir. İbn Düreyd, *İştikak*, s. 394; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 214.

ricasıyla, Benî Temîmlilerden 100 esir serbest bırakılarak paskalya gününde kendisine hediye edilmiştir.¹⁰⁶

Hz. Peygamber (sav) Kisrâ'ya, Kayser'e, Necâşi'ye, diğer hükümdar ve yöneticilere yazdığı İslâm'a davet mektuplarından birini de bir rivayete göre Hudeybiye'den döndükten sonra h. 6 asırda¹⁰⁷, başka bir rivayete göre de h. 7. asırda¹⁰⁸, Selî b. Kays b. Amr el-Ensâri el-Hazreci aracılığıyla o dönemde Yemâme'nin Hristiyan yöneticisi Hevze b. Alî b. Sümâme el-Hanefî'ye¹⁰⁹ göndermiştir.¹¹⁰

Hz. Peygamber'in (sav) Yemâme kralı Hevze b. Ali'ye gönderdiği mektup şöyledir;

“Bismillahirrahmanirrahim,

Allah Resulü Muhammed'ten Ali oğlu Hevze'ye,

*Hidayete uyanlara selam olsun. Bil ki dinim deve ve at ayaklarının bastığı son yere kadar yayılacaktır. İslâm'ı kabul et ve kurtul. Ben de elimin altındaki mülkün idaresini sana vereyim.”*¹¹¹

Selî b. Amr el-Âmirî mektubu okuduktan sonra, “Ey Hevze! Şüphe yok ki sen, kavminin büyüğün! Senin büyük sanarak kendilerine yöneldiğin Kisrâların cesetleri çürümüş, canları da cehenneme girmiştir. Seyyid ve büyük olan ancak imanla korunmuş, sonra da Allah'ın emirlerini yerine getirmeyi, yasaklarından sakınmayı kendisine ahiret azığı edinmiş olmandır. Eğer bir kavim iman mutluluğuna ermişse, sakın onları kendi görüşünle doğru yollarından saptırayım deme! Ben yapılması emr olunan hayrı sana emreder, yapılması yasaklanan şerden de seni menederim. Çünkü Allah'a ibadet insanı cennete; şeytana tapmak da, cehenneme götürür! Eğer bu öğütlerimi kabul etmekten kaçınır, yüz çevirirsen, bizimle senin arandaki perde kalkar, aramız

¹⁰⁶ Taberî, *Tarih*, C. II, s. 169-170.

¹⁰⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 253; İbn Sa'd, *Tabakat*, C. I, s. 262. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. XVII, s. 154.

¹⁰⁸ Nüveyrî, h.7. yılı Muharrem ayında gönderildiğini söylemektedir. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. XVIII, s. 109.

¹⁰⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 213. Künyesi Âmir b. Tufeyl Ebû Ali, lakabı ise Eba Kudâme'dir. İbn Düreyd, *İştikak*, s. 55.

¹¹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 254; İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, s. 76; Belâzurî, *Futûh*, 118; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 21; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. XVIII, s. 109; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 213.

¹¹¹ Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, s.402; İbn Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, C. II, s. 355; Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd*, C. III, s. 263; Hamîdullah, *el-Vesâik*, s.158.

açılır!" şeklinde bir konuşma yapmıştır. Bunun üzerine Hevze, Selî't'in kendisini seyyidlik ve büyüklükle şerefendirip yüceltmesinden memnun olduğunu dile getirmekle birlikte; daveti kabul edebilmesi için düşünmeye ve mühlete ihtiyacı olduğunu söylemiştir.¹¹²

Hevze, bu süreçte Selî't b. Amr'ı iyi bir şekilde ağırlamış fakat İslâm'ı benimsememiştir. Cevaben gönderdiği mektubunda, Hz. Peygamber'in (sav) davet ettiği şeyin çok güzel prensipler olmakla birlikte¹¹³, kavminin şairi ve hatibi olması hasebiyle Arapların kendisine ve makamına saygı gösterdiklerini dile getirmiş; istediği şeylerin verilmesi durumunda, ona tabi olabileceğini söylemiştir.¹¹⁴ Bir başka rivayete göre ise; kendisinin veliaht tayin edilmesi durumunda Müslüman olup yardımlarda bulunacağını, aksi takdirde ise onunla savaşaacağını söylemiştir.¹¹⁵ Hevze bu yanıtıyla birlikte Selî't'e Hecer dokumasından elbiseler giydirmiş ve ona birtakım hediyeler vermiştir.¹¹⁶

Hevze'nin makam ve mevkiini kaybetme korkusunun, İslâm'ı kabul etmesine engel olması ihtimal dâhilindedir.¹¹⁷ Nitekim Hz. Peygamber'in (sav) mektubu Hevze'ye ulaştığında, Erkun adında Şam bölgesinden gelen Hristiyan büyüklerinden biri Hevze'nin yanında bulunmaktadır. Kavminin meliki olan Hevze, Selî't'in yaptığı daveti yönetimin elinden gideceği endişesi ile kabul etmediğinden Erkun'a bahsetmiştir. Erkun'un Hz. Muhammed'in İncil'de müjdelenen kişi olduğunu söylemesi üzerine Hevze; bunları İncil'de kendisinin de okuduğunu, Resullah'a olan hasedinden ve onun

¹¹² Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, 403.

¹¹³ İbn Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, C. II, s. 355; Cevziyye, *Zâdu'l Meâd*, C. III, s. 63; Cevad Ali, *el-Mufassal*, C. IV, s. 213.

¹¹⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, C. I, 262; Belâzurî, *Futûh*, s. 118; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 281; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 215; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XVIII, s. 109; İbn Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, C. II, s. 355; Cevad Ali, *el-Mufassal*, C. IV, s. 213.

¹¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 215; Cevad Ali, *el-Mufassal*, C. IV, s. 213.

¹¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, C. I, s. 262; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XVIII, s. 109; İbn Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, C. II, s. 354; el-Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd*, C. III, s. 63.

¹¹⁷ Vakidi'nin rivayetinde, Hz. Peygamber'in (sav) mektubu geldiğinde, Erkun (Argun) adında Şam bölgesinden gelmiş Hristiyan büyüklerinden biri Yemame kralının yanında bulunuyordu. Erkun Hevze'ye, Hz. Muhammed'in İncil'de müjdelenen kişi olduğundan söz ettiği; Hevze Resûlullah'ın (sav) İslâm'a davetini kabulünü, kavminin kralı olduğu gerekçesiyle reddetmesinden ötürü, onun için üzüldüğü söylenir. Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, s.404-5; İbn Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, C. II, s. 355; Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd*, C. III, s. 63.

içkiden menetmesinden dolayı İslâm'a girmediğini anlatmıştır. Bunun üzerine Erkun'un kavminin kralı Hevze'nin bu teklifi reddetmesinden ötürü üzüldüğü söylenir.¹¹⁸

Selît Medine'ye geldiğinde olanları aktarmasının ardından Resûlullah (sav): "Benden koruk hurma kadar bir toprak istese bile yine vermem. O da, elindeki mülkü de mahvoldu" diyerek Allah'a onun şerrinden koruması için dua etmiştir.¹¹⁹ Mekke'nin fethinden sonra (8/629-630) Cebrail, Hevze'nin öldüğünü Resûlullah'a (sav) haber vermiştir.¹²⁰ Her ne kadar Hevze Müslüman olmasa da, Hanîfeoğulları'ndan birçok kişi İslâm'ı kabul etmiştir.

Hevze'nin ölümünden sonra yerine daha önceden Hacr valiliği görevi yapmış olan Sümâme b. Üsâl geçmiştir.¹²¹ Yemâme'nin güney bölgesinden olan Hevze ile Yemâme'nin batısındaki İrz bölgesinden olan Sümâme arasındaki ilişki tam olarak bilinmemektedir. Watt'ın yorumuna göre Hevze, Benî Hanîfe'nin yarı göçebe alt boylarının lideri ve geniş tarım arazilerinin sahibi olan Sümâme'yi, İran temsilcisi olarak yerini alacak ideal bir aday görmüş olabilir.¹²² Fakat hem bölgeler arası fiziksel uzaklık hem de aradaki sosyal ve ekonomik sınıf farklılığı bu ihtimali makul kılmamaktadır.¹²³

Bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber (sav) Hevze el-Hanefî'ye davet mektubu gönderdiği dönemde mektuplardan birini, Yemâme'deki Benî Hanîfe kabilesinin iki emîrinden biri olan ve Hacr valiliği yapan Sümâme'ye göndermiştir.¹²⁴ Bu rivayet doğru kabul edilecek olursa, aynı kabilenin iki farklı liderinden biri olduğu söylenen Sümâme'nin güç ve yetki olarak daha aşağıda olması mümkündür. Hevze'den sonraki

¹¹⁸ Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, s.404; İbn Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, C. II, s. 355; Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd*, C. III, s. 63.

¹¹⁹ İbn Sad da, Resûlullah'ın (sav) bu ifadesi "yerden bir kıl bile istese ona vermeyeceği" şeklindeyken (İbn Sa'd, *Tabakât*, C. I, 262) İbnü'l Esîr rivayetinde "Bir testi kapağı bile olsa ona vermeyeceği" (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 1965, s.215) ya da "ham hurma tanesi" (İbn Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, C.II, s. 355) olarak geçmektedir.

¹²⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, C. I, 262; Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, s.403; Nüveyrî, *Nihayeti'l-Ereb*, C. XVIII, s. 109. İbn Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, C. II, s. 355. Hevze b. Ali ile ilgili bir hadis de kaynaklarda geçmektedir. Cebrail Mekke'nin fethinin dönüşüne, Hz. Peygamber'e (sav) Hevze'nin ölüm haberini vermiş; bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), Yemâme'de Peygamberlik iddia eden birinin çıkacağını, kendisinden sonra da öldürüleceğini buyurmuşlardır. Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, s.403; Seyyidünnâs, *Uyunü'l-Eser*, C. II, s. 355; el-Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd*, C. III, s. 6.

¹²¹ Tam ismi, Sümâme b.Üsâl b. en-Nu'mân b. Ubeyd b. Sa'lebe b. Yerbû b. Sa'lebe b. ed-Düel b. Hânife el-Hânefî'dir. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, s. 158. Aynı zamanda Araplar arasında itibara sahip, İranlı bir şairdir. Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 116.

¹²² Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 167.

¹²³ Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 95.

¹²⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 284; Kelâî, *el-İktifâ*, C. I, 378.

dönemde, kabileden pek çok kimsenin Müseylime'ye destek vermesi onun kabilenin sadece belli bir kısmının lideri olduğunu göstermektedir.¹²⁵

Sümâme b. Üsâl Müslüman olmadan önce Resûlullah'ı (sav) öldürmeye niyetlenmiş¹²⁶ fakat amcasının ona engel olmasıyla amacını gerçekleştirememiştir. Bu sebeple de Hz. Peygamber (sav) tarafından ölüm fermanı verilmiştir.¹²⁷ Sümâme, müşrik olduğu dönemde umre için Yemâme'den Mekke'ye doğru yola çıktığında, Medine yolu üzerinde Necid civarında Muhammed b. Mesleme kumandasında Kuratâ Seriyyesi'ne çıkan askerî birlik tarafından esir edilerek Hz. Peygamber'in (sav) huzuruna getirilmiştir.¹²⁸ Rivayetin başka bir versiyonuna göre ise, Sümâme Hz. Peygamber'i (sav) öldürmek için yola çıkarken yanına Benî Hanîfe'den birini almış ve o kişiden de hiç şüphelenmemiştir. Medine'ye Resûlullah'ın (sav) yanına vardıklarında, o kimse "Size kimi getirdiğimi biliyor musunuz? Bu Sümâme b. Üsâl'dir. Onu esir etmek istemez misiniz?" diye seslenerek, onu açık etmiştir.¹²⁹ Resûlullah (sav), onun mescidin direklerinden birine bağlanmasını emretmiş ve ashabından yanlarında yiyecek olarak ne varsa getirmelerini istemiştir. Üç gün boyunca Resûlullah (sav) onun yanına gelip, "Müslüman ol ey Sümâme" diyerek onu İslâmiyet'e davet etmiş;¹³⁰ Sümâme de her seferinde "Sana kâfidir ey Muhammed. Eğer beni öldürürsen, birçok Müslümanın kanını dökeni öldürmüş olursun. İyilik yaparsan, iyilik bilen birine yapmış olursun. Şayet fidye istersen, malımdan dilediğin kadar alabilirsin" demiştir.¹³¹ Üçüncü günün sonunda Resûlullah (sav) onu fidyesiz serbest bırakınca, kendisine yapılan bu iyi muameleden oldukça etkilenmiştir. Mescidin yakınındaki bir suda gusül aldıktan sonra, temiz kıyafetler giyinerek Resûlullah'ın (sav) huzuruna gitmiştir.¹³² Önceden ne onun yüzünden nefret ettiği kadar başka bir yüzden, ne onun dininden nefret ettiği kadar başka bir dinden ve ne de onun beldesinden nefret ettiği kadar başka belden nefret

¹²⁵ Watt, *Hız. Muhammed Medine'de*, s. 167

¹²⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, 158

¹²⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, C. V, s. 550.

¹²⁸ Yusuf b. Abdillâh İbn Abdilber en-Nemeri (ö. 463/1071), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Beyrut, Dâru'l-Cil, 1992, s. 214; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, s. 158; Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd*, C. I, s. 31.

¹²⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 284.

¹³⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 284; İbn Sa'd, *Tabakât*, C. V, s. 550.

¹³¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 284. Sümâme'nin ifadesi "Benî cezalandırsan, bir suçluyu cezalandırmış olursun. Şayet beni affedersen sana şükranlarımı sunarım". (İbn Sa'd, *Tabakât*, C. V, s. 550.) "Öldürürsen öldürülürsün, bağışlarsan bağışlanırsın." (İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, s. 158.) şeklinde geçmektedir.

¹³² İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 285; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, s. 214; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, s. 158.

etmediğini; şimdi ise yüzünü onun kadar, beldesini onun beldesi kadar, dinini de onun dini kadar sevdiği kimse olmadığını söylemiştir. Ardından şehadet getirerek Müslüman olmuş, Hz. Peygamber de (sav) onu affetmiştir.¹³³ Akşam olunca Sümâme kendisine getirilen yemeğin çok azını yemiş, deve sütünün de çok azını içebilmiştir. Ashabın buna şaşırıldığını gören Hz. Peygamber (sav); O günün başında kâfir bir karınla, günün sonunda da Müslüman bir karınla yemek yedi. Kâfir 7 bağırsaklı-karınlı, Müslüman ise tek karınlı yemek yer. ” şeklinde açıklama yapmıştır.¹³⁴

Sümâme Resûlullah’ın (sav) yanına gelip, kavminin dini üzereyken hac yapmak için yola çıktığında onun ashabından kimselerin kendisini esir alıp buraya getirdiklerini, şimdi müsadesi olursa tekrar hac için yola çıkmayı istediğini söylemiştir. Hz. Peygamber (sav) onun gitmesine izin vermesi üzerine, İslâmî usule göre umre yapmayı öğrenip Mekke’ye doğru yola çıkmıştır.¹³⁵ Mekke’ye vardığında Kureyşliler onun haberini almışlar, Muhammed’in emri altına girdiği ve saptığı şeklinde konuşmaya başlamışlardır. “Ey Sümâme, senin babalarının dinini terkettiğin söylentilerini duyduk” dedikleri zaman Sümâme, “Ben sapıtmadım, hayırlı bir din olan Muhammed’in dinine iman ettim” demiştir. Sonrasında da, Yemâme halkının neyden faydalanacağını onlara kalmadığını üstelik onlardan bazılarının Muhammed’e tabi olduklarını söylemiş; artık Hz. Peygamber’in (sav) izni olmadan onlara Yemâme’den bir erzak tanesi bile gelmeyeceğine yemin etmiştir.¹³⁶

Başka bir rivayette, durumu haber alan Kureyşliler, Mekke’ye gelen Sümâme’yi tutuklayarak tekrar kendi dinlerine dönmesini söylemişler; Sümâme dediklerini yapmamak için diretince de boynunu vurmak istemişlerdir. Fakat içinden birinin erzak için Yemâme’ye muhtaç olduklarını hatırlatması üzerine, bunu yapmaktan vazgeçmişlerdir.¹³⁷ Hangi rivayet esas alınırsa alınsın, Yemâme’nin Mekkeliler nazarında hububat ticareti açısından kilit bir rolü bulunduğu aşikardır. Zirâ Mekke’nin köyü sayılan Yemâme, onların hububat ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir kaynaktır.¹³⁸ Umresini yaptıktan sonra beldesine dönen Sümâme, söylediğini yaparak

¹³³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 285; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğabe*, s. 158.

¹³⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 285.

¹³⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, C. V, s. 550; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, s. 214; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğabe*, s. 158.

¹³⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 285; İbn Sa’d, *Tabakât*, C. V, s. 550; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, s. 214; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğabe*, s. 158; Buhârî, “Megazi”, 66; Müslim, “Cihâd”, 59.

¹³⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, 1990, s. 285.

¹³⁸ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğabe*, s. 158.

Yemâme'den Kureyş'e hububat gidişini engellemiştir.¹³⁹ Yemâme'den gelen sevkiyatın durması Mekkeliler için zor durumlara yol açmıştır. Bunun üzerine Mekkeliler, Hz. Peygamber'e (sav) mektup yazarak açlık ve sefaletin hüküm sürdüğünü belirtmişler, hububat sevkiyatını tekrar başlatması için kendisinden Sümâme'ye bir mektup yazmasını istemişlerdir. Hz. Peygamber (sav) onların bu isteklerini üzerine Sümâme'ye haber göndererek Mekke'ye sevkiyatın yeniden başlamasını sağlamıştır.¹⁴⁰

Sümâme'nin Müslüman olması ve öncesinde de kabilesinde İslâm'ı bilenler ile Müslüman olan kimselerin bulunması¹⁴¹, İslâm'ın tüm Yemâme toplumunda yaygınlık kazandığı anlamına gelmemektedir. Nitekim ilerleyen dönemde ortaya çıkan isyan hadisesinde Müseylime, Sümâme'nin gücünü kendisini destekleyenler sayesinde kolayca bastırabilmiştir.

¹³⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 285; İbn Sa'd, *Tabakât*, C. V, s. 550; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, s. 214; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, s. 158.

¹⁴⁰ İbn Hişâm'daki rivayete göre, onlar mektuplarında; "Sen sıla-ı rahimi emrederken, bizimle akrabalık bağlarımızı kestir, atalarımızı kılıçla öldürdün, çocuklarımız ise şimdi aç" diyerek hububat sevkiyatının tekrar başlamasını istemişlerdir. İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 285; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, s. 215; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, s. 158.

¹⁴¹ Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 95.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU ARABİSTAN'DA İRTİDAT HADİSELERİ

I. İRTİDÂT HAREKETLERİNİN SEBEPLERİ

Hz. Peygamber'in (sav) hayatının son dönemlerinde ve vefatının ardından yaklaşık hicri 11-12. yıllarda¹ Arap Yarımadası'ndaki bir kısım Arap kabilelerinde çeşitli sebeplerden dolayı isyan hareketleri baş göstermiştir.² İslâm karşıtı bir hareket olarak "ridde"den bahsedildiğinde, birbirinden farklı nedenlerden kaynaklanan olayların tümü kastedilmektedir. Çoğunlukla Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde meydana gelen tüm bu hadiseler için dinî/hukukî bir terim olarak "İslâm'dan dönmek, İslâm dinini terketmek"³ anlamındaki ridde kavramının kullanılmasındansa, "irtidât ve isyan" şeklinde bir tanımlama daha isabetli olur.⁴ Çünkü kabilelerden bir kısmı diğer ibadetlerini terk etmemekle beraber, sadece zekâtta muaf tutulmak istemişlerdir.⁵ Diğer bir kısmı ise ne zekât ne de diğer dini yükümlülükleri kabul etmeyerek; oluşan bu kargaşa ortamını kendi siyasî emellerine ulaşmak için fırsat bilen Müseylime, Secah,

¹ İrtidât olaylarının tarihiyle ilgili hicri 11. yıl ya da Yemame, Bahreyn ve Yemen'in fethi ile Şam'a orduların gönderildiği yıl olan h.12. yılda gerçekleştiği hususunda farklı rivayetler vardır. Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, s.94; İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil*, C. II, s. 372; İbn Kesîr, *el-Bidâye*. C. VI, 311.

² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. I, s. 342.

³ Ridde'nin, "Redd" kök anlamı daha önce üzerinde bulunulan hale çevirme manasına gelmekte olup (Râgıb el-İsfahâni, *el-Müfredât*, (terc. Abdülbaki Güneş), İstanbul, 2012, s. 421); Terim anlamı ise, İslâm dininden dönmektir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2013, s. 1043, Redd kökünden gelen "İrtidâd" ise; İslâm dinini bırakarak başka bir dine girmek demektir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügât*, s. 515.

⁴ Fred McGraw Donner, "The Early Islamic Conquests, Princeton University Press", p. 86. Balcı, *İdari ve Siyasî Yönden Hz. Ebû Bekir Dönemi*, s. 55. Ridde tüm bu olayların genel adı olarak kullanılmasından dolayı anlam karmaşasına yol açabilecek bir kavramdır. Mesela Esved gibi hiç müslüman olmamış şahısları kapsamada ya da Hz. Muhammed'i bir peygamber olarak benimsemek için herhangi bir anlaşma yapmayan bir grup olan Benî Hanîfeyi bu anlama dahil etmede sıkıntıya yol açmaktadır. Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak: Hz. Ebû Bekir*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2011, s. 88-89.

⁵ Vakidi, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 50; Nüveyrî, *Nihayetu'l-Ereb*, C. XIX, s. 37; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, 312. Dini sebeplerin çok ön planda olmadığı Bahreyn, Umân ve Fezare gibi bölgeler örnek verilebilir. Watt, *Muhammed in Medine*, s. 183; Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak: Hz. Ebû Bekir*, s. 88.

Esved'ül-Ansî, Tuleyha gibi yalancı peygamberlere tabi olmayı seçmişlerdir.⁶ Peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan bu kimseler Hz. Muhammed'in peygamberlik misyonunu tamamen inkâr etmemekle birlikte, toplumdaki konumlarını da kullanarak pek çok kitleyi etraflarında toplamışlar ve isyana teşvik etmişlerdir.⁷ Genel itibariyle irtidât ve isyan şeklinde adlandırdığımız bu olaylar, Arap yarımadasındaki Müslüman hâkimiyetine karşı büyük bir meydan okumayı temsil etmektedir.⁸

Medine yönetimine karşı ortaya çıkan irtidât ve isyan hadiselerinin arka planında dinî, siyasî, iktisadî, kabilevî birçok sebep ve farklı olaylar yer almakla birlikte, en fazla öne çıkanların iktisadî ve siyasî âmilleri olduğu görülmektedir. İktisadî ve siyasî âmillerin de kendi içinde alt sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki Medine yönetimine karşı duyulan rahatsızlıktır. İslâmiyet'in kabulünden sonra çeşitli beldelerden gelen zekât ve cizye gelirlerinin, ganimet mallarının, merkez konumunda olan Medine'de toplanıyor oluşu Kureyş'in hâkimiyetini istemeyen Arap kabilelerinin ileri gelenlerinin rahatsızlığına yol açmıştır.⁹ Medine'yi yöneten Müslümanların Arap Yarımadası'nın büyük bir kısmına hükmesinden rahatsız olan bu gruplar Hz. Peygamber'in (sav) hastalığını ve ölümünü bir fırsat bilerek, toplanan vergileri kendilerinin ve kabilelerin refah seviyesini arttırmak için merkeze göndermemeyi tercih etmişlerdir.¹⁰ Onların Medine'ye karşı bu tutumları sadece zekât verme mükellefiyetinden kaynaklanmamakta, aynı zamanda merkezden görevlendirilen ve Medine adına hareket eden zekât memurlarına karşı bir hoşnutsuzluğu da içermektedir.¹¹

Yaşadıkları döneme kadar herhangi bir otorite altına girmemiş olan Hicaz'ın Arap kabilelerinin, Hz. Peygamber'in (sav) kurduğu siyasî oluşumun mahiyetini idrâk edemedikleri ve İslâmiyet'in hem din hem de siyasî nüfuz olarak içlerine tam

⁶ Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 48; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s. 30; Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, C. I, 347.

⁷ Üçok, *İslâm'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, s. 24, 34; Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak: Hz. Ebû Bekir*, s. 88.

⁸ Donner, "The Early Islamic Conquests, Princeton University Press", pp: 82-90; Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak: Hz. Ebû Bekir*, s. 86.

⁹ Üçok, *İslâm'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, s. 24; Balcı, *İdari ve Siyasi Yönden Hz. Ebû Bekir Dönemi*, s. 56-57.

¹⁰ Mes'udî, *Tenbihu'l-İşraf*, s. 105; Üçok, *İslâm'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, s. 34.

¹¹ Üçok, *İslâm'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, s. 30; Wilkinson, *İbâdism*, s. 78. Hz. Peygamber (sav), kendisiyle görüşmeye gelen kabile şeflerinin statülerine dokunmamış, kendi temsilcisi sıfatıyla aynı konumda bırakmıştır. Hem kabile reisi hem zekât amili olarak görevlendirilen bu kişiler Hz. Peygamber'in (sav) temsilcisi olmalarından ötürü de üst düzey yönetici olma konumuna sahiptiler. Balcı, *İdari ve Siyasi Yönden Hz. Ebû Bekir Dönemi*, 56-57. Ayrıca zekât memurlarından bazıları, kabile reislerinden olmayan resmi bir görevli de olabilmektedir. Wilkinson, *İbâdism*, s. 78.

yerleşmediği görülmektedir.¹² Zirâ h. 8. yılda gönderdikleri temsilciler vasıtasıyla Müslüman olan, isyan hareketleri sırasında büyük çoğunluğu irtidât edecek olan bu kabilelerin durumu İslâmlaşmadan ziyade, Medine devletine siyasî olarak bağlılıkları ifade etmektedir.¹³ Her ne kadar toplanılan vergi miktarı çok yüksek olmasa da, zekâtı boyun eğme vergisi olarak gören bazı kabileler için bu miktar sıkıntı teşkil etmiştir.¹⁴ Kurre b. Hubeyre'nin bedevilerin kendilerinden vergi alınmasından hoşlanmayacaklarını, malları alınmadığı sürece itaat edebileceklerini söylemesi onların bu algılarını doğrulamaktadır.¹⁵

İrtidât hareketlerinin temelinde yatan eski dinlerinin ya da alışkanlıklarının ihyâsı değil, aslında yeni vaziyete karşı bir reaksiyon durumudur.¹⁶ Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra bazı kabileler, yapılan antlaşmanın taraflardan birinin ölümü ile fesholunacağı şeklindeki Câhiliye geleneklerinden dolayı bu vergiyi Hz. Ebû Bekir'e vermeyi istememişler, onun kendi hakları olduğunu söylemişlerdir.¹⁷ Nitekim Hz. Peygamber'den (sav) sonra Medine'deki otoriteyi sağlamak için komşu kabilelerle anlaşma yapan Hz. Ebû Bekir'e, halifeliğini kabul etmediklerini söyleyerek anlaşmayı feshetmişler ve vergi ödememişlerdir.¹⁸ Abdullah el-Leysi'nin şiirinde anlatılanlar, onların zihin dünyalarını özetler mahiyettedir:

"Peygamber'e aramızdayken itaat ettik

Ey Allah'ın kulları Ebû Bekir'e ne oluyor?

O ölürse ondan sonra Bekir mi bizi miras alacak

¹² Bedevî kabileler dinin mesuliyetlerini ve ibadetlerini tam manasıyla içselleştirememişlerdir. Onların bu durumunu Hucurat suresi 14. ayette şu şekilde izâh edilmiştir. "Bedeviler "inandık" dediler. De ki: Siz iman etmediniz ama "İslâm olduk." deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi. Eğer Allah'a ve Resulüne itaat ederseniz, Allah işlerinizden hiçbir şeyi eksiltmez. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."

¹³ Muhammed Âbid Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, (çev. Vecdi Akyüz), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 256; Apak, *Asabiyyet*, s.114.

¹⁴ Duri, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, s. 83; Üçok, *İslâm'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, s. 30; Wilkinson, *İbâdism*, s. 78.

¹⁵ Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, C. I, 350; Duri, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, 83-84.

¹⁶ Watt, *Muhammed in Medine*, s. 183.

¹⁷ Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, (çev. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul, Anka Yayınları, 2000, s.74-75; Wilkinson, *İbâdism*, s. 77; Balcı, *İdari ve Siyasal Yönden Hz. Ebû Bekir Dönemi*, 56, 62. Mürtedler zekatı, İslâm'dan önce uygulanan itâvet malı olarak görmeydiler. Yenen kabilenin, yenilenden zorla aldığı mal anlamına gelen itâvet ekonomik bir durum olmasının yanısıra aynı zamanda bir boyun eğme anlamı da taşımaktadır. Güç dengesi değiştiğinde bu vergiyi ödemekten kolayca vazgeçebilmekteydiler. Bu yüzden ilk fırsatta itâvet olarak kabul ettikleri zekatı vermekten vazgeçmişlerdir. Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, s. 331.

¹⁸ Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 74-75; Wilkinson, *İbâdism*, s. 77.

Vallahi işte bu tahammül edilemez birşeydir

Sizden talep edilip de ödemediğiniz zekât ve sadaka malları,

Bana hurma gibi yahut ondan daha tatlıdır."¹⁹

Zekât vermek istemeyenler bu tutumlarını meşru göstermek adına, Tevbe suresi 103. ayetteki²⁰ hitabın “Hz. Muhammed” şeklinde olmasını kendileri için delil olarak kullanmışlardır.²¹ Mürtedlerin ayeti bu şekilde yorumlamaları, Kur’ân-ı Kerim’deki hitap şekillerini çok iyi anlamadıklarını da göstermektedir. Öyle ki Kur’ân-ı Kerim’deki hitaplar tek bir şekilde varid olmuş değildir. Ayetin hitâbı kimi zaman lafzen Hz. Peygamber’e (sav) has olmakla birlikte, bazen manen ve fiilen bütün ümmeti kapsamaktadır. Bu ayette de “mallarından sadaka al” emri yalnızca Hz. Peygamber’e (sav) münhasır değil, ondan sonra gelenler için de geçerlidir.²²

Siyâsî ve iktisadî faktörlerin yanında, irtidât olaylarının arkasındaki sosyolojik etmenleri yorumlayabilmek için Arap toplum yapısının ve asabiyet faktörünün iyi anlaşılması gerekmektedir. Yerleşik ve göçebe şeklinde ikiye ayrılan, şeyhin yönetimi altındaki kabile tiplerinin genel özellikleri çoğunlukla aynı olmakla beraber; kabilelerin yaşam tarzları ve şeyhin gücü açısından bir takım uygulama farklılıkları bulunmaktadır. Göçebe olarak yaşayan bedevî kabilelerde, şeyhin kontrol sağlaması diğerine nazaran daha problemlidir.²³ Aslında bedevîler istediklerini yapma konusunda kendilerini daha özgür hissetmekle beraber, "kabile ruhu-bağımsızlığı" tüm Arap kabilelerinin genel karakteristiğidir. Bunun sebebi de soya dayanan bir dayanışma şekli olan asabiyetten kaynaklanmaktadır.²⁴ Onların nazarında kabile bağı her şeyin önünde geçtiğinden, karşı tarafın haklı ya da haksız olmasına bakılmaksızın her şartta kendi kabilelerinin üstünlüğünü savunmayı bir vazife addetmişlerdir.²⁵ Hatta bu durum “kardeşin mazlum da olsa, zâlim de olsa yardım et” şeklinde darb-ı mesel olarak

¹⁹ Taberî, *Tarih*, C. III, 246; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, s. 313. Şiirin sahibinin Meşhur şair Hutay’e’nin kardeşi Huteyle b. Evs olduğunu söyleyenler de vardır. Kelâî, *el-İktifâ*, C. II, s.9.

²⁰ “Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin. Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir. Allah işitendir, bilendir.” Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te’vili Âyi'l-Kur’ân*, C. IV, s. 106-107.

²¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, 311.

²² Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur’ân*, s. 356-357.

²³ Henderson, “Tribal Organization In Eastern Arabia in The Islamic Era”, pp. 29- 31.

²⁴ Durî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, s. 83-84.

²⁵ Üçok, *İslâm’dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler*, s. 31; Ramazan Altıntaş, *Bütün Yönleriyle Câhiliye*, Konya, Ribat Yayınları, 1996, s. 199, 201-202; Apak, *Asabiyet*, s. 32

kullanılmıştır.²⁶ Kabile fertlerini birbirine bağlayan bir müessese sayılan kavmiyetçilik; hayat şartlarının zorluğu karşısında kabilenin kuvvetli bağlarla birbirine bağlı olmasını ve fikir birliğini sağlamasından dolayı, hayatta kalmalarının tek mümkün yolu sayılmıştır.²⁷ İslâmiyet'in kabulünden sonra Resûlullah (sav), kabilelerin nüfuzunu tamamen kırmak yerine, onların kendi varlıklarını sürdürmelerine imkân tanımıştır. İslâm'ın benimsenmesine yardımcı olmaları için yarımadanın çeşitli yerlerine gönderdiği elçilerle, kabileciliğin zararlı yönlerine sınır koymaya çalışmıştır.²⁸ Her ne kadar Hz. Peygamber (sav) Arabistan'daki kabileleri birleştirmede tümüyle başarı elde edemese de, birliğin çerçevesini inşa etmiş ve hayattayken sükûneti sağlayabilmiştir. Fakat bu durum onun vefatının ardından ayrılıkçı unsurların tekrar ortaya çıkmaya başlamasına engel olamamıştır.²⁹ Aslında bu hareketler, daha öncesinde su, otlak gibi konulardan doğan husumetlerin; özellikle İslâm'a uyum sağlamada zorlanan bedevi kabileler³⁰ tarafından boyutunun değiştirilerek, otoriteye karşı nüfuz sağlama savaşına dönüştürülmesidir.³¹ Bir kısım Arapların Hz. Peygamber'den (sav) sonra patlak veren irtidât olaylarında kabile asabiyetini ön planda tutmalarına, Gatafan reisi Uyeyne b. Hısn'ın³²; "Vallahi iki anlaşmalı kabileden bir Peygamber'e inanmak, Kureyş'e uymaktan daha iyidir. Hem Muhammed öldü, Tuleyha ise hâlâ yaşıyor. Tuleyha'nın görüşüne katılın" sözleri ile³³, Taberî'de geçen Talhatü'n-Nemri'nin Müseylime ile konuşması rivayeti somut örnek olarak verilebilir. Talha Yemâme'ye gelerek, halka Müseylime'nin nerede olduğunu sormuştur. Onu bulduktan sonra da: "Müseylime sen misin?" diye sormuş, Müseylime de "Evet, benim" diye yanıtlamıştır. Talha, "Senin yanına kim geliyor?" dediğinde o, "Rahman geliyor" demiştir. "Karanlıkta mı geliyor aydınlıkta mı geliyor" diye sorunca, Müseylime: "Aydınlıkta geliyor" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Talha: "Senin yalancı olduğuna tanıklık ederim, fakat

²⁶ Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, C. V, s. 98.

²⁷ Henderson, "Tribal Organization In Eastern Arabia in The Islamic Era" pp. 29-31; Altıntaş, *Bütün Yönleriyle Cahiliye*, s. 199, 201-202.

²⁸ Durî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, s. 82.

²⁹ Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, s. 184.

³⁰ İslâm hukukuyla alakalı kimi konular kabile bilgisinde mevcut olsa da, bazı kabileler için yeni karşılaştıkları konulardı. Bunların yanısıra bir mesele olduğunda, kâdiya gitme noktasındaki isteksiz davranmaktadılar. Henderson, "Tribal Organization In Eastern Arabia in The Islamic Era" pp. 29- 31.

³¹ Durî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, s. 14-15.

³² Fetihden önce müslüman olmuş olan Uyeyne, Tuleyha ile birlikte irtidât etmiş; savaşın sonunda da müslümanlar tarafından esir alınmıştır. Hz. Ebû Bekir, huzuruna getirilen Uyeyne'ye; "Ey Allah'ın düşmanı, iman ettikten sonra tekrar küfre mi girdin?" demiştir. Uyeyne daha sonra yeniden İslâm'a girecektir. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, s. 980; İbn Hacer, *İsâbe*, C. IV, s. 639.

³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 220; Durî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, s. 83-84.

Rebiaoğullarından olan bir yabancı, Mûdarların doğru olan peygamberinden daha iyidir” şeklindeki yanıtıyla sahip oldukları zihniyeti ortaya koymuştur.³⁴ Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere, kabile asabiyeti ve dini tutuculuk irtidât olaylarının ortaya çıkışının başlıca sebeplerinden olup³⁵ bu minvalde de irtidât ve isyan hareketlerine, İslâmî akım ile kabilevi akım arasındaki çatışmanın ilk belirtisi denebilir.³⁶

II. İRTİDÂT SAVAŞLARININ BAŞLAMASI

Hız. Ebû Bekir Üsâme ordusunu gönderdikten sonra Mekke, Medine ve Taif dışındaki Arapların büyük kısmı siyasî otoriteden ayrıldıklarını bildirmişlerdir.³⁷ Benî Eşca‘ların, Hevazînlerin, Benî Süleymlerin bir kısmı ile Temîmler, Abdülkayslar, Zekvânlar, Benî Hanîfeliler, Bahreyn’deki kabilelerden Bekir b. Vâiller, Umân Ezdlilerinden Debâlar, Benî Amrlar, Nemr b. Kâsıtlar, Kelbler, Kudâalılardan bazıları irtidât etmişlerdir.³⁸ Yalancı peygamberlerin peşinden giden bazı kabileler ise, Hız. Peygamber (sav) zamanında irtidât eden Tuleyha b. Huveylid el-Esedî önderliğinde Esed, Tayy, Gatafan kabileleri, Eş’âs b. Kays önderliğinde Kinde kabilesi, Nu’mân b. Münzir’le birlikte Rebi’â kabilesi, Yemen’de Esved b. Kâ’b el-Ansî önderliğinde Müdlic kabilesi, Müseylime b. Habîb el-Kezzâb’la birlikte Hanîfe kabilesi, Enes b. Abdî Yaleyî önderliğinde Süleym kabilesi, Secah’la birlikte irtidât eden Temîm kabilesidir.³⁹ Onlar her ne kadar dinî bir iddia ile ortaya çıkmış gibi gözükseler de, esasında kendi kabileleri adına Kureyş otoritesine karşı çıkan kabile liderleridir.⁴⁰

Kaynaklar, ortaya çıkan bu yalancı peygamberlerin pagan inançlardan, Hritisyanlık’tan ya da İslâmiyet’ten ne kadar ilham aldıklarına çok fazla değinmemişlerdir. Aynı şekilde onlara destek verenlerin göçebe mi yoksa yerleşik mi oldukları da detaylı olarak bilinmemektedir. Yerleşik oldukları varsayılacak olunursa, bu durum göçebe bir ekonomiden yerleşik bir ekonomiye tepki şeklinde ya da

³⁴ Taberî, *Tarih*, C. III, s. 286; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 362.

³⁵ Duri, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, s. 83; Üçok, *İslâm’dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, s. 24.

³⁶ Duri, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, s. 82.

³⁷ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, s.100-101; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 241; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 1991, s. 342-3; Nüveyrî, *Nihayetü’l-Ereb*, C. XIX, s. 37. İrtidat hareketleri siyasî isyan anlamına geldiğinden, Kureyşliler bu harekete katılmamışlardır. Bu tavırlarında asabiyet faktörünün de rol oynadığı görülmektedir. Öyle ki onlar bu durumu Kureyş ile Kureyş dışındaki Arapların iktidar mücadelesi olarak düşünmüşlerdir. Apak, *Asabiyet*, s. 118, 120.

³⁸ Vâkıdî, *Ridde*, 49; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 242.

³⁹ Vâkıdî, *Ridde*, 49; Ya’kûbî, *Târîh*, C. II, s. 14, Taberî, *Tarih*, C. III, 242; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 343; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, 312; Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu’l-İslâm*, C. I, ss. 347-348.

⁴⁰ Apak, *Asabiyet*, ss. 115-116.

destekçiler göçebe topluluklar ise bu durum meydan okuma ve süregelen kan davalarının bir etkisi şeklinde yorumlanabilir.⁴¹ Araplardan onlara destek verenlerin büyük kısmı, onların gerçekten Peygamber olduklarına inanmaktan ziyade, Kureyş hâkimiyetinden kurtulmak ve bir takım vergi sorumluluklarından kurtulma amacındaydılar.⁴² Zekâtı ödemeyi reddedip, yalancı peygamberlere tabî olarak irtidât edenlerle savaşılmasının nedeni de; bireysel olarak İslâm dininden ayrılmaları değil, Medine'ye bağlılığı simgeleyen vergiyi vermeyi reddetmeleri ve Medine yönetimine karşı isyan eden bu kimselerin peşinden giderek dinî kanaatlerini siyasal alana taşımış olmalarıdır. Zirâ bu şekilde olay toplumsal bir problem haline dönüşmüştür.

Hz. Ebû Bekir'in, bu kabileleri tekrar hâkimiyeti altına almak amacıyla asker gönderme kararı almasının ardından⁴³ birliklerini hazırlamaları için komutanlar tayin etmiştir. Hz. Ebû Bekir'in irtidât hareketinde bulunanlara karşı görevlendirdiği komutanlar şöyledir:

Tuleyha b. Huveylid ve Mâlik b. Nüveyre üzerine Hâlid b. Velid'i, Yemâme'deki Müseylimetü'l-Kezzâb üzerine İkrime b. Ebû Cehil'i, önce Yemen'de Esved el-Ansî'nin Kays b. Maksuh ile birleşen adamlarına karşı ve daha sonra Hadramevt'i ele geçirmek üzere Muhacir b. Umeyye'yi, Bahreyn'deki Bekir kabilesi üzerine Alâ b. el-Hadramî'yi, Kudâa, Vedîa ve Hâris kabilelerinin üzerine Amr b. el-Âs'ı, Debâ ahalisi üzerine Huzeyfe b. Mihsan'ı, Hamkatân üzerine Hâlid b. Saîd b. Âs'ı, Huzeyfe ile birleşmek üzere Mehre'de Huzeyfe'nin ordularıyla birleşmek ve Umân ülkesini fethetmek üzere Arcefe b. Herseme'yi, İkrime'nin kuvvetleri ile birleşip Yemâme'yi fethetmek ve ardından Amr b. Âs'a katılmak üzere Şurahbîl b. Hasene'yi, Yemen'in Tihâme bölgesi üzerine Süveyd b. Mukarrin'i görevlendirmiştir.⁴⁴

Halife bu orduları sevkederken elçileriyle birlikte mürtedlere mektup göndererek, onları tekrardan İslâm'a davet etmiş; kabul etmedikleri takdirde kadınları

⁴¹ Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, s. 183.

⁴² Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, C. I, 348.

⁴³ Fred McGraw Donner, "The Early Islamic Conquests, Princeton University Press", New Jersey, 1981, pp: 86; Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 74-75.

⁴⁴ Taberî, *Tarih*, C. III, 250-251; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 343- 382; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s. 39-40; Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, C. I, 349. Ayrıca bkz. Adem Apak, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001, s.75.; Üçok, *İslâm'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, s. 24; Fred McGraw Donner, "The Early Islamic Conquests, Princeton University Press", p. 86.

ve çocuklarının esir alınıp, kendilerinin de öldürüleceklerini bildirmiştir.⁴⁵ Aynı zamanda halife, ensar ve muhacirden oluşan ordudaki askerlerine Allah'ın dinine davet etmeden kimseyi öldürmemeleri uyarısında bulunmuştur.⁴⁶

Hz. Ebû Bekir, eski dönemdeki yaşayışlarına devam etmeyi, İslâm'ın mâli yükümlülüklerinden kurtulmayı isteyen isyancılara karşı, devletin bekâsını sağlamak için son derece kararlı bir tutum sergilemiştir. Bazı sahabiler, bu insanların sadece zekât vermedikleri için dinden çıkmış olmayacaklarından dolayı kendileriyle savaşılmaması hususundaki endişelerini dile getirdiklerinde halife; zekât ve namaz arasında ayırım yapanlarla savaşılmaması gerektiğini, Hz. Peygamber'e (sav) verdikleri bir deve yularını dahi vermeyi reddetseler kendileriyle savaşaacağını belirtmiştir.⁴⁷ Zirâ Hz. Ebû Bekir dinden çıkmış olmasalar da zekâtı ödememelerinin Medine'ye karşı bir isyan mahiyeti taşıdığı ve devletin güçlü göçebe kabiler üzerinde sağlam bir şekilde kontrol sağlanması gerektiğinin bilincinde olduğundan⁴⁸ bu mücadelesinde İslâm toplumunun bütünlüğünü bozan siyasî eylemleri engellemeyi amaçlamıştır.⁴⁹ Hz. Ebû Bekir, Medine'ye heyet gönderip kendilerinden zekât alınmadığı takdirde diğer konularda sıkıntı yaşanmayacağını garantisini veren Esed, Gatafan, Tayy kabilelerine ve Büzâha elçileri'ne karşı⁵⁰ ya yurtlarından çıkarılmalarıyla sonuçlanacak olan "sürgün savaşını" ya da ellerindeki zırhları, hayvanları, kendi mallarını ve elde ettikleri malları ganimet olarak bırakacakları, kendi ölümleri cehennemlik olacakken, öldürdükleri için ise diyet ödeyecekleri "alçaltıcı sulhu" seçenek olarak sunmuştur.⁵¹

Hz. Ebû Bekir'in isyancılara karşı bu tutumuna ilerleyen zamanlarda çevresindeki insanlar da hak vermişlerdir. Nitekim Hz. Ömer, "Yemin ederim ki, Allah mürtedlere karşı kararlı tutumuyla Ebû Bekir'in ferasetini arttırmıştır" diyerek kendisinin yanıldığını kabul edecektir. Yine aynı şekilde kızı Hz. Âişe; "Babamın karşılaştığı zorluklar sağlam dağlara yüklenseydi, onları paramparça ederdi. Yemin

⁴⁵ Taberî, *Tarih*, C. III, s. 251; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s. 40-41.

⁴⁶ Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s. 41.

⁴⁷ Vakidî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 51-2; Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, s.101; Belâzurî, *Futûh*, s.131; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s. 37; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, s. 311.

⁴⁸ Donner, "The Early Islamic Conquests, Princeton University Press", p. 86; Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak: Hz. Ebû Bekir*, s. 88.

⁴⁹ Durî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, 83-84; Balcı, *İdari ve Siyasi Yönden Hz. Ebû Bekir Dönemi*, s. 64.

⁵⁰ Belâzurî, *Futûh*, s. 131; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, 311. Bkz. Balcı, *İdari ve Siyasi Yönden Hz. Ebû Bekir Dönemi*, s. 56-7.

⁵¹ Belâzurî, *Futûh*, s. 131.

olsun babam, insanların ihtilafa düştüğü her konuyu, dindeki önemine göre en acil şekilde çözmeye çalıştı.” diyerek babasının zorluklar karşısındaki iradesini belirtmiştir.⁵²

III. DOĞU ARABİSTAN’DA İRTİDÂT VE İSLÂMIYETE DÖNÜŞ

A. UMÂN

Hz. Peygamber’in (sav) vefatının akabinde, Hz. Ebû Bekir’in Üsâme ordusunu sefere göndermesinin ardından, istisnalar olmakla birlikte Arap kabileleri ya genel olarak ya da kısmen irtidât etmişlerdir. Arap Yarımadası’nın pek çok bölgesinde patlak veren isyan hareketlerinin ana bölgelerinden biri de Umân olmuştur. Ortaya çıkış şekilleriyle ilgili kaynaklardaki farklı rivayetleri zikretmeden önce, Umân bölgesindeki irtidât olaylarının arkasında yatan amilleri birkaç maddede özetleyebilmek mümkündür. İslâmiyet’i kabul etmeleriyle birlikte kıyı bölgesinde yaşayan bu kabileler zekât vergisini ödemeye başlamışlardır. Miktar çok büyük olmasa da, Fars egemenliği altında haraçlardan kurtulmuş olma ihtimali olan özellikle de bedeviler için zekât vergisinin ağır geldiği söylenebilir. Diğer bir açıdan Debâ bölgesindeki önemli boyların vergi toplamakla görevli Cülendâ kabilesinin bölgede sahip oldukları nüfuzdan rahatsızlıklarını, irtidât olaylarında Lâkit el-Ezdî’ye destek verme şeklinde tezahür ettirmiş olmaları muhtemeldir. Resûlullah’ın (sav) vefatından sonra ortaya çıkan karışıklık durumunu çok hızlı idrak eden ve eski gücünü tekrar elde etmek isteyen Zü’t-Tâc, bazı Umânlı grupların bağımsızlıklarını kaybetmeyi ve meşruiyetini onaylamadıkları halifenin emrine tabi olmayı istememelerini, kendisi için avantaja çevirmiştir.⁵³

Olayların nasıl geliştiğine dair Taberî’deki Seyf rivayeti, Vakidî rivayeti ve yerel Umân kaynaklarındaki rivayet olmak üzere üç temel rivayet çeşidi bulunmaktadır. Taberî’deki Seyf rivayetine göre, irtidât olaylarında ortaya çıkan Zü’t-Tâc⁵⁴ ünvanlı

⁵² Ebû’l-Kâsım Alî b. el-Hasen İbn Asâkir (ö. 571/1176), *Tarihü Medîneti Dimaşk*, I-LXX, (thk. Muhibbuddîn Ebû Saîd Ömer b. Garamel-Amravî) Dâru’l-Fikir, C. XXX, Beyrût, 1995, s. 315; Kelâî, *el-İktifâ*, C. II, s.8.

⁵³ Farouk Omar, “Urban Centres in the Gulf during the Early Islamic Period: A Historical Study”, s. 156-161; Abdullah Abu Ezzah, “The Political Situation In Eastern Arabia at the Advent of Islam”, p. 55; Wilkinson, *İbâdism*, s. 78; Ateş, *Günümüz Umman İbadiyyesi*, s. 288.

⁵⁴ Lâkit b. Mâlik’in kullandığı “Zü’t-Tâc” lakabının neye binaen verilmiş olduğuna dair bazı tahminler yürütülmektedir. Lâkit’in Umân’ın üçüncü kralı olması ihtimali, Cülendâ’nın çocukları ve ailesinin konumu, Zü’t-Tâc’ın ayaklanma çıkartmak için Resûlullah’ın (sav) vefat etmesini beklemiş olması gibi

Lakît b. Mâlik el-Ezdî, Umân'daki Ezd kabilesi mensuplarıyla birlikte isyan hareketi başlatmıştır.⁵⁵ İnançlarında sâbit kalan bölge yöneticileri Abd ve Ceyfer kardeşler dağlara doğru çekilerek⁵⁶, Zü't-Tâc'a karşı yardım göndermesi için durumu Hz. Ebû Bekir'e bildirmişlerdir.⁵⁷ Bunun üzerine Halife, Himyer'den Huzeyfe b. Mihsan el-Galfani ve Ezdlilerden Arcefe b. Herseme el-Bârıkî komutasında ordular göndermiştir.⁵⁸

Hz. Ebû Bekir Huzeyfe'ye Umân, Arcafe'ye Mehre üzerine harekete geçmesini ve Umân'a yaklaştıkları takdirde de Ceyfer ve Abd'la yazışmalarını emretmiştir.⁵⁹ Bir diğer taraftan da Yemâme'ye göndermiş olduğu İkrime b. Ebû Cehil'e beraberindekilerle birlikte Huzeyfe ve Arcefe'ye yardıma gitmesi talimatını vermiş, İkrime de onlara Umân'a varmadan önce yetiştirilmiştir.⁶⁰ Umân yakınlarında bulunan Ricâm denilen yere vardıklarında, Ceyfer ve Abd'la mektuplaşmışlar; onlar da Suhâr denilen yerde karargâh kurup Huzeyfe, İkrime ve Arcefe'ye haber göndermişlerdir. Gelen bu ordu Ceyfer ve Abd'ın karargahında birleşmiş, daha sonra her iki ordu Debâ'da karşı karşıya gelmişlerdir.⁶¹ Müslümanlar, Lâkit'le birleşen kabile başkanlarını ikna etmek için çaba sarfetmişler, karşılıklı mektuplaşmaların ardından, aralarında ortak bir inanç ya da menfaat duygusunun da olmamasının etkisiyle Cüdeyd kabilesi Lâkit'in saflarından

etkenler hesaba katılınca, pek makul gözükmemektedir. İsmine eklenen bu unvan; cahiliye zamanında rakibi Cüledâ'ya karşı bazı hırsları olduğunu belirten İbnü'l-Esîr'in rivayetinden daha önceki bir zamanda olması muhtemeldir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 372-3. Bkz. Abdullah Abu Ezzah, "The Political Situation In Eastern Arabia at the Advent of Islam", p.55.

⁵⁵ İslâm'ın ilk döneminde özellikle Ezd kabilesi mensupları Umân'ın idaresinde söz sahibiydiler. Taberî, *Tarih*, C. III, 314. Belazuri, *Fütuh*, s. 104; Ya'kübî, *Târih*, C. II, s. 17.

⁵⁶ Taberî, *Tarih*, C. III, 314. Bu durum, Lakit'in kıyı ovaları üzerinde kontrolü ele geçirmeye güç yetirmiş olduğuna delil teşkil etmektedir. A'nî, *Umân fî Usûri'l İslâmiyet'il-Ûlâ*, s. 79.

⁵⁷ Seyf rivayetinde, Lakit'in irtidâtı hakkında Hz. Ebû Bekir'e bilgi veren Abd ve Ceyfer kardeşler iken; başka rivayetlerde bu kişi Debâ'nın amili Huzeyfe b. Mihsan ya da Huzeyfe b. el-Yeman'dır. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 372; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, s.329.

⁵⁸ Taberî, *Tarih*, C. III, s. 314; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 372; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VI, s.330; Salimî, *Tuhfe*, s.60. Belazuri'de Seyf rivayetinden farklı olarak; Arcefe'nin ismi zikredilmeksizin Ezd kabilesine karşı sadece Huzeyfe b. Mihsan ile İkrime b. Ebû Cehil'i gönderdiğini söylemektedir. Belâzûrî, *Futûh*, s. 105.

⁵⁹ Taberî, *Tarih*, C. III, s. 314; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. II, 330.

⁶⁰ Hz. Ebû Bekir önce İkrime'ye, ardından da Şürahbîl bin Hasene'ye Yemâme'de peygamberlik iddiasında bulunan Müseylime'ye karşı yola çıkmayı emretmiştir. Fakat İkrime, ön plana çıkmak için Şürahbîl gelmeden Müseylime ile savaşmaya başlamış ve yenilmiştir. Bu durumu öğrenen Hz. Ebû Bekir, Şürahbîl bin Hasene'ye; emir gelinceye kadar Yemâme'ye yakın bir yerde durup, memur olduğu yere gitmemesini emretmiştir. Acele hareket eden İkrime'ye de azarlayıcı bir mektup yazarak, önemli bir yararlılık göstermeden gözüne görünmemesini istemiş, aynı zamanda da Umân'a gidip Huzeyfe ve Arcefe'ye yardımda bulunmasını, Umân'daki savaş sona erince de Mehre'ye oradan da Yemen'e geçmesini söylemiştir. Taberî, *Tarih*, C. III, s. 315-6; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 373; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VI, s. 330.

⁶¹ Taberî, *Tarih*, C. III, s. 315; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 373; Salimî, *Tuhfe*, s. 60.

çekilip, Müslümanların safına geçmişlerdir.⁶² Bu durum, bir bakıma Lâkit'in ordu üzerindeki kontrolünün çok güçlü olmadığına da göstergesi sayılabilir.

Debâ'da inzivaya çekilip savaş hazırlıkları yapan Lakît, ordusunun Müslümanlarla ciddi bir şekilde savaşmasını sağlamak için taraftarlarının ailelerini korumak suretiyle, kadın ve çocukları safların arkasına yerleştirmiştir.⁶³ Savaşın başlarında Müslüman ordusundaki çözümlerden dolayı mürtedler zaferi elde edecek gibi görünse de, Benî Nâciye ve Abdülkays kabilelerinden yardımcı kuvvetlerin gelmesi ile durum tersine dönmüştür.⁶⁴ Mürtedler savaş yerinden kaçmaya başlayınca, Müslümanlar da kaçanların peşlerinden gitmişler ve onları hezimete uğratmışlardır. Bunun yanında isyancı kuvvetlerin ele başı olan Lakît b. Mâlik de öldürülmüştür.⁶⁵ Kazanılan bu zaferin ardından mürted ordusunun kadınları ve çocukları esir alınıp malları da paylaşılırak, Arcefe eşliğinde esirlerin ve ganimet mallarının beşte biri Hz. Ebû Bekir'e gönderilmiştir.⁶⁶ Taberî bu savaşta ölen mürtedlerin sayısının 10.000 civarında olduğunu kaydetmektedir.⁶⁷ Umân halkı Reşid'in halifeliğine kadar mallarının zekâtını vermek ve zimmîlerden cizye alınması suretiyle doğru yoldan ayrılmamışlardır. Bölgedeki sükûnet sağlanana dek Umân'da kalacak olan Huzeyfe⁶⁸, Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti boyunca Umân valiliği yapmıştır.⁶⁹ İkrime ise Umân'daki mürtedleri mağlup ettikten sonra, Ceyfer'in ona tahsis ettiği Naciye, Ezd, Abdülkays, Râsib ve Benî Sa'd kabilelerinden askerlerle birlikte Umân'dan ayrılarak Mehre'ye gitmiştir.⁷⁰ Bu bölgede birbirleri ile savaş halinde olan biri Sihrit⁷¹, diğeri Muharib oğullarından Musabbih komutasında toplanmış iki kuvvet bulunmaktadır. İkrime ilk önce Sihrit'i İslâm'a davet etmiş, kabul etmeleri üzerine de onlarla bir anlaşma yapmıştır. Orduları birleştirmelerinin ardından Musabbih kuvvetlerinin üzerine yürümüş, Debâ'dan daha şiddetli bir savaşın akabinde onları yenilgiye uğratarak reislerini öldürmüştür. Böylece

⁶² Taberî, *Tarih*, C. III, s. 315-16; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 373; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VI, s. 330.

⁶³ İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VI, s. 330; Wilkinson, *İbâdism*, s. 79.

⁶⁴ Taberî, *Tarih*, C. III, s. 315-6; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 373; Salimî, *Tuhfe*, s. 60. Bkz. Abdullah Abu Ezzah, *The Political Situation in Eastern Arabia at the Advent of Islam*, pp. 53-64; A'nî, *Umân fî Usûri'l İslâmiyet'il-Ülâ*, s. 80; Üçok, *İslâm'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler*, s. 28.

⁶⁵ Taberî, *Tarih*, C. III, s. 315-316; Lakît'i öldüren kişinin Huzeyfe b. Mihsan olduğu söylenir. Ya'kûbî, *Tarihu'l-Yakûbî*, C. II, s. 17.

⁶⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, C. VII, s. 101; Ya'kûbî, *Tarihu'l-Yakûbî*, s.17; Taberî, *Tarih*, s. 316; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VI, s. 330; Salimî, *Tuhfe*, s. 60.

⁶⁷ Taberî, *Tarih*, C. III, s. 316; Salimî, *Tuhfe*, s. 60.

⁶⁸ Belâzûrî, *Futûh*, s. 104; Salimî, *Tuhfe*, s. 60.

⁶⁹ Belâzûrî, *Futûh*, s. 104.

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* C. II, 373; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, s. 330.

⁷¹ Şehrit (İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, s. 330) ya da Sihrit (Salimî, *Tuhfe*, s. 60) şeklinde geçmektedir.

bütün Mehre Medine'ye boyun eğmiştir.⁷² İkrime ele geçirilen esir ve ganimetlerin beşte birini Sihrit aracılığıyla Hz. Ebû Bekir'e göndermiş, kendi ordusu da elde edilen ganimetlerle güçlenmiştir.⁷³

Vâkidî, Seyf rivayetinden farklı olarak Debâlıların irtidât etme sebebini Kinde halkının irtidâtı ile ilişkilendirmektedir.⁷⁴ İkrime Yemen seferinde iken⁷⁵ Kinde halkının irtidât etmesi üzerine, Hz. Ebû Bekir tarafından Ziyâd b. Lebid'e yardımcı olması için görevlendirilmiştir. Bunun üzerine İkrime emrindeki 2.000 kişilik süvari birliği ile hareket edip Me'reb'te konaklamıştır.⁷⁶ Hz. Ebû Bekir tarafından vergi toplamak üzere görevlendirilen vali Huzeyfe b. Mihsan el-Galfani el-Bârikî'nin de Yemen ve Kinde kabileleri ile savaşmaya gideceğini öğrenen Debâ halkı bu duruma tepki olarak onu şehirden çıkarmıştır. Aslında buradaki detay nokta, Yemen'deki Ezd ve Kinde kabilesi arasındaki birlikteliğin ortaya konulmasıdır. Huzeyfe vaziyetten halifeyi haberdar ettikten sonra, İkrime'nin yanına sığınmak zorunda kalmıştır. Bu olaylar üzerine halife, İkrime'ye rota değiştirerek Kinde'den önce Debâ'ya gitmesini, başarılı olması durumunda da esirleri Medine'ye göndermesini ve sonra da Ziyad b. Lebid'e yardıma gitmesini emretmiştir.⁷⁷ İkrime beraberindekilerle Debâ halkının üzerine yürümüş; 100'e yakın kişiyi öldürülmüş, geriye kalanlar da kalede esir edilmiştir.⁷⁸ Kuşatmanın şiddetinin arttığını gören Debâlılar, Huzeyfe'ye elçi göndererek barış teklifinde bulunmuşlar, zekâtlarını ödeyeceklerini belirtmişlerdir. Huzeyfe'nin kendi şartlarının kabul edilmesi durumunda sulhun gerçekleştirileceğini söylemesi üzerine, bunu kabul edip silahlı bir şekilde kalelerini terk etmişlerdir. Akabinde de Müslümanlar onların ileri gelenlerini öldürmüşler; kadın ve çocuklarını esir, mallarını da ganimet olarak almışlardır. Onlardan 400 kadın ve 300 civarında savaşçı Hz. Ebû Bekir'e gönderilmiştir. Halife ilk başta İkrime'nin Medine'ye gönderdiği esirleri öldürmek

⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 373; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, s. 330; Salimî, *Tuhfe*, s. 60.

⁷³ İbnü'l-Esîr'de Arcefe aracılığıyla gönderildiği rivayet edilir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 373. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, s. 331; Salimî, *Tuhfe*, s. 60.

⁷⁴ Vâkidî rivayetinde sadece İkrime'ye yer verilip, Arcefe'den hiç bahsedilmemektedir. Vâkidî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 199.

⁷⁵ Seyf rivayetine göre, İkrime Yemen'e değil; Yemâme üzerine sefere çıkmıştı. Taberî, *Tarih*, C. III, 314.

⁷⁶ Vâkidî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 199. Bkz. Wilkinson, *İbâdism*, s. 81; Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi*; Seyf b. Ömer ve *Tarihçiliği*, s.125.

⁷⁷ Vâkidî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 199-200.

⁷⁸ Seyf rivayetinde bu sayı 10.000 olarak verilse de, Vakidi'nin verdiği 100 rakamı daha tutarlı görünmektedir. Aynı şekilde İbn Sa'd da onların eşrafından 100 kişi öldürüldüğünü bildirmektedir. Vakidi, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 197, 200; İbn Sa'd, *Tabakât*, C. VII, s. 101; Taberî, *Tarih*, C. III, 316.

istemişse de; Hz. Ömer'in araya girip, onların Müslüman olmalarını gerekçe göstermesinin ardından bu kararından vazgeçmiş ve onları hapsedmiştir.⁷⁹ Bu durum Hz. Ömer'in halifeliği döneminde onların bedelsiz olarak serbest bırakmasıyla sona ermiştir.⁸⁰

Umânlıların irtidâtı ile ilgili yerel Umân kaynaklarındaki üçüncü versiyon ise İbn Dureyd'in İştikak'ında⁸¹ geçen rivayettir. Halife, Huzeyfe b. Mihsan'ı vergi toplaması için Uman'a göndermiştir. Huzeyfe, Haris b. Mâlik b. Fehm'e ait olan Debâ şehrine gelinceye kadar vergi toplama hususunda bir zorluk yaşamamıştır. Fakat Ukat kabilesinden bir kadın, vergisinin yetişkin koyun olarak belirlemesini reddetmiş; onun yerine bir dişi bir de erkek keçi yavrusu vermeyi teklif etmiştir. Vergi toplayıcıları önerilen bu teklifi kabul etmeyip koyunları almışlardır. Bunun akabinde Ukat Arap kültüründe kabileyi savaşa çağırma anlamındaki "Ya el-Mâlik" nidasıyla ağlamaya başlamış, kabile fertleri de onun yardımına koşmuşlardır. Bu ağlamanın cahiliye adetlerinden olduğunu bilen Huzeyfe, kabilenin diğer Arap kabileleri gibi irtidât etmesinden korkmuştur. Onların üzerine saldırı düzenleyen Huzeyfe, onlardan birçoğunu esir almış ve esirlerle birlikte Medine'ye yola çıkmıştır. Onlardan kurtulmayı başarabilenler, Mâlik b. Fehm kabilesinden ileri gelenlerinden olan Sübey'a b. Gazal es-Sülemî⁸², Hâris b. Külsûm el-Cüdeydî, Muallâ b. Saîd el-Humâmi önderliğinde yola çıkmışlardır.⁸³ Bu grubun amacı, Hz. Ebû Bekir'e söz konusu gelişmeler hakkındaki şikâyetlerini iletmek ve esirleri geri almaktır. Onlar, öncelikle İslâm'ın yolundan ayrılmadıklarını, zekâtı reddetmediklerini, kurullarla belirlenmiş herşeyi yaptıklarını dile getirmişlerdir. Fakat vergi amiri olan Huzeyfe'nin kendileri üzerinde bir kısım kısıtlamalar yaparak, işi aceleye getirmeye çalıştığını; bu sebeple de verecekleri zekât payını vermekten geri durduklarını söylemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir esirler karşılığında fidye ödemeleri gerektiğine karar vermiş; fidye miktarını da esir başına dört

⁷⁹ Vakîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 200.

⁸⁰ Hz. Ömer halifeliğinde onları huzuruna çağırıp; "Sizin durumunuz bana kaldı, artık hüsrünüz. Sizden fidye de istemiyorum. İstedığınız memlekete gidebilirsiniz." demesi üzerine onlardan bir kısmı Medine'den çıkıp Basra'ya bir kısmı da kendi memleketine geri dönmüştür. Vakîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 201; İbn Sa'd, *Tabakât*, C. VII, s. 102. Bazıları Ömer'in esirleri serbest bıraktığını söylerken, bazılarına göre onlar kişi başı 450 dirhem fidye ödemişlerdir. Bir başka yoruma göre de aslında Hz. Ömer, Arapları köleleştirme fikrini tercih etmediği için esirleri serbest bırakmıştır. Wilkinson, *Ibâdism*, s. 83- 84.

⁸¹ İbn Düreyd, *el-İştikak*, C.II, s. 499.

⁸² İbn Düreyd, *el-İştikak*, C.II, s. 501.

⁸³ Avtebî, *Ensâb*, s. 613-614, 799-800; Wilkinson, *Ibâdism*, 83-84.

yüz elli dirhem olarak belirlenmiştir. Gerekli miktar ödenince esirler geri verilmiştir.⁸⁴ Diğer rivayete göre ise bu grup Medine'ye ulaştığında hilafet Hz. Ömer'e geçmiş olduğu için konuyu onunla konuşmuşlardır. Grubun sözcüsü olarak Muallâ b. Said el-Humâmi yaşananları aktarmış ve Huzeyfe b. Mihsan'ın artık sınırı aştığını, eğer Halife'nin denetimi olmazsa Huzeyfe'nin kendi başına buyruk işler yapacağını söylemiştir. Hz. Ömer ise Mualla b. Said'e sakinleşmesi gerektiğini, İslâm'ın tüm insanları eşit kıldığını ve her bir insana iyilik ya da kötülükten neyi ne kadar hak ediyorsa onu verdiğini söylemiştir. Son olarak da esirlerin geri verilmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁵

Tüm rivayetlerde ortak olan bazı hususlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Arap Yarımadası'nda çıkan irtidât hadiselerinin yaşanmış olduğu yerlerden birinin Umân, diğeri de Huzeyfe b. Mihsan'ın tüm bu rivayetlerde merkez nokta olduğudur.⁸⁶ Yâkut, Seyf ve Vakidi'nin rivayetleri birleştirildiğinde vergi toplama ve dağıtmakla görevlendirilen kişinin, Debâ kökenli Huzeyfe b. Mihsan el-Bârikî el-Ezdî olduğu netleşmektedir.⁸⁷ Taberî'de belirtildiği üzere Huzeyfe, bu bölgedeki insanların irtidât hareketlerine katılmasının ardından doğrudan Umân'a gönderilmiştir.⁸⁸ Vâkîdî'ye göre ise zaten bu olaylar başladığı sırada o, Hz. Peygamber (sav) tarafından atanmış olarak Umân'da bulunmaktadır.⁸⁹ Huzeyfe ile alakalı hemfikir olunan diğer bir husus, onun karışıklıkların bastırılmasından sonra da burada kaldığıdır. Rivayetler arasında uzlaşma sağlamak tam anlamıyla mümkün olmamakla beraber hangi rivayet esas alınırsa alınsın, sonucunda Medine hükümetinin kararlı bir şekilde hareket ederek durumu kontrol altına aldığı görülmektedir.

Ayrıca Lakî't peygamberliğini ilan ederek kabilelerin irtidât etmesini sağlamış olsa bile, mürted ordusunun hızlı bir şekilde bastırılması, aslında ayaklanmanın çok güçlü olmadığını ve yeni inancın bölgede yerleşmiş olduğunu göstermektedir.⁹⁰

⁸⁴ Avtebî, *Ensâb*, s. 799-800.

⁸⁵ Avtebî, *Ensâb*, s. 614.

⁸⁶ Huzeyfe'nin, her ne kadar Ezdî olduğu için Debâ'dan olduğu şeklinde bir kanı varsa da, o aslında Batı Arabistan'dan Bârikî bir Ezdîdir. Zikrettiğimiz rivayet versiyonlarının tümünde bahsedilen kişi Huzeyfe b. Mihsân iken, İbn Sa'd rivayetinde Hz. Peygamber'in (sav) Debâ halkına zekat memuru olarak gönderdiği ismin Huzeyfe b. el-Yemân el-Ezdî olduğu belirtilmiştir. İbn Sa'd, *Tabakât*, C. VII, s. 101.

⁸⁷ Vakîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 199; Hamevî, *Mu'cem*, C. II, 435-436.

⁸⁸ Taberî, *Tarih*, C. III, 314.

⁸⁹ Vakîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s.199.

⁹⁰ Abdullah Abu Ezzah, "The Political Situation In Eastern Arabia at the Advent of Islam", p.55.

B. YEMÂME

Hız. Peygamber'in (sav) vefatından sonra ortaya çıkan ve düşmanlıkta en ileri giden yalancı peygamberlerden biri⁹¹ asıl şeceresi, Müseylime b. Sümâme b. Kesir b. Habîb b. Haris b. Abdî'l-Haris b. Hifan b. Zühl b. Dul b. Hanîfe⁹², künyesi ise Ebû Sümâme ya da Ebû Sümâlî olan Müseylimetü'l Kezzab'tır.⁹³

Müseylime'nin peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkışının zamanı ve sebebi hakkında ileri sürülen görüşlerden biri, onun bu faaliyetlere Hız. Peygamber'den (sav) önce başlamış olduğudur. Bazı oryantalistler İbn İshak'ın rivayetini delil göstererek, Hız. Peygamber'in (sav) bilgisini Yemâmeli Rahman adlı bir kimseden alıp, onun adına vazettiğini söylemişlerdir.⁹⁴ Nitekim Mekkeli müşrikler de, Hız. Peygamber'in (sav) gelen ayetleri "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla" şeklinde okuduğunda; onun Yemâme'li Rahman'ı övdüğünü söyleyerek onu azarlamışlardır.⁹⁵ Sonrasında da bu mevzu üzerine de Ra'd sûrenin 30. âyeti nâzil olmuştur:

"Böylece seni, kendilerinden önce nice ümmetlerin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki, sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Onlar Rahman'ı inkâr ediyorlar. De ki: O benim Rabbim'dir. O'ndan başka ilah yoktur. Sadece O'na tevekkül ettim ve dönüş sadece O'nadır."⁹⁶

⁹¹ İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. V, s. 50; Mes'udî, *Tenbihu'l-İşraf*, 105; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. VI, s.86. Bkz. Grohmann, "Yemâme", *İA*, C. 13, s. 370; Fr. Buhl, "Müseylime", *İA*, C. 8, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 820-821.

⁹² İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. V, s. 50; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. VI, s.86.

⁹³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 218; Belâzurî, *Futûh*, s. 124; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. VI, s.86.

⁹⁴ Rahman ismi ilk defa İbn-i İshak'ın rivayetlerinde ortaya çıkmaktadır. O rivayetinde, Kureyşlilerin Hız. Peygamber'in (sav) vahiy olarak söylediği şeylerin bilgisini Yemâme'de Rahman adında birinden aldığını ve ona inandığı iddia ettiklerini; bu sebeple de kendisine inanmayacaklarını söylediklerini belirtir. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. VI, s. 40. Bkz. Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 80, 83; Önkal, "Müseylimetülkezzâb", C. XXXII, 2006, S. 90-91.

⁹⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. VI, s. 40, 86; Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 82.

⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vili Âyi'l-Kur'an*, C. IV, s. 424-426. Rad suresini esbabı nüzulüne dair rivayetlerden biri, onun Hudeybiye anlaşmasında meydana gelen olay üzerine olduğudur. Hız. Peygamber (sav), anlaşma metnine Bismillâhirrahmanirrahim diye başlanılmasını istemiş, Süheyl b. Amr ile müşrikler buna itiraz etmişlerdir. Müseylimetu'l-Kezzâb'ı kastederek, Rahman diye sadece Yemâme sahibini bildiklerini; bu sebeple de bu ifadenin yerine sadece "Bismike Allahümme" yazmasını istemişlerdir. Câhiliye devri halkı bu şekilde yazılarında kullanmaktaydılar. Hız. Peygamber (sav) Hız. Ali'ye "Bu, Allah'ın Rasûlü Muhammed'in üzerinde anlaştıklarıdır." şeklinde yazmasını buyurduğunda Kureyş müşrikleri tekrar itiraz etmişlerdir. Kureyşlilerin durumu çıkmaza soktuğunu gören ashab, Hız. Peygamber'den (sav) kendilerine onlarla savaşmaları için izin vermelerini istemişlerse de, Allah'ın elçisi onların istediklerini yazmalarını söylemiştir. Sonrasında da bu ayet nâzil olmuştur. Kurtubi, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, C. 12, s.69; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. VI, 89-90.

İslâmiyet'ten önceki dönemde genelde güney Arabistan ve Himyerî yazıtlarında rastlanılan İslâmî dönemdeki kullanıma benzer şekilde göğü ve yeri kontrol eden güçlü, tek bir tanrıya refere edilen “Rahman” kelimesinin kökeni hakkında bazı belirsizlikler bulunmaktadır.⁹⁷ Bununla beraber asıl olarak Rahman kelimesi, Yemâme ve Mekke'de iyi bilinen Yemâme toplumunun kahini ve lideri olan Müseylime için kullanılan bir unvandır.⁹⁸ Hatta Hz. Peygamber (sav) doğmadan önce Câhiliye döneminde bile, Müseylime'nin “Rahmânü'l-Yemâme” lakabını kullandığı söylenmektedir.⁹⁹ Diğer bir husus, Müseylime'nin kullandığı bu ünvan ilahi bir nitelik taşımamakla birlikte Peygamber'in vazettiği “Rahman” ve “Allah” kelimeleri ile aynı anlama gelmemektedir. Kur'ân ayetlerine bakıldığında Rahman kelimesi, geçtiği her ayette “el” takısı ile birlikte kullanılarak, yalnızca Allah'ın “el-Rahman” olduğu ve onun dışındaki hiç birşeyin bu isimle adlandırılmayacağı vurgulanmaktadır.¹⁰⁰ Diğer bir görüşe göre Müseylime'nin sözlerinin ve uygulamalarının kendine has olmayıp, büyük ölçüde Hristiyanlık etkisinde olduğu düşünülmektedir.¹⁰¹ Watt, Müseylime'nin Hevze b. Hanefî ve birçok Benî Hanîfeli gibi Hristiyan olduğunu, bu sebeple onun uygulamalarının Hz. Muhammed'den ziyade; Hristiyanlıktan kaynaklandığını iddia etmektedir.¹⁰² Halbuki bu iddîa, yarımadanın o dönemki koşulları göz önüne alındığında, Hristiyanlığın çok revaçta olmaması sebebiyle tarihi verilere çok uygun görünmemektedir. Müseylime'nin vahiy olarak söylediği secili sözler ve halkın talepleri gereği yaptığı fiiller, onun birebir Hz. Peygamber'i (sav) taklit ettiğinin göstergesidir.¹⁰³ Buhl'a göre ise Müseylime'nin iktidarı paylaşma ya da o öldükten sonra kendisine geçmesi teklifi, onun kendi bölgesinde Hz. Peygamber'in (sav) konumuna benzer bir mevkiye sahip olduğu şeklinde kabul edilecek olursa anlaşılır olabilir. Aynı zamanda Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra, Benî Hanîfe'nin Medine'ye karşı

⁹⁷ Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 80

⁹⁸ Müslüman gelenekte “Rahman” adı Yemâme'nin lideri Müseylime ile Yemen'in Rahmanı Esved el-Ansi için de kullanılmaktadır. Hz. Peygamber'in (sav) son zamanlarında ortaya çıkmaları ve vefatından sonra aktif olmaları dışında, ikisi arasında bir ortak nokta bulunmamakla birlikte; onlar Rahman'ın bir peygamberi ya da mesajcısı olmaktan çok, bizzat kendilerini Rahman olarak adlandırmışlardır. Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 84-102.

⁹⁹ Vâkıdî, *Ridde*, 29; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. V, s. 50; Belâzûrî, *Futûh*, s. 124; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. VI, s. 40, 86.

¹⁰⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. VI, s. 41; Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 80-81.

¹⁰¹ Fr. Buhl, “Müseylime”, *İA.*, C. VIII, s. 820-821; Önkâl, “Müseylimetülkezzâb”, *DİA*, C. XXXII, s. 90-91.

¹⁰² Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, s. 170.

¹⁰³ Önkâl, “Müseylimetülkezzâb”, *DİA*, C. XXXII, s. 90-91; Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi*, s. 92.

mücadelesinde ona destek vermiş olmaları, Müseylime'nin uzun bir müddet faaliyette bulunmuş olduğunu ve Hz. Peygamber'in vefatının hemen akabinde ortaya çıkan yeni bir taklitçi olmadığını göstermektedir.¹⁰⁴

Kaynaklarda Müseylime'nin de beraberinde olduğu bir heyetin Resûlullah'la (sav) görüşmek için Medine'ye gelmesinden bahsedilir. Bu heyetin Yemâme'nin yöneticisi Hevze b. Ali ya da Sümâme tarafından mı gönderildiği yoksa bağımsız bir şekilde mi geldiği net olmamakla birlikte; onların Hevze'nin ölümünden sonra, Sâsânîlerin düşüşe geçtiği dönemde Medine'nin desteğini aramak için bağımsız bir şekilde gelmiş olmaları muhtemeldir.¹⁰⁵

Müseylime'nin heyetle birlikte Medine'ye gelip Hz. Peygamber'le (sav) görüşmesi hususunda görüşmenin bizzat Müseylime'nin Resûlullah'ın (sav) huzuruna girmesi şeklinde mi, yoksa o yüklerin başındayken Resûl-i Ekrem'in bu heyeti ziyareti şeklinde mi gerçekleştiği hususunda iki farklı rivayet bulunmaktadır.¹⁰⁶ İlk rivayete göre Sümâme'nin etrafındakilerle birlikte İslâm'ı kabul etmesini kendi nüfuzu için tehlike olarak gören Müseylime, hicri 9. veya 10. yılda Resûl-i Ekrem ile görüşmek üzere kavminden birçok adamla birlikte Medine'ye gitmiştir. Benî Hanîfe heyeti Medine'ye gelince, Müseylime'nin önceden nikâhlı olup, sonradan ayrıldığı Ensâr'ın Benî Neccar kolundan olan Haris b. Küreyz b. Habîb b. Abdü's-Şems'in kızı Zeynep ya da Keyse binti Haris'in evinde misafir olmuşlardır. Keyse binti Hâris onlara sabah ve akşam olmak üzere ikramlarda bulunmuştur.¹⁰⁷

Resûlullah (sav), hatibi Sâbit b. Kays'la birlikte mescidine geldiğinde, Hanîfe oğulları Müseylime'yi örtülerle ya da hurma yaprağından bir şapka ile örtterek huzuruna getirmişlerdir. Müseylime yönetimi Hz. Peygamber'e (sav) bırakıp aradan çekilebileceğini, buna karşılık olarak kendisini veliaht tayin etmesini, onun ardından da yönetime kendisinin geçmesini istemiştir. Resûlullah (sav) bu teklifi çok katî bir şekilde reddetmiş, oraya gelirken elinde getirdiği hurma dalını dahi istese vermeyeceğini; onu,

¹⁰⁴ Fr. Buhl, "Müseylime", *İA.*, C. VIII, s. 820-821.

¹⁰⁵ Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, s. 168.

¹⁰⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 218.

¹⁰⁷ İbn Hişâm'da Mesleme'nin evinde konaklama kısmı, Müseylime'nin Hz. Peygamber'le (sav) yüzyüze görüştüğü rivayetin öncesinde gerçekleşen bir olaydır. İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 2 Önkale, "Müseylimetülkezzâb", *DİA*, C. XXXII, s. 90-91; Sönmez, İslâmın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hristiyanlık, s.175. İsim konusunda kaynaklarda bazı farklılıklar bulunmaktadır. Kimi rivayete göre bu kadın Remle bint el-Hades, (İbn Sa'd, *Tabakat*, C. I, s. 316) kimisine göre Mesleme b. Hâris ya da Binti Haris b. Küreyz (İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. V, s. 52.)'dir.

hakkında bir rüya gördüğü kimse olarak kabul ettiğini söylemiştir. Ardından da Sâbit b. Kays'ın, kendi adına onlara cevap vereceğini belirterek oradan uzaklaşmıştır.¹⁰⁸ Resûlullah'ın (sav) bahsetmiş olduğu o rüyanın ne olduğu Ebû Hureyre'ye sorulduğunda, bu durumu şu şekilde izah etmiştir. Hz. Peygamber'in (sav) rüyasında eline iki altın bilezik koyulmuş, durumları onu düşündürmeye başlayınca kendisine bilezikleri üflemesi vahyolunmuş; bileziklere üfleyince de uçup gitmişlerdir. Daha sonra Resûlullah (sav) bu rüyasını kendisinden sonra iki yalancının çıkacağını bunlardan birinin San'a'nın sahibi Esved el-Ansî, diğerinin de Yemâme'nin sahibi Müseylime olduğu şeklinde te'vil etmiştir.¹⁰⁹

Müseylime'nin Hz. Peygamber'le (sav) irtibatı hususunda ikinci versiyon onun Medine'ye gitmekle beraber, kafilenin yüklerini ve hayvanlarını korumak için konaklama yerinde bırakıldığı ve Hz. Peygamber (sav) ile yüzyüze görüşmediği rivayetidir.¹¹⁰ Buna göre başlarında Selmâ b. Hanzale es-Süheymi olmak üzere Reccâl b. Unfüve, Talk b. Ali b. Kays, Ali b. Sinân, Humrân b. Câbir, Ali b. Sinan, el-Ak'as b. Mesleme, Zeyd b. Amr ve Müseylime b. Habîb'in de bulunduğu on kişiyi aşkın Benî Hanîfe heyeti, önceki rivayette olduğu gibi Medine'de Mesleme b. Haris'in evinde misafir olmuşlardır.¹¹¹ Heyetkiler Müseylime'yi kendi yük ve bineklerinin yanında bıraktıktan sonra Mescid-i Nebevi'de Resûlullah (sav) ile görüşüp, Müslüman olmuşlardır.¹¹² Bir kaç gün daha Medine'de kalarak, mescitte Hz. Peygamber (sav)'le sohbetler yapmışlar ve bu süreçte Nehâr el-Reccâl b. Unfüve, Übey b. Ka'b'dan Kur'ân'ı öğrenmeye başlamıştır.¹¹³ Ayrılacakları zaman Resûlullah (sav) heyetkilerle

¹⁰⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 219; Belâzurî, *Futûh*, s. 119; Taberî, *Tarih*, C. III, 137; Ebû'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948) *Kitâbü'l-Harâc*, (thk. Muhammed Hüseyin Zebiydi), Daru'r Reşid, Irak, s.281; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. V, 49. Bu teklif, Hevze'nin Hz. Peygamber'e (sav) yaptığı teklifi hatırlatmaktadır. Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 96.

¹⁰⁹ İbn Hişâm'ın rivayetine göre bu, Resûlullah (sav)'ın minberinden bizzat kendisinin bahsettiği bir rüyadır. İbn Hişâm, *es Sîre*, C. IV, s. 242. İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. V, s. 49-50; Kelâî, *el-İktifâ*, C. II, s.6.

¹¹⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, C.I, 316; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 218; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. XIX, 52. Caetani, Benî Hanîfe'nin Medine'ye heyet göndermesi rivayetine ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini ve büyük çoğunluğu Hristiyan olan bu kabileden pek az kişinin müslüman olduğunu söylemektedir. Önkâl, "Yemâme", *DİA*, C. XXXII, s. 90-91.

¹¹¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. I, 316; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. V, 1966, s. 52; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. XIX, s. 53.

¹¹² İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 218; İbn Sa'd, *Tabakât*, C. I, 316; Taberî, *Tarih*, C. III, 137; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. V, 52.

¹¹³ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. I, 316; Taberî, *Tarih*, C. III, 282; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 361; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. XVIII, s. 49; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. VI, s. 89.

birtakım gümüş armağanlar verince¹¹⁴, yüklerin başında bıraktıkları Müseylime'yi hatırlayıp ondan bahsetmişlerdir. Resûlullah (sav) Müseylime'ye de hediyesini göndermiş ve “Eşyalarınızın muhafazasını yaptığına göre, o sizin en kötü durumda olanınız değildir” buyurmuşlardır. Öyle ki, Müseylime bu sözü ilerleyen zamanlarda yönetimin kendisine verildiğinin delili olarak kullanmıştır.¹¹⁵ Ayrıca Resûlullah (sav) heyete içinde abdest aldığı su bulunan bir kap vererek; kiliselerini yıktıktan sonra o suyu kilisenin zeminine serpmelerini ve orayı mescit edinmelerini emretmiştir. Onlar da döndükten sonra bunu yerine getirmişlerdir.¹¹⁶

Tüm rivayet türleri için ortak sonuç, heyetin Medine'ye gelişinin Müseylime'nin henüz Peygamberliğini ilan etmediği, siyasî ve dinî lider olarak ortaya çıkıp taraftarlarının desteğini henüz kazanmaya başlamadığı dönemde gerçekleşmiş olduğudur.¹¹⁷

Müseylime'nin h. 10. yılın sonlarında Resûlullah ile mektuplaştığına dair rivayetler de bulunmaktadır.¹¹⁸ İlk mektubu kimin gönderdiği hakkında farklı görüşler ileri sürülmüşse de¹¹⁹, muteber olanı önce Müseylime'nin Resûlullah'a gönderdiğidir.¹²⁰ Amr b. Cârûd' un kaleme aldığı, Ubâde b. el-Hâris ile Resûlullah'a (sav) gönderilen mektup şöyledir;

"Allah'ın elçisi Müseylime'den, Allah'ın elçisi Muhammed'e;

Yönetimde sana ortak kıldım. Yeryüzünün yarısı bize, diğer yarısı Kureyş'e aittir. Ancak Kureyşliler, insaf ve adaletle hareket etmezler. Selamlarımla"¹²¹

¹¹⁴ Bu hediyein kişi başı beş ukiye yani gümüş para olduğu söylenir. İbn Sa'd, *Tabakat*, C. I, 316; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. XVIII, s. 49.

¹¹⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 218; Taberî, *Tarih*, C. III, ss. 137-138; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. XIX, s. 53.

¹¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, C. I, 317; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. V, ss. 51-52; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, C. XVIII, s. 49.

¹¹⁷ Watt, *Hiz. Muhammed Medine'de*, s. 168

¹¹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, 243; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 146-147; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. V, s. 51. Ya'kûbî, Müseylime'nin 10. yılda müslüman olduğunu ama daha sonra peygamberliğe ortak olduğunu iddia etmiştir. Ya'kûbî, *Tarih*, C. II, s. 16.

¹¹⁹ İbn Sa'd, önce Peygamber'in, Müseylime'yi İslâm'a davet ettiği bir mektup yolladığını, Müseylime'nin gönderdiği cevapta kendisinin de peygamber olduğunu iddia ettiğini belirtmektedir. İbn Sad, *Tabakât*, C. I, s. 273.

¹²⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 243; Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, C. I, s. 347.

¹²¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 243; Ya'kûbî, *Tarih*, C. II, s. 16. Taberî, *Tarih*, C. III, s. 146-147; Belâzurî, *Futûh*, s. 119-120; İbn-i Kudâme, *Muğni*, s. 282.

Resûlullah (sav), Müseylime'nin mektubunu getiren elçiler İbnü'n-Nevvâha ve Üsâme b. Usâl'e¹²² Müseylime'nin dedikleri ile aynı fikirde olup olmadıklarını sormuş, onların evet cevabı vermesi üzerine de: "Eğer elçilerin öldürülemez olduğu kuralı olmasaydı, sizin boynunuzu mutlaka vururdum" buyurmuşlardır.¹²³

Übey b. Ka'b'ın kaleme aldığı Resûlullah'ın (sav) cevabi mektubu ise şöyledir:

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Allah Resulü Muhammed'ten, Müseylimetü'l-Kezzâb'a;

*Yeryüzü şüphesiz Allah'ındır, kullarından dilediğini ona mirasçı kılar. Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarıdır."*¹²⁴ (Araf, 7/128)¹²⁵

Hz. Peygamber'in (sav) mektubunda kendisine "Kezzâb" şeklinde hitap edilmesinden sonra "Müseylimetü'l-Kezzâb" olarak anılan Müseylime, Resûlullah'ın (sav) veda haccından sonra hastalanması haberinin yayılmasının ardından Peygamberliğini ilan etmiştir.¹²⁶ Benî Hanîfe ve Yemâme'deki diğer kabileler de dışardan bir Peygamber'e tabî olmaksızın, bunun kendi içlerinden olmasının daha iyi olacağını düşünerek Müseylime'ye destek vermişlerdir.¹²⁷

Müseylime Benî Hanîfelilere hitaben yaptığı konuşmasında, bu kabilenin nübüvvet ve imamete Kureyş'ten daha layık olduğunu; cesaret, beldelerin genişliği, malların bolluğu açısından onların kendilerinden daha güçlü olmadıklarını söylemiştir. Ayrıca daha önce Hz. Muhammed'e indiği gibi kendisine de vahiy indiğini, her gün yanına gelen Cebrail'den birşeyler istediğini iddia etmiştir.¹²⁸ Bunun ardından Benî Hanîfe eşrafından bazı kimseler, Reccal b. Unfüve ve Muhkem b. Tufeyl'in yanına gelerek Müseylime'nin kendini peygamberliğe ortak ilan ettiğini haber vermişlerdir. Sözüne güvenilir kişilerden ve ileri gelenlerinden olmaları dolayısıyla da onların

¹²² Üsâme, ilerleyen zamanda müslüman olmuştur. İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. V, s.52.

¹²³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, 243; Diğer bir ifadeyle "Eğer elçi öldürmüş olsaydım, mutlaka sizi öldürürdüm" şeklindedir. İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. V, s. 52.

¹²⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, 243; Belâzurî, *Futûh*, s.119-120; Ya'kûbî, *Tarih*, C. II, s. 16; Taberî, *Tarih*, C. III, ss. 146-147; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. V, s. 51; İbn Kudâme, *Muğni*, 281; Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, C. I, s. 347.

¹²⁵ Musa milletine: "Allah'tan yardım dileyin ve sabredin; yeryüzü şüphesiz Allah'ındır, kullarından dilediğini ona mirasçı kılar; sonuç Allah'a karşı gelmekten sakınanlarıdır" demiştir.

¹²⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 218; Taberî, *Tarih*, C. III, s.146-47.

¹²⁷ Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 50; Belâzurî, *Futûh*, 119; Mes'udî, *Tenbihu'l- İşraf*, s. 102. Bkz. Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, s. 85; Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 134; Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 97.

¹²⁸ Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 108.

görüşlerini almak istediklerini söylemişlerdir. Reccâl ve Muhkem, Müseylime'nin nübüvete ortak kılındığını doğrulamışlardır. Bunun üzerine yanlarına gelen Benî Hanîfelilerin büyük kısmı, onların sözüne itimat ederek Müseylime'yi peygamber olarak kabul etmişlerdir.¹²⁹

Müseylime'nin irtidât olayları sürecinde en büyük destekçisi Reccâl b. Unfüve olmuştur.¹³⁰ Aslında Reccâl heyetle birlikte Hz. Peygamber'in (sav) yanına gelip Müslüman olmuş; Resûlullah'ın (sav) yanında bir müddet kalarak, Bakara suresiyle birlikte Kur'ân'dan başka ayetler öğrenmiştir.¹³¹ İrtidat hadiselerinin yaşandığı zaman Hz. Ebû Bekir tarafından Müseylime'ye karşı durması ve ona İslâm'ı kabul edenleri kuvvetlendirmesi için Yemâme'ye gönderilmiştir.¹³² Fakat Reccâl, Müseylime'nin peygamberliğine şahadet etmiş ve irtidât hareketinde onun önemli bir destekçisi olmuştur.¹³³ Bu sebeple de onun yol açtığı fitnenin, Müseylime'nin fitnesinden daha büyük olduğu söylenmiştir.¹³⁴ Müseylime'yi Peygamber olarak kabul eden Benî Hanîfeliler'in, günlük hayatlarında karşılaştıkları bazı problemlerin giderilmesi için ondan çeşitli isteklerde buldukları rivayet edilir. Müseylime her ne kadar Hz. Peygamber'e (sav) benzemeye çalışarak mucize gösterme gayretiyle birşeyler yapmaya çalışsa da bunların hepsi felaketle sonuçlanmıştır.¹³⁵ Suyunu arttırmak için tükürdüğü kuyunun tümünden kuruması ya da içilemeyecek kadar acılaşması, abdest artığı olan suyu hurma ağacının dibine döktüğünde kuruması, bereket duası okuması için yanına getirilen çocukların başına ellerini sürünce bazı çocukların saçlarının dökülmesi, bazılarının ise dillerinin tutulması, göz ağrısından şikâyetçi bir adama dua edip elini gözüne sürdüğünde gözlerinin kör olması rivayetlerden bazıları olup¹³⁶ onun

¹²⁹ Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, 108-9; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 283.

¹³⁰ Taberî, *Tarih*, C. III, 282; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 215.

¹³¹ Taberî, *Tarih*, C. III, s. 282; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 361; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. V, 1966, s. 52; Cevâd Ali, *Mufasssal*, C. VI, s. 89.

¹³² Taberî, *Tarih*, C. III, s. 282; Belâzurî, *Futûh*, s.119; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 361; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s. 53; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. VI, s. 89.

¹³³ İbn Sa'd, *Tabakat*, C. I, 317; Taberî, *Tarih*, C. III 282; Belâzurî, *Futûh*, s.119; İbn Kudâme, *Muğni*, 282; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 317; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. V, 52; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. VI, s. 89.

¹³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 215; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s. 53. Hz. Peygamber'in (sav) Reccâl'i kastederek şöyle bir hadis söylediği rivayet edilir. Hureyre, Furat b. Hayyan ve Reccâl'in birlikte oturdukları bir mecliste, Resûlullah (sav) onların yanına gelip; "Sizden birinin azı dışı, Cehennem ateşinde Uhud dağı büyüklüğünde olacaktır" demiştir. Bu hadisteki kişinin Reccâl olduğu şeklinde te'viller bulunmaktadır. İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. V, s. 323.

¹³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 362.

¹³⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VI, s. 326.

ölümünden sonra felaketle sonuçlanan bu olayların normale döndüğü söylenmektedir.¹³⁷ Müseylime kendine vahiy olarak geldiğini iddia ettiği, ama aslında Reccâl'in kendisine öğrettiği Kur'an ayetlerine benzetmeye çalıştığı sözlerini de Benî Hanîfelilere nakletmiştir.¹³⁸ Reccâl dışında, Müseylime'nin müezzini Hüceyr b. Umeyr¹³⁹, savaş taktikçisi Muhkem b. Tufeyl Müseylime'nin diğer destekçileridir.¹⁴⁰

Hanîfeoğullarının arasında nüfuz sahibi biri olan ve şairlik, hatiplik, kâhinlik¹⁴¹ gibi vasıfları da bulunan Müseylime kavmine içkiyi, zinâyı helal kılmış¹⁴², Hz. Peygamber'e (sav) emredilen 5 vakit namazın sabah ve akşam vakitlerini kaldırarak, 3'e düşürmüştür.¹⁴³ O, peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkarken, bölgede varlık gösteren Zerdüştlük, Putperestlik, kabile inanç ve öğretilerine savaş açmamıştır. Ne yeni bir din getirme, ne de tanrıları tek bir tanrıda birleştirme gibi bir amaç gözetmediği için de çok büyük zorluklarla karşılaşmamıştır. Şayet Hz. Peygamber (sav) gibi toplum düzenini temelinden değiştirerek yeni bir oluşum sağlama amacıyla olsaydı, onun Mekke'de karşılaştığı zorlukların aynılıyla yüzyüze gelmesi kaçınılmaz olabilirdi. Oysa Müseylime çağdaşı olan diğer yalancı peygamberler gibi, dini öğretileri sadece kendi politik istek ve arzularını gerçekleştirmede araç olarak kullanmıştır.

¹³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 362.

¹³⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 218; Cahiliye döneminde Amr b. Âs, Hz. Peygamber'e (sav) vahyolunan Asr suresinin mealini Müseylime'ye bildirmiş, o bir süre düşündükten sonra; "Ey göçebe! Ey Göçebe! Sen ancak irâd ve gelirsin. Ey çöl! Sende yürüyen, çukura düşer ve yoksul olur." ayetinin kendisine nazil olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Amr, "Allah'a yemin ederim ki; sen de, benim senin yalancı olduğunu bildiğimi biliyorsun" demiştir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 362; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VI, s. 326-327. Müseylime'nin uydurduğu diğer bazı ayetlere de şöyledir; "Koyunlarla ve onların renkleriyle and içerim ki, onların renklerinden en acayibi siyahtır. Onların renkleri siyah olduğu halde sütleri beyazdır. Bu şaşılacak bir haldir."

"Kurbağanın kızı kurbağa, istediğin kadar ses çıkar. Senin vücudunun yukarı kısmı suyun içinde, aşağı kısmı da çamurdadır. İçmek isteyenlerin içmelerine mani olamaz, suyu bulandıramazsın."

"Tohum ekerek ekin yetiştirenler, ekinleri biçenler, buğdayları savuranlar, buğdayları öğütenler, onlardan ekmek yapanlar, bu ekmekleri ufak ufak doğrayarak onları et suyunda ıslatanlar ve bunların üzerine sadece yağ dökerek yiyenler şerefine andiçerek temin ederim ki, siz hayvan besleyerek çadırda yaşayanlardan daha meziyetlisiniz. Binalarda yaşayanlarda size üstün gelmediler. Mahsuldar yerlerinizi koruyunuz, yoksul olanları yurdunuza kondurunuz, azgın olanları yurdunuzdan uzaklaştırınız." Taberî, *Tarih*, C. III, s. 282.

¹³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 361. Hüceyr kamet okurken Müseylime'nin peygamber olduğuna şahadet getirdiği kısmı, Müseylime'nin isteği üzerine daha yüksek sesle okurdu. Taberî, *Tarih*, C. III, s. 283; Belâzurî, *Futûh*, s. 124.

¹⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 361; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. V, s. 52.

¹⁴¹ Büyü konusunda oldukça maharetli olduğu söylenen Müseylime'nin, büyü ile yumurtayı şişenin içine koymayı gerçekleştirebilen ilk kişi olduğu söylenir. Anlatıldığı üzere Müseylime, kuşun kanadını kesip daha sonra onu ilk hali gibi birleştirebilirdi. Her gün dağdan yanına gelen geyiğin sütünü sağardı. İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. V, 50.

¹⁴² İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV, s. 218; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 137-138.

¹⁴³ Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 111

Müseylime'nin nübüvvetinde Hz. Muhammed ile ortak olduğu iddiasıyla ortaya çıktığı dönemde Benî Hanîfe'nin yarı göçebe kabilelerinin hâkimi, Hevze el-Hanefî döneminde Hacr valiliği yapan onun ölümünden sonra (8/ 629-30) bu göreve gelen Sümâme b. Üsâl'dir.¹⁴⁴ İrtidat hareketleri sırasında kavminden pek çok kimse, Müseylime'yi takip ederek irtidât etmişse de, Sümâme İslâm'da sabit kalmış, kavminin de Müseylime'ye tabi olmasını engellemeye çalışmıştır.¹⁴⁵ Kavmine, Muhammed b. Abdullah'ın Allah'ın Resulü olduğunu, kendisinden sonra peygamber gelmediği gibi ortağı başka bir peygamber'in de olmayacağını söylemiştir. Bu sebeple Müseylime'nin yalancı, zalim, nursuz biri olduğunu ve Allah'ın ayetlerine eşkıyalık yaptığını söylemiş, daha sonra onlara Mü'min suresinin 1-3. ayetlerini okumuştur.¹⁴⁶ Kur'ân'ın bu ayetleri ile Müseylime'nin okuduğu "Ey kurbağa vırakla. Ne şarabı engelleyebilir ne de suyu bulandırabilirsin" sözlerinin aynı ilahtan çıkmış olmasının mümkün olmadığını göstermiş, onun peşinden gitmemelerini istemiştir. Bunun üzerine orada bulunan Benî Hanîfe'den 3.000 kişi; "biz de seninle birlikteyiz" diyerek kendisine destek vermişlerdir.¹⁴⁷ Sümâme'nin kavmiyle yaşadığı mücadele, aynı zamanda onun sağlam bir Müslüman olduğunun da göstergesidir.

Sümâme Müseylime'nin Hacr şehrini işgal ettiğini, kendisinin yanındaki müslümanlarla orayı terkettiğini bildirmesi üzerine, Hz. Peygamber (sav) Benî Sehm'in halifi olan Furât b. Hayyân'ı el-İclî'yi¹⁴⁸ Müseylime'nin üzerine gönderdikten kısa bir süre sonra vefat etmiştir.¹⁴⁹ Bu süreçte kabilesindeki müslümanlarla ve Benî Temîm'lilerin yardımlarıyla Müseylime'ye karşı koymaya çalışan Sümâme b. Üsâl, Müseylime'nin müslümanlara karşı baskıyı arttırması üzerine, Halife Ebû Bekir'den yardım istemiştir.¹⁵⁰ Seyf rivayetine göre Hz. Ebû Bekir önce İkrime'ye, ardından da Şürahbîl b. Hasene'ye Yemâme'de peygamberlik iddiasında bulunan Müseylime'ye karşı yola çıkmayı emretmiş, fakat İkrime ön plana çıkmak için Şürahbîl gelmeden

¹⁴⁴ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, s. 215; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, s. 158.

¹⁴⁵ Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 116-117; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, s. 215; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, s. 158.

¹⁴⁶ "Hâ-mîm. Kitabın indirilişi azîz ve alîm olan, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, hem cezalandırması şiddetli hem lutfu bol olan Allah'ın katındandır. O'ndan başka tanrı yoktur, dönüş yalnız O'nadır."(Mü'min, 40/1-3)

¹⁴⁷ Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 116-117; İbn Sa'd, *Tabakât*, C. V, s. 550; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, s. 158.

¹⁴⁸ Rebia'dan müslüman olan 4 kişiden biridir. Hz. Peygamber (sav) Zeyd b. Haris komutasında bir seriyye göndermiştir. Furat b. Hayyan'da Kureyş'in kılavuzuydu. Müslümanlar onların kervanına rastlamış, Furat'ı yakalayıp Hz. Peygamber'in (sav) huzuruna getirmişlerdir. Hz. Peygamber de (sav) onu öldürmemiştir. Sonra o ensardan birine müslüman olduğunu söylemiştir. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, s. 987.

¹⁴⁹ Asri Çubukcu, "Sümâme b. Üsâl", *DİA*, 2010, C. XXXVIII, s. 131-132.

¹⁵⁰ Bilge, "Yemâme", *DİA*, s. 399-400; Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, s. 134.

Müseylime ile savaşmaya başlayıp yenilmiştir.¹⁵¹ Durumdan haberdar olan Hz. Ebû Bekir, acele hareket eden İkrime'ye de azarlayıcı bir mektup yazarak, önemli bir yararlılık göstermeden gözüne görünmemesini istemiş; bunun yanısıra Umân'a gidip Huzeyfe ve Arcefe'ye yardımda bulunmasını, Umân'daki savaş sona erince de Mehre'ye oradan da Yemen'e geçmesini söylemiştir.¹⁵² Şürahbîl b. Hasene'ye de emir gelinceye kadar Yemâme'ye yakın bir yerde durmasını emretmiştir.¹⁵³ Benzer şekilde Şürahbîl de Müseylime'yle savaşmada aceleci davranıp yenik düşünce, Müseylime'yi mağlup etmesi için bölgeye gönderilen Halid b. Velid tarafından kınanmıştır.¹⁵⁴ Bununla birlikte bazı kaynaklarda bu yenilgiden hiç bahsedilmezken¹⁵⁵, kimilerine göre Seyfin rivayetinde her iki komutanın da, halifenin emrine karşı aceleci davranması; Müseylime ve ordusunun gücünü, aynı zamanda da Halid'in komutanlıktaki başarısını belirtme amaçlı olabileceği şeklinde yorumlanmıştır.¹⁵⁶

Başka bir rivayete göre, İkrime ve Şürahbîl komutasında Yemâme'ye gönderilen askerler, 40 bin kişi¹⁵⁷ olduğu söylenen Hanîfeoğullarının ordusuna karşı güç gösteremeyip yenilgiye uğramışlardır.¹⁵⁸ Hz. Ebû Bekir, Tuleyha ile Secah'ı mağlup eden ve o sırada Butah'ta bulunan Halid b. Velid'e¹⁵⁹, Medine'den gönderilen takviye kuvvetlerle birlikte Yemâme'deki Müseylime'ye karşı mücadele etmesini emreden bir mektup göndermiştir.¹⁶⁰ Buna ilaveten Hz. Ebû Bekir, Selî b. Amr'ı da destek sağlaması amacıyla orduya göndermiştir.¹⁶¹ Halife mektubunda onları İslâma davet etmesini, olumlu cevap verenlerin doğru söylediklerinden de emin olması durumunda

¹⁵¹ Taberî, *Tarih*, C. III, s. 281; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 360; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s. 54-55. İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VI, s. 323; Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, C. I, 347; Önkal, "Müseylimetülkezzâb", *DİA*, C. XXXII, s. 90-91.

¹⁵² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 360; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s. 55. Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, C. I, s. 347.

¹⁵³ Taberî, *Tarih*, C. III, s. 281; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 360; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VI, s. 330.

¹⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 360-361.

¹⁵⁵ Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s.112-113; Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, s.107.

¹⁵⁶ Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi; Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği*, s. 94.

¹⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 361.

¹⁵⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VI, s. 323. Bkz. Fayda, *Hulefâ-yi Râşidîn Devri*, 134;

¹⁵⁹ Halid b. Velid, hicri 11. yılda (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 360) Tuleyha'yı hezimeteye uğratmış, Ueyyne'yi esir almıştır. Daha sonra Temîm topraklarında Mâlik b. Nüveyre'yi öldürüp eşini nikâhlamasının ardından, Yemâme'ye devam etmiştir. Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s. 51-52; Mes'udî, *Tenbihu'l-İşraf*, s. 105.

¹⁶⁰ Belâzurî, *Futûhu'l-Büldân*, s.120; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 323. Bkz. Bilge, "Yemâme", *DİA*, C. XLIII, s. 399-400; Grohmann, "Yemâme", *İA*, C. XIII, s. 370.

¹⁶¹ Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s.112-113; Belâzurî, *Futûh*, s.122; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 361; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. II, s. 323; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, 55.

¹⁶¹ Taberî, *Tarih*, C. III, s. 281; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 361. Bkz. Fr. Buhl, "Müseylime", *İA*, C. VIII, s. 820-821; Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi; Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği*, s. 93.

kabul etmesini bildirmiştir. Şayet kılıç kullanmayı tercih edecek olurlarsa da, onlarla Allah'ın ve onun Peygamberi adına savaşmalarını emretmiştir. Mektup Halid'in eline ulaşınca, yanındakileri toplayıp mektubu onlara okumuş ve görüşlerini sormuştur. Onlarda aralarında muhalif kimsenin olmadığını, her konuda kendisine destek vereceklerini belirtmişlerdir. Bunun üzerine Halid, askerleri ile Müseylime üzerine yürümüştür.¹⁶²

Hâlid b. Velid, Yemâme'ye gitmek üzere el-İrz denilen vadiye geldiğinde Ma'an b. Adiy el-Aclânî kumandasında ve Furat b. Hayyan el-Iclî kılavuzluğunda 100 atlı askerini öncü olarak cepheye göndermiştir.¹⁶³ Bu kuvvetler savaştan önceki gece Benî Âmir ve Benî Temîm kabilelerinden intikam almak için baskına çıkan, başlarında Müccâa b. Mürâre'nin bulunduğu rivayetlerde sayıları 40 ya da 60 arasında değişen süvari grubu ile karşılaşmışlar, ardından da onları yakalayıp Hâlid'in huzuruna getirmişlerdir.¹⁶⁴ Hâlid ilk etapta getirilen bu esirlerin, kendini karşılamaya geldiklerini ya da Müslümanlara sığındıklarını düşünmüşse de; onlarla yaptığı görüşmenin ardından amaçlarının farklı olduğunu anlamış ve öldürülmeleri talimatını vermiştir.¹⁶⁵ Esirlerden Sâriye b. Âmir, Hanîfeoğullarının lideri, itibarlı ve savaş taktikleri konusunda bilgili olan Müccâa'nın ilerleyen zamanlarda Müseylime ile yapılacak mücadelede faydalı olabileceğini, bu yüzden onu hayatta bırakmasını söylemiştir.¹⁶⁶ Bunun üzerine Hâlid, onun dışında kalanları öldürtmüş; Müccâa'yı da zincire vurdurtmuştur. Müccâa, savaş sırasında Hâlid'in hanımı Ümmü Temîm'in muhafazasında çadırda bırakılmıştır.¹⁶⁷

Şürahbîl b. Hasene'nin gelmesinden sonra, büyük sancağı Zeyd b. Hattab'a¹⁶⁸, Ensar'ın sancağını Sâbit b. Kays b. Şemmas'a, Muhâcirlerin sancağını önce Abdullah b.

¹⁶² Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 113.

¹⁶³ Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 118; İbn Sa'd, *Tabakât*, C. V, s. 549. Bkz. Fayda, *Halid b. Velid*, s. 274.

¹⁶⁴ Taberî, *Tarih*, s. 287-88; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 362; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s. 55; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VI, s. 323. Vâkîdî bu sayının 30 (Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, 118.), İbn Sa'd 23 (İbn Sa'd, *Tabakât*, C. V, s. 549), Halife b. Hayyât ise 20 olduğunu söylemektedir. (Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, s.107)

¹⁶⁵ Vâkîdî, bu rivayeti biraz daha detaylandırmışlardır. Müccâa ve diğer esirler, Hâlid b. Velid'in huzuruna çıkarılıp düşüncelerini sorulmuştur. Onlar da bir Peygamberin kendilerinden, bir Peygamberin de onlardan olmasını istediklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine Hâlid, Müccâa b. Mürâre dışında kalanların hepsini öldürtmüştür. Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 119; İbn Sa'd, *Tabakât*, C. V, s. 549; Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, s.107.

¹⁶⁶ Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 120; İbn Sa'd, *Tabakât*, C. V, s. 549.

¹⁶⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, C. V, s. 549; Belâzurî, *Futûh*, s. 120; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 287-88; İbn-i Kudâme, *Muğni*, 282; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VI, s. 324; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s. 56.

¹⁶⁸ Vâkîdî, ayrıca cenahlara Bera b. Mâlik ile Enes b. Mâlik tayin edildiğini rivayet eder. Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 122; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 363.

Hafs b. Gânim'e, daha sonra Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim'e¹⁶⁹ ya da Ebû Huzeyfe b. Utbe'ye¹⁷⁰ teslim eden Hâlid b. Velid, diğer Arap kabilelerinin her birinin bayrağını da kendi bayraktarlarının elinde olacak şekilde düzenlenmiştir.¹⁷¹ Düzenlemenin ardından ordusuyla birlikte Yemâme'deki Akraba mevkiye doğru yürümüştür.¹⁷²

Müseylime Hâlid b. Velid'in yola çıktığını haber alınca, ordugahını Müslüman ordusunun arka tarafına gelecek şekilde, Yemâme ve Rif taraflarındaki Akraba denilen yere kurmuş; savaş da bu mevkide hicri 12. yılda gerçekleşmiştir.¹⁷³ Müseylime ise ordusunun yan kanatlarından birine Muhkem b. Tufeyl'i, diğerlerine de Reccâl b. Unfuve'yi komutan tayin etmiştir.¹⁷⁴ O, savaştan önce ordusuna yaptığı konuşmada "Ey Hanîfeoğulları! Savaşınız, çünkü bugün gayret günüdür. Yenilecek olursanız, kadınlarınız esir alınır ve size sorulmadan nikâhlanılır. Onun için şerefınızı korumak için çarpışın, kadınlarınızı koruyun" diyerek ordusuna cesaret vermiştir.¹⁷⁵ Mürtedlerden Müslümanlarla ilk karşılaşan kişi olan Reccâl, Zeyd b. Hattâb tarafından öldürülmüştür.¹⁷⁶ Muhkem b. Tufeyl de Abdurrahman b. Ebi Bekr'in attığı ok ile savaş meydanında öldürülecektir.¹⁷⁷

Savaşın başlarında Müslümanların başarısız olmalarından istifade eden Hânifeoğulları, Hâlid ve Müccâa'nın bulunduğu çadıra kadar ulaşmışlardır. Hanîfeoğulları çadıra girdiğinde, içerde Müccâa'yı ve Hâlid'in eşi Ümmü Temîm'i bulmuşlar; Müccâa, kendi himayesinde olduğunu söylediği Ümmü Temîm'in öldürülmesini engellemiştir. Ardından Hânifeoğulları, Hâlid'in çadırını parçalayıp ordan uzaklaşmışlardır.¹⁷⁸

¹⁶⁹ Sancak Sâlim'in eline geçtiğinde, "bizim önümüzden giderken, sana bir zarar gelmesinden korkuyor musun?" diye sormuşlar; o da; "öyle bir durumunda Kur'ân'ı bilen bir kişi olarak çok kötü birisi olurum" yanıtını vermiştir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 363; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s. 56.

¹⁷⁰ Taberî, *Tarih*, C. III, 285; İbn Kesir'de bu isim, 'Ebû Hanîfe' olarak geçmektedir. İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VI, s. 323.

¹⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 361, 363; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VI, s. 324.

¹⁷² Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 122.

¹⁷³ Belâzurî, *Futûh*, s.121; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 362; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. II, s. 323; Mes'udî, *Tenbihu'l-İşraf*, s. 105. Bkz. Bilge, "Yemâme", *DİA*, C. XLIII, s. 399-400; Grohmann, "Yemâme", *İA*, C. XIII, s. 370; Fr. Buhl, "Müseylime", *İA*, C. VIII, s. 820-821.

¹⁷⁴ Taberî, *Tarih*, C. III, 287-88; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. II, s. 323.

¹⁷⁵ Taberî, *Tarih*, C. III, 288; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. II, s. 324.

¹⁷⁶ Belâzurî, *Futûh*, s. 120; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 363; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. V, 51- C. VI, 324; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. VI, 89; Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, s.108.

¹⁷⁷ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, s.109.

¹⁷⁸ Taberî, *Tarih*, C. III, s. 288; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 363.

Hâlid b. Velid, orduda bozulmaya yönelik gidişatı görünce, bazı değişiklikler yapmaya karar vermiştir. Ensarı, muhaciri ve bedevileri¹⁷⁹ birbirinden ayırarak muhacir ve ensar'ı ön saflara, bedevileri ise arka tarafa göndermiştir. Bunu yapmadaki amacı, herkesin bayraklarının gölgesinde savaşmaları ve kendilerine nereden saldırılacağını bilmelerini sağlamaktır.¹⁸⁰ Uygulanan taktik sayesinde Müslümanlar toparlanmaya başlamış ve karşı atağa geçmişlerdir. Sâbit b. Kays, Zeyd b.Hattab, Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim Müslüman ordusunu sözleriyle teşvik etmişler ve düşmanla mertçe mücadele etmişlerdir.¹⁸¹

Hanîfeoğullarının kendilerinden öldürülenlere aldırış etmeden savaşıklarını, savaşın neticelenmesinin tek yolunun Müseylime'nin öldürülmesiyle olacağını düşünen Hâlid, karşısına geçen herkesi öldürmüştü¹⁸² bundan cesaret alan Müslümanlar da nidâları "Ya Muhammed" ile mürtedlere karşı atağa geçmişlerdir.¹⁸³ Savaş sırasında Müseylime'nin gaflet anını yakalayıp ona yaklaşan Hâlid, oyalamak için ele geçirilecek ganimetlerin yarısını almak şartıyla barış yapmayı kabul etmeleri durumunda kendisinin esirleri mi, yoksa mal ve hayvaların yarısını mı vereceğini sormuştur. Müseylime'nin ona her cevap vermeye meyledişinde şeytanının onun yüzünü öbür tarafa çevirdiğini farkederek Hâlid; bundan istifade ederek onun üstüne çullanmış, Müseylime de saftan çıkmak zorunda kalmıştır.¹⁸⁴ Bunun üzerine bozguna uğrayan askerleri de geri çekilmek durumunda kalmışlardır. Müslümanların karşı atağa geçtiğini gören mürted ordusu, Müseylime'ye kendilerine vaat ettiği sözlerin ve Allah'ın yardımının nerede kaldığını sorduklarında Müseylime; kendilerinin hak, diğerlerinin batıl yolda olduklarını bu

¹⁷⁹ İrtidât olayları başgösterdiğinde, isyanın bastırıldığı yerlerdeki kabilelerden birer heyet Medine'ye gelerek Hz. Ebû Bekir'e biat etmişlerdir. Onlar, kendilerine eman verilmesini isteyince, Hz. Ebû bekir bunun için Halid'in ordusuna katılmalarını ve Yemâme'deki isyanın bastırılması için savaşmalarını şart koşturmuştur. Halid'in ordusuna iltihak eden ve dine yeni giren bu bedeviler, ordu içerisindeki askeri disiplin için zorluk yaşanmasına sebep olmuşlar; savaşta da müslümanların geri çekilmelerine sebep olmuşlardır. Fayda, *Halid b. Velid*, s. 280.

¹⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 363; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, s. 325.

¹⁸¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, s. 324.

¹⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 364; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, s. 324. Halid'in düşmanların üzerine saldırırken şu beyiti okuduğu rivayet edilir: "Ben ulu adamların oğluyum. Kılıcım çok keskindir. En büyük felaket, bozgunluk husule geldiği zaman görülür." Taberî, *Tarih*, C. III, 293

¹⁸³ Taberî, bu nidânın "Ya Muhammed" olduğunu söylerken; Belâzurî'ye göre müslümanların nidâsı "Ya Ashabe Sureti'l-Bakara" olmuştur. Belâzurî, *Futûh*, s. 122; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 293.

¹⁸⁴ Resûlullah'ın (sav) bir hadisinde Müseylime'nin yanında bulunan, hayırlı bir iş yapmaya kalkıştığında onu engelleyen, baskı yaptığı zamanlarda Müseylime'nin ağzının köpüklenmesine sebep olan şeytandan bahsetmiş; Müseylime'nin gaflet anını yakaladıklarında bundan faydalanmaları gerektiğini söylenmiştir. Taberî, *Tarih*, C. III, 293; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 364; Hâlid, Müseylime'nin yanına yaklaşıp ona hakka dönmesini söylemiş, Müseylime'nin şeytanının ona engel olmasıyla, hiçbir teklifi kabul etmemiştir. Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s. 57; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, 324.

yüzden şeref ve asaletleri için savaşmalarını yinelemiştir.¹⁸⁵ Muhkem b. Tufeyl'in yaptığı çağrının ardından¹⁸⁶, Müseylime sadık askerleriyle birlikte Hadîkatü'r-Rahmân denilen etrafı yüksek duvarlarla çevrili bahçeye sığınmıştır.¹⁸⁷ Berâ b. Mâlik¹⁸⁸ yanındakilerden kendisini bahçenin içerisine atmalarını istemiş, içerde mürtedlerle çarpışarak kapıyı açmayı başarmıştır.¹⁸⁹ Müseylime öldürülünceye kadar da bahçedeki mücadele devam etmiştir.¹⁹⁰ Müseylime'nin kim tarafından öldürdüğüne dair farklı isimler zikredilmekte olup¹⁹¹ genel kabule göre Cübeyir b. Mut'im'in kölesi olan aynı zamanda Hz. Hamza'yı şehid eden Vahşi b. Harb'in mızrağı ile Müseylime'yi yere düşürdüğü, ardından ensardan Ebû Dücâne'nin kılıcıyla bir darbe vurarak öldürdüğü zikredilir.¹⁹² Vahşi, "onu hangimizin öldürdüğünü Allah bilir" demiştir.¹⁹³ Bir adamın, Müseylime'nin siyahi bir köle tarafından öldürdüğünü duyurmasıyla Hânifeoğulları kesin şekilde bozguna uğramıştır.¹⁹⁴ Müseylime ve Muhkem dâhil olmak üzere orada bulunanların hepsi bu bahçede kılıçtan geçirildikleri için, Hadîkatü'r-Rahmân artık Hadîkatü'l-Mevt yani ölüm bahçesi olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁹⁵

Savaşın ardından Hâlid, Müseylime'nin cesedini kendisine tanıtması için Müccâa b. Mürâre'yi yanına alarak savaş meydanına gitmiş, ölülerin örtülerini açarak

¹⁸⁵ Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s.134; Belâzurî, *Futûh*, s. 122; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 364.

¹⁸⁶ Taberî'nin rivayetinde, bu çağrıyı yapan kişi Muhakkim b. el- Yemâme'dir. Taberî, *Tarih*, C. III, 294. Muhkem, askerlerine nutuk irâd ederken Abdurrahman b. Ebû Bekir'in attığı mızrakla ölmüştür. İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VI, 325.

¹⁸⁷ Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s.132; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 294; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s. 57.

¹⁸⁸ Vakidi, bahçeye giren kişinin Berâ b. Mâlik değil, Ebû Dücâne el- Ensârî ya da Abbâd b. Bişr olduğunu zikretmektedir. Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 133-134.

¹⁸⁹ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 109; Taberî, *Tarih*, C. III, 290; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s.57; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VI, 325.

¹⁹⁰ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, s.109; Taberî, *Tarih*, C. III, 290; Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 442.

¹⁹¹ Müseylime'nin kim tarafından öldürüldüğüne dair farklı rivayetler bulunmaktadır. Âmir b. Lüeyy kabilesinin mensuplarına göre onu öldüren, Hıdas b. Beşir b. el-Asam'dır. Ensardan bazı kimselere göre, bu kişi Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe'dir. Bazılarına göre ise Ebû Dücâne Simak b. Hareşe'dir. Abdullah b. Zeyd b. Âsım'ın öldürdüğünü söyleyenlerde vardır. Hamza'nın katili Vahşi b. Harb el-Habeşi, onu kendisinin öldürdüğünü söyler. Muaviye b. Ebî Süfyan'ın öldürdüğünü söyleyenler de bulunmaktadır. Belâzurî, *Futûh*, s. 121. Ayrıca bkz. Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi; Seyf b. Ömer ve Tarihciliği*, s. 96; Önkal, "Müseylimetülkezzâb", C. XXXII, s. 90-91.

¹⁹² Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, 136; Ya'kûbî, *Târîh*, C. II, s. 16; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 94, 288, 290; Belâzurî, *Futûh*, s.121; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 364; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VI, 325. Ensardan olan kişinin kimliği meçhuldür. Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, C. I, 348. Vâkîdî'deki rivayete göre, onu öldüren kişi Benî Neccâr'dan olan Abdullah b. Zeyd b. Asım b. Leysi el-Ensârî'dir. Müseylime'nin onun kardeşi Habîb b. Zeyd'i öldürdüğü rivayet edilir. Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, 136.

¹⁹³ Belâzurî, *Futûh*, s. 121; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 290. Vahşi, Müseylime'yi öldürdükten sonra; "İnsanların en hayırlı olanlarından, Hamza b. Abdulmuttalib'i öldürdüm ve kafirim; İnsanların en şerlisini, Müseylime'yi öldürdüm ve Müslümanım" demiştir. Vâkîdî, *Ridde*, s. 136.

¹⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 365.

¹⁹⁵ Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 133; Cevad Ali, *el-Mufassal*, C. VII, s. 33.

ona göstermeye başlamıştır. Reccâl b. Unfuve'nin başına geldiklerinde Hâlid onu Müseylime zannedince, Müccâa onun Reccâl b. Unfüve'nin cesedi¹⁹⁶ olduğunu, onun Müseylime'den daha hayırlı ve saygılı olduğunu söylemiştir. Daha sonra sıska, kısa boylu, sarışın ve burnunun ucu kalkık ve basık olan birinin yanından geldiklerinde Müccâa onun Müseylime olduğunu söylemiştir.¹⁹⁷ Bunun üzerine Halid; “Başınıza ne geldiyse onun yüzünden geldi” demiştir.¹⁹⁸ Müseylime'nin h. 12. yılda öldürüldüğünde 150 yaşında olduğu kaydedilmektedir.¹⁹⁹ Fakat onun savaş meydanında mücadele edebiliyor olması, bu kadar yaşlı olma ihtimalini makul göstermemektedir. Müseylime'nin öldürülmesinden sonra, Abdurrahman b. Ebû Bekir ve Abdullah b. Ömer, Hâlid b. Velid'e kaleye sığınanların üzerine yürümeyi teklif etmişlerse de; Halid öncelikli olarak etraftaki mal ve esirleri toplaması için süvarilerini göndermeyi tercih etmiş, ardından da kaleye gitmelerini emretmiştir.²⁰⁰

Müccâa Müslümanların savaşın sonunda kuvvetten düşmelerini fırsat bilerek Halid'e; savaşanların öncü kuvvetler olduğunu, Yemâme halkından henüz savaşmaya çıkmayan ve kalede bulunanların sayıca çok olmasından dolayı daha fazla savaşarak yorulmamaları için kavmi adına kendisiyle anlaşma yapmalarını önermiştir.²⁰¹ Ordusu zafer kazanmışken, mağlup duruma düşmek istemeyen Hâlid, esirlerin altın, gümüş, zırh ve hayvanların yarısını almak suretiyle bir anlaşma yapacağını söylemiştir. Müccâa'yı Yemâme halkına gönderip, bu şartları kabul edip etmeme hususunda onlara üç gün süre vermiş; şartları kabul etmezlerse, öldürülmelerinden başka bir şart kabul etmeyeceğini bildirmesini istemiştir. Müccâa kabilesinin yanına barış şartlarını inceleme bahanesiyle gittiğinde aslında sadece kadın, çocuk ve yaşlıların bulunduğu kaledeki insanlara, saçları dağınık halde zırhlarını giyerek kalenin yukarısına çıkmalarını ve Hâlid'in yanından dönünceye kadar da bu şekilde kalmalarını emretmiştir. Geri döndüğünde de Halid'e, kavminin kendisi tarafından yapılmış bir anlaşmayı kabul etmediklerini, kalenin yüksek yerlerine çıktıklarını söylemiştir. Hâlid

¹⁹⁶ Taberî'nin rivayetinde bu ceset, Muhkem'in cesedir. Taberî, *Tarih*, C. III, 295; Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, s.110; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s.57

¹⁹⁷ Belâzurî, *Futûh*, s. 123; Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, s.110; Taberî, *Tarih*, C. III, 295; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. II, 365; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s.58; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VI, 325.

¹⁹⁸ Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s.58.

¹⁹⁹ Ya'kûbî, *Târîh*, C. II, s. 16; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. V, 50.

²⁰⁰ Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s.58.

²⁰¹ Vâkıdî, *Ridde*, s. 138; Ya'kûbî, *Târîh*, C. II, s. 16; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 296; Belâzurî, *Futûh*, s. 123.

kalenin tepesindeki karartıyı görünce, anlaşmanın şartlarını esirlerin dörtte biri, altın, gümüş, zırh ve hayvanların yarısı karşılığı şeklinde değiştirmiştir.²⁰² Anlaşma tamamlanıp kapılar açıldığı vakit, kalede kadın ve çocuklardan başka kimsenin olmadığını gören Halid, Müccâa'nın kendisini aldattığını anlamıştır.²⁰³ Bunun üzerine Müccâa, kendisini savunmak adına onların kendi kavmi olduğu için bunu yapmaya mecbur olduğunu söylemiştir.²⁰⁴ Seyf rivayetine göre, Hz. Ebû Bekir'in Seleme b. Selâme aracılığıyla gönderdiği, galip gelindiği takdirde ergenlik yaşına gelmiş herkesin öldürülmesini emrettiği mektubu Halid'e ulaştığında, anlaşma yapılmış olmasından dolayı bu kararın uygulanmadığı söylenmektedir.²⁰⁵ Hz. Ebû Bekir'in diğer irtidât olaylarında bu tarz bir uygulamasının olmaması; öyle olsa bile bunu savaştan sonra değil de savaştan önce olacağı, böyle bir mektubun gelme ihtimalini güçleştirmektedir.²⁰⁶ Savaştan sonra Hâlid b. Velid tarafından Hz. Ebû Bekir'in huzuruna getirilen Müccâa'nın Müslüman olduğunu bildirmesi üzerine, Halife'nin onu affettiği söylenir. Ayrıca Hz. Ebû Bekir, ona ve beraberindeki heyete bir mektup yazarak memleketleri Yemâme'ye geri göndermiştir.²⁰⁷

Neticede her iki taraf da ciddi kayıplar vermiş²⁰⁸, Müseylime ve Benî Hanîfe kabilesinden destekçilerinin büyük bir kısmı öldürülmüştür.²⁰⁹ Müslümanlardan şehit olanlarla ilgili kaynaklarda 450, 500, 600, 700, 1200, 1700, 2200 gibi farklı rakamlar zikredilmekte birlikte²¹⁰, bir rivayette savaş meydanında ölenlerin sayısı 10.000 ya da 21.000'dir.²¹¹ Başka bir rivayette ise öldürülenlerin sayısının 4050 kişi olduğu

²⁰² Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, 139; Taberî, *Tarih*, C. III, 295-297, 260; Belâzurî, *Futûh*, s.123; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s. 58.

²⁰³ Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, 140; Belâzurî, *Futûh*, s. 123; Taberî, *Tarih*, C. III, ss. 297-260.

²⁰⁴ Ya'kûbî, *Târîh*, C. II, s. 16; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 365; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, 58.

²⁰⁵ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, s.110; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil*, C. II, 365.

²⁰⁶ Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi*; Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği, s. 106-107.

²⁰⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, C. V, s. 550.

²⁰⁸ Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 134.

²⁰⁹ Belâzurî, *Futûh*, s. 122. İbnü'l-Esîr rivayetinde bunun sayısı 40 bin olarak verilir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 361, 365. Hânîfe oğullarından 7 bin kişi bahçede, bir o kadarı da arkadan takip edildiklerinde öldürülmüştür. Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s. 57. Müseylime'nin ordusundan toplamda 21.000 veya 24.000 kişinin öldüğü söylenmektedir. Önkal, "Müseylimetülkezzâb", C. XXXII, ss. 90-99.

²¹⁰ Muhacir ve Ensar'dan 360 kişi öldürülmüştür. Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 126; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, s.57. Sehl ise bunun 600 civarı olduğunu söyler. Taberî, *Tarih*, C. III, s. 297-99. 1200 kişi olduğunu söyler. Mes'udî, *Tenbihu'l-İşraf*, 105. Muhacir ve Ensar'dan 360 kişi öldürülmüş, Medine dışındaki Muhacirlerden 300 kişi öldürülmüştü. Müslümanların ise 700'ü hâfiz toplam 2200 kayıp verdiği nakledilir. Önkal, "Müseylimetülkezzâb", C. XXXII, s. 90-91.

²¹¹ Taberî, *Tarih*, C. III, 294; İbn Kesir'e göre de bu rakam 10.000 yada 20.000'dir. İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VI, 325.

belirtilmektedir. Bununla birlikte verilen rakamların abartılı olduğunu gözardı etmemek gerekmektedir. Muhacir, ensar ve köylerde yaşayanlardan verilen kaybın göçebelerden daha çok olduğu savaşta Müslümanların ileri gelen sahabilerinden ²¹², Kur'ân hafızlarından pek çok şehit verilmiştir.²¹³ Bu durum ileride Kur'ân'ın kaybolması endişesini doğurduğundan, Hz. Ebû Bekir onun toplanması emrini verecektir.²¹⁴

Başlangıçta savaş Müslümanların aleyhine olsa da, Halid b. Velid'in savaş taktiklerindeki ustalığı sayesinde zaferi Müslümanlar kazanmışlar; Müseylime de dâhil olmak üzere onun birçok taraftarı öldürülmüştür.²¹⁵ H. 12. yılda sükûnetin sağlanıp ²¹⁶ Yemâme halkının hep birlikte Müslüman olmasının ardından²¹⁷, onlardan zekât vergisi alınmıştır. Hâlid ganimet mallarının beşte birini ayırarak Medine'ye göndermiş, kalan kısmı da Müslümanlar arasında paylaşmıştır. Beşte ikisi de Yemâme ehlinde 100 kişiye verilmiştir.²¹⁸ Esirlerden bazılarını serbest bırakmış bir kısmını da Hz. Ebû Bekir'e göndermiştir.²¹⁹ Halid, Hz. Ebû Bekir'in, Alâ'ya yardım etmesini emrettiği mektup kendisine ulaşınca Bahreyn'e doğru yola çıkmış; yerine de Semure b. Amr el-Anberî'yi vekil bırakmıştır.²²⁰

Akraba savaşından ve Müslümanlar ile Benî Hanîfeliler arasındaki barış antlaşmasından sonra Yemâme'nin demografik yapısında değişiklikler olmuştur. Benî Hanîfe'den pek çok kişi öldürülmüş, ele geçirilenden bir kısmı hapisanelere atılmış ve diğer kısmı ise köle olarak yeteneklerine göre Arabistan'ın farklı bölgelerinde, özellikle Medine'de çalıştırılmışlardır. Nüfusun azalmasını ve toprakların boşalmasını fırsat bilen Temîmlilerden bazıları, boşalan kasabalara yerleşmişler ya da savaş ganimeti sayılan arazilerden satın almışlardır. Savaştan önce zengin, refah zeviyesi yüksek ve çok sayıda

²¹² Sâbit b. Kays, Yemâmelileri kastederek "Allah'ım ben bunların yaptıklarından uzak olduğumu sana bildiriyorum", diğer taraftan da müslümanları kast ederek, "Bunların yaptıklarından dolayı da sana özür beyan ediyorum" demiş ve şehid oluncaya kadar savaşmıştır. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 363. Sâbit b. Kays gibi Ömer b. Hattab'ın kardeşi Zeyd b. Hattab, Enes b. Mâlik'in kardeşi El-Bera b. Mâlik, Sâlim ve Ebû Huzeyfe şehid oluncaya kadar savaşmışlardır. Taberî, *Tarih*, C. III, s. 290, 295; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C. XIX, 57; Mes'udî, *Tenbihu'l-İşraf*, 105. Yemâme savaşında şehid olanlar için ayrıca bkz; Belâzurî, *Futûh*, s.121, 123; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 366.

²¹³ Fr. Buhl, "Müseylime", *İA.*, C. VIII, s. 820-821

²¹⁴ Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 140; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s.366.

²¹⁵ Fr. Buhl, "Müseylime", *İA.*, C. VIII, s. 820-821.

²¹⁶ Belâzurî, *Futûh*, s. 116, 123; Ya'kûbî, *Târîh*, C. II, s. 16; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 313.

²¹⁷; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VI, 325; Hamevî, *Mu'cem*, C. V, s. 442; Mes'udî, *Tenbihu'l-İşraf*, 105; Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 134;

²¹⁸ Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 142.

²¹⁹ Hz. Ali, ileride oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin annesi olacak bu cariyelerden birisini kendisine ayırmıştır. İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. VI, s. 325.

²²⁰ Belâzurî, *Futûh*, s. 123.

insanın yaşadığı bir bölge olan Yemâme'nin ekonomisi bu durumdan zarar görmüştür.²²¹

C. BAHREYN

Münzir b. Sâvâ'nın vefatının ardından h. 12. yılda²²² Bahreyn bölgesinde irtidât hareketlerinin başladığı görülmektedir.²²³ Kays b. Sa'lebe b. Ukkâbe oğulları, Hîre hanedanlığını tekrar tesis edip bağımsız bir hanedanlık kurmak amacıyla²²⁴, tam adı Şureyh b. Dubey b. Amr b. Mersed olan Hutam önderliğinde irtidât etmişlerdir. Mürtedlerin askerî lideri olan Hutam, Bekir b. Vâil ve Rebî'a kabilesiyle birleşip İslâm'a karşı isyan hareketini başlatmıştır.²²⁵

Münzir b. Sâvâ'dan sonra Bahreyn hâkimi olan Cârûd b. Muallâ el-Abdî ve onun etrafındakilerin dışında, Rebî'a kabilesinin Abdülkays kolunun tamamı irtidât etmiştir.²²⁶ Cârûd, Hz. Peygamber'in (sav) huzuruna gelip bilgilerini ilettilikten sonra tekrar kavmi Abdülkaysoğullarının yanına gönderilmiştir. Kavminin irtidât ettiğini ve "Muhammed peygamber olsaydı, vefat etmezdi" dediklerini duyunca, Abdülkaysoğullarını bir arada toplamış ve onlara; "Geçmiş zamanlarda da Allah'ın birtakım peygamberlerinin bulunduğunu biliyor musunuz?" diye sormuştur. Evet cevabını veren kavmine, "Peki ne yaptı bunlar? " dediğinde "Öldüler" şeklinde cevap vermeleri üzerine Cârûd da onlara; "Gerçek şu ki, onların öldüğü gibi, Hz. Muhammed (sav) de ölmüştür. Ben şahadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve yine şahadet ederim ki, Muhammed (sav) onun Rasûlüdür." Bunun üzerine Abdülkayslar, İslâm'a girmiş ve dinlerinde sabit kalmışlardır.²²⁷

Mürted Arapların ileri gelenlerinden bir grup, Kisrâ'nın huzuruna giderek, kendilerinin yanında Kureyş'in hiç birşey olduğunu, adam ve at bakımından sayıca daha

²²¹ Askar, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, s. 35

²²² Belâzurî, *Futûh*, s. 116; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 313.

²²³ Belâzurî, *Futûh*, s.114; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 301; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 342; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, s. 327; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 502.

²²⁴ Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, s. 166.

²²⁵ Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 50; Belâzurî, *Futûh*, s. 114; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 304; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 502. (Vakidi'de Hakem b. Zeyd b. Benî Kays b. Salabe önderliğinde irtidât ettikleri söylenmektedir.)

²²⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV., s. 218. Belâzurî, *Futûh*, s. 114

²²⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. IV., s. 218; Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s.147; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 302; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 368. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, 328; Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, C. I, 348.

fazla olduklarını, Bahreyn'i almak için adam göndermesi durumunda da kimsenin engel olmayacağını söylemişlerdir. Bunun üzerine İran Kısra'sı Bahreyn'e kimin gönderilmesini istediklerini sormuş, onlar da en sevilen melik kimse onun olmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Kısra, Münzir b. Nu'mân b. Münzir el Garur'i teklif etmiş; Bahreyn'li mürtedler de bunu memnuniyetle karşılamışlardır. Kısra, o zamanlar daha yeni delikanlı çağlarında olan Nu'mân b. Münzir'i beraberinde 7 bin atlı ve yaya asker birliğiyle göndermiştir. Onlar Bekir b. Vâil kabilesi ile birlikte rotayı çizmişlerdir. Kısra Münzir'i gönderdikten sonra, bu yaştaki birini Araplara reis olarak göndermesinden ötürü pişmanlık duymuştur.²²⁸

Mürted ordusu meliklerinin Münzir b. Nu'mân olması, Kısra ile uzlaşmış olmaları ve Bahreyn'deki genişlemeleriyle müslümanlardan üstün oldukları düşüncelerini kendilerince ispatlamış bulunmaktaydılar.²²⁹ Lakabı Garur'u olan Münzir b. Nu'mân b. Münzir'i²³⁰ hükümdar olarak başlarına geçiren isyancılar kısa zamanda bölgedeki Hicr, Katîf ve Dârîn şehirlerini ele geçirmişlerdir.²³¹ Hutam, Abdülkaysların müslümanlar ve Münzir'le olan irtibatı kesmek için Dârîn'e asker yerleştirmiş; Münzir'in kardeşi Süveyd b. Münzir'e de adamlarıyla Cüvâsâ'ya doğru yürüyen Abdülkays'tan müslümanları kuşatmalarını emretmiştir.²³² Cüvâsâ'da meydana gelen şiddetli bir savaşın sonunda müslümanlar kaleye sığınmışlar ve düşman tarafından açlığa maruz bırakılmışlardır.²³³ Benî Bekir b. Kilâb kabilesinden Abdullah b. Avf el-Abdî'nin²³⁴ şu şiiri durumun izahını ortaya koymaktadır:

"Bir elçi göndererek, Ebû Bekir'e ve Medine'nin gençlerine bizim bu halimizi bildirmez misin?"

Ey Ebû Bekir! Cüvâsâ'da kuşatılmış, esir olarak geceyi geçiren gençlere yardım edecek misin?"

²²⁸ Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 148.

²²⁹ Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 151.

²³⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, s. 327; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s.210. Denilir ki, Münzir b. Nu'mân çok gururlu anlamına gelen "Garûr" diye isimlendirilmektedir. Müslüman olduktan sonra kendisi için; "Ben Garûr değil, (aldanmış anlamına gelen) Mağrurum" demiştir. Belâzurî, *Futûh*, s. 115; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 368; Hamevî, *Mu'cem*, s. 349. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s.210.

²³¹ Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 147; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, C. IV, s. 502.

²³² Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s.159; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 210, 304; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 368; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, s. 327.

²³³ Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 153; Belâzurî, *Futûh*, s. 98; Taberî, *Tarih*, C. III, 304; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VI, s. 327.

²³⁴ Taberî'deki rivayette bu isim, Abdullah b. Hazef el- Kilâbî şeklinde geçmektedir. Taberî, *Tarih*, C. III, 304; Belâzurî, *Futûh*, s. 114.

Onların yollardaki kanları, gözleri kamaştırır güneş gibidir,

Rahman'a tevekkül ettik biz, çünkü zafer tevekkül edenlerindir.”²³⁵

Halife Hz. Ebû Bekir, Abdülkayslılara yardım etmek için, Bahreyn halkının da isteğiyle bölgeye tekrar valî olarak tayin ettiği Alâ b. Hadramî'nin²³⁶ kumandasında muhacir ve ensar'dan oluşan 1000 kişilik ordu göndermiştir.²³⁷ Alâ'nın ordusuna, Bahreyn'in çeşitli bölgelerindeki Abdülkayslardan 6000 kişi katılmış; Alâ'da onlara yaptığı konuşmasında, yaptıkları bu cihadın Resûlullah'ın (sav) yanında yaptıkları cihattan bir farkının olmadığını söyleyerek onları cesaretlendirmiştir.²³⁸ Buna ilaveten İslâm ordusuna Yemâme'deki Benî Hanîfe kabilesinden Sümâme b. Üsâl el-Hanefî başkanlığındaki kuvvetlerle²³⁹ ve sonrasında Temîm kabilesinden birtakım askerler katılmışlardır.²⁴⁰ Ayrıca Alâ'nın ordusuna Amr ile Ebnâlar, Sa'd b. Temîmliler ve Ribâblılar da katılmıştır.²⁴¹ Son olarak Cârûd b. Muallâ kuvvetlerinin de dâhil olmasıyla İslâm ordusu daha da güçlenmiştir.²⁴² Bunların yanı sıra Alâ'nın yardım istemesi üzerine halife, Yemâme'de bulunan Hâlid b. Velid'e mektup yazarak çok süratli bir şekilde yardımına gitmesini emretmiştir.²⁴³

Alâ b. Hadramî, beraberindeki bu birliklerle önce gece Dehnâ'da²⁴⁴, daha sonra da Hecer'de konaklamıştır. O, burada Cârûd'a haber gönderip Abdülkayslıları da alarak kendisine bitişik taraftan Hutam üzerine inmesini emretmiştir. Kendisi de beraberinde bulunanlarla birlikte, Hecer tarafından Hutam'a yaklaşmaya kadar ilerlemiştir. Dârîn halkı dışında müşrikler Hutam etrafında toplanmışken; müslümanlar da Alâ'nın

²³⁵ Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 153; Belâzurî, *Futûh*, s. 115; Taberî, *Tarih*, C. III, 304; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, s. 327.

²³⁶ Resûlullah (sav) vefat ettikten sonra Alâ'nın yerine göreve gelen Ebân Bahreyn'den çıkıp Medine'ye gelmesi üzerine Bahreyn halkı, Hz. Ebû Bekir'den Alâ'nın valiliğe geri döndürülmesini istemişlerdir. Halife'de onların bu isteklerini yerine getirmiştir. Alâ h. 20 senesinde vefat edinceye kadar valilikten azledilmemiştir. Hz. Ömer onun yerine; Ebû Hureyre ed-Devsî'yi atamıştır. Belâzurî, *Futûh*, s. 111.

²³⁷ Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 154, 159; Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, s.116; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 369. Ayrıca bkz. Halife'nin Alâ'ya yazdığı mektup için, Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 154.

²³⁸ Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 161.

²³⁹ Sümâme'de Alâ'nın ordusuna katılmak için etrafındakilere Benî Hanîfe kabilesini ikna etmek için bir konuşma yapmıştır. Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 155-156; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, s. 159; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, s. 328.

²⁴⁰ Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, 116-117, Taberî, *Tarih*, C. III, 304.

²⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 369.

²⁴² Taberî, *Tarih*, C. III, s. 309-312.

²⁴³ Belâzurî, *Futûh*, s. 116; Hamevî, *Mu'cem*, C. I, s. 349.

²⁴⁴ Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 162.

etrafında toplanmışlardır.²⁴⁵ müslümanlar savaş hazırlığı olarak mürted ordusunun etraflarına geniş hendekler kazmışlardır. Savaş bir ay boyunca, mürtedlerin müslümanların buldukları yerde çarpışıp daha sonra kendi bölgelerine çekilmeleri şeklinde devam etmiştir. Düşman ordusunun bitişiğinde karargâhını kurmuş olan Alâ b. Hadramî'nin ordusu bir gece komşu menzillerinde uyuyan mürted ordusundan sesler duymuşlar; bunun üzerine Alâ sebebini öğrenmesi için Abdullah b. Hazef'i göndermiştir. O, düşman ordusunun sarhoş olduklarını ve akıllarının başında olmadığını bildirmiş; bunu fırsat bilen Alâ beraberindeki Müslümanlarla birlikte kaleden çıkıp Farslılar ve Rebî'alılara gece baskını yapmıştır.²⁴⁶ Redm bölgesinde²⁴⁷ gerçekleşen çok şiddetli çarpışmanın ardından mürtedlerin çoğu öldürülerek hezimete uğratılmış, onlardan çok azı kaçarak kurtulmayı başarmıştır. Hâlid b. Velid, Alâ'nın yanına geldiğinde kabilenin lideri olan Hutam b. Zeyd, Kays b. Âsım tarafından çoktan öldürülmüştür.²⁴⁸ Münzir b. Nu'mân b. el-Münzir el-Garûr Afif tarafından esir alınmış, daha sonra pişmanlık duyduğunu söyleyerek müslüman olmuştur.²⁴⁹ Günün sabahında ganimetler toplanmış²⁵⁰, Alâ da onların paylaşımını yaparak²⁵¹ bazı yaralılara, ganimetten payları dışında bir takım elbiseler de vermiştir. Bu paylaşımında Sümâme b. Üsâl'e, Hutam'a ait gösterişli bir elbise düşmüştür. Sümâme h. 12. yılda Dârîn'in fethinden geri dönerken, Kays b. Salebe oğulları onun üzerindeki elbiseyi görünce Hutam'ı onun öldürdüğünü zannederek Sümâme'yi öldürmüşlerdir.²⁵²

²⁴⁵ Taberî, *Tarih*, C. III, 308.

²⁴⁶ Vâkîdî rivayetinde, Abdullah b. Hazef'in adı geçmemektedir. Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, 160; Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, s.116; Taberî, *Tarih*, C. III, 308; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 370; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, 328; Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, C. I, 349.

²⁴⁷ Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 161; Hamevî, *Mu'cem*, C. III, s. 40.

²⁴⁸ Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 164-165; Belâzurî, *Futûh*, s. 115; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 304. Hutam, gece baskınına hazırlıksız yakalandıklarında üzengisinin kopmuş olduğunu farketmiş; onu tamir edecek kimse yok mu diye seslenmiştir. Amir b. Temîm oğullarından, Afif b. Münzir karanlıkta tanınmamasından da faydalanarak, kendisinin yapabileceğini söyleyerek kılıcıyla onun ayağını bileğinden ayırmıştır. Hutam acıya dayanamayarak, öldürmesini istese de müslüman asker bunu kabul etmeyip onu öylece bırakmıştır. Daha sonra oradan geçen Kays b. Asım onu öldürmüştür. Taberî, *Tarih*, C. III, C. 309; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, 328.

²⁴⁹ Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 165; Ya'kübî, *Târîh*, C. II, s.131. Taberî de geçen el- Münzir b. Süveyd b. el-Münzirdir. "Garûr değil, Mağrurum" diyen de odur. Taberî, *Tarih*, C. III, s. 310. Kimileri Münzir'in bu savaşta öldürüldüğünü söylerken, kimileri de onun şehri terketmek şartıyla Alâ ile anlaşmış, fakat sonrasında kaçtığı ve yakalanıp öldürüldüğünü söylemektedirler. Belâzurî, *Futûh*, s. 116.

²⁵⁰ Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 161.

²⁵¹ Alâ savaştan edilen ganimetleri, müslümanlar arasında paylaşmıştır. Taberî'deki rivayete göre, alınan ganimetlerden her bir süvariye 6 bin, yaya askere 2 bin dirhem düşmüştür. Taberî, *Tarih*, C. III, s. 304. Asker sayısının çokluğuna rağmen yine de, her süvariye 2000, her piyadeye de 1000 sehimlik ganimet düşmüştür. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, s. 329.

²⁵² Vâkîdî, onun savaşta şehid düştüğünü rivayet eder. Vâkîdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 116-117; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 312; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 370; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, s.159.

Müslüman askerler, kaçan mürtedlerin Basra körfezini geçerek Dârîn kasabasına gittiklerini öğrenince, onlara ulaşmak için yola koyulmuşlardır. Deniz kıyısına varıp, gemilerle oraya ulaşamayacaklarını anlayan Alâ el-Hadrâmi dua edip atını denize sürmüş; askerlerine de dua etmelerini ve atlarını denize sürmelerini emretmiştir. O sırada Alâ b. el-Hadrâmi'den zuhur ettiği rivayetlerde yer alan kerametlerden biri gerçekleşmiş; Allah'ın dilemesiyle boğaz onlara geçit vermiş, onlar da altında kum bulunan bir suyun üzerinden yürür gibi yürümüşlerdir.²⁵³ Müslüman ordusu Dârîn'e ulaşınca düşmanla savaşıp mağlup etmişler, kadın ve çocuklarını esir almışlar, hayvanlarını, mallarını ve servetlerini ganimet olarak ele geçirip geri dönmüşlerdir.²⁵⁴ Böylece Dârîn ve çevresinde İslâmiyet yayılmıştır. İran kistrâsı yenilgiyi haber alınca büyük bir hayal kırıklığına uğramış; artık Fârisîler de Alâ'nın gücünden çekinir olmuşlardır. Ridde'nin seyrinden yola çıkılarak Bahreyn'deki Müslüman topluluğun Umân'dan daha güçlü olduğu söylenebilir.²⁵⁵ Hicri 12. yılda Bahreyn bölgesinin fethedilmesi zaferinin ardından Müslümanlar Bahreyn'in koruyucusu sayılmışlardır.²⁵⁶

Alâ b. Hadrâmi savaş sonrası elde edilen ganimetlerin beşte birini, mürtedlerin hezimete uğradığı haberini verdiği bir mektupla birlikte Halife'ye göndermiştir. Hz. Ebû Bekir de yaptıklarından ötürü teşekkür ettiğini belirten bir cevap mektubu

²⁵³ Taberî, *Tarih*, C. III, s. 311; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, 369; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. VI, s. 329. Kaynaklardaki rivayetlerde aktarıldığı üzere o gazada müslümanlar, Alâ b. Hadremi'den zuhur eden bazı kerametler müşahade etmişlerdir. Beyhâki, Enes b. Mâlik'ten bu kerametleri şöyle rivayet etmektedir. "Ordunun komutanı Alâ el-Hadrâmi'ydi. Ben de askerler arasındaydım. Gaza yerimize gittiğimizde, düşmanın bizden önce suyun başına varıp suyu yok ettiğini gördük. Hava çok sıcaktı ve bineklerimiz mahvolmuştu. Güneşin batmasına doğru, komutan bize iki rekât namaz kıldırdı. Sonra ellerini semaya kaldırıp dua etmeye başladı. Yemin ederim ki, Alâ el-Hadrâmi elini indirmedi yağmur yağmaya başladı. Engebeli yerler, geçitler ve boğazlar su altında kaldı; hem biz içtik, hem de bineklerimize içirdik. Sonra düşmanı takibe başladık, onlar denizi aşip karşı adaya ulaşmışlardı. Alâ, boğazda durup dua ettikten sonra; Bismillah diyerek denizi geçin dedi. Biz de denizi geçtik, bineklerimizin toynakları bile ıslanmadı. Çok geçmeden düşmanı yakaladık. Bir kısmını öldürdük, bir kısmını da esir aldık. Sonra tekrar boğaza döndük. Alâ yine aynı duayı yaptı ve boğazı geçtik. Çok geçmeden vurulup şehid oldu. Onun için mezar kazdık, yıkayıp mezara defnettik. Defin işini tamamladıktan sonra adamın biri gelip "Bu kimdir" diye sordu. "İnsanların en hayırlısı Alâ b. Hadrâmi'dir." cevabını alınca, "Bu yer ölüleri kabul etmez dışarı atar, keşke bunu daha ilerideki bir yere ölüleri kabul eden bir toprağa defnetseydiniz" dedi. Böyle dedikten sonra onu tekrar mezardan çıkarmaya karar verdik. Mezarının başına vardığımızda mezarı açtık, ama içinde cesedi bulamadık. Mezarın nurla dolduğunu, pırıl pırıl aydınlık saçmakta olduğunu gördük. Tekrar toprak atıp mezarı kapattık ve yolumuza devam ettik". Taberî, *Tarih*, C. III, s. 307-308.

²⁵⁴ Taberî, *Tarih*, C. III, s. 304, 311-12.

²⁵⁵ Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, s.165.

²⁵⁶ Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 165; Belâzurî, *Futûh*, s. 116; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 313.

göndermiştir.²⁵⁷ İrtidat hareketinden sonra tekrar İslâm devletine tâbi olan Bahreyn, Emevîler döneminde idarî yönden Basra'ya bağlanmıştır. ²⁵⁸

²⁵⁷ Vâkîdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 165; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 313.

²⁵⁸ Bilge, "Bahreyn", *DİA*, C. IV, ss. 492-495.

SONUÇ

Hz. Peygamber (sav) tebliğ görevini yerine getirirken önce ailesinden ve akrabalarından başlamış, zamanla da kitlesi tüm Arabistan'ı kapsayacak şekilde genişlemiştir. Özellikle de Hudeybiye Antlaşması'nın ardından çeşitli beldelerin melikleriyle, gönderdiği elçiler vasıtasıyla irtibat kurarak onları İslâmiyet'e davet etmiştir.

Resûlullah (sav) h. 8. yılda Umân bölgesini yöneten Ceyfer ve Abd kardeşlere davetini iletmesi için elçi olarak Amr b. Âs'ı ve beraberinde Ebû Zeyd el-Ensârî'yi göndermiştir. Kardeşlerin büyüğü ve yönetimden sorumlu olan Ceyfer başta teklifi reddedecek olsa da, Abd'ın onu ikna etmesiyle birlikte her ikisi de İslâmiyet'i kabul etmiştir. Onlar ülkeyi ve gayrimüslim tebâyı idare görevlerine devam ederken, zekât almak ve aralarında hüküm vermek üzere bölgede görevlendirilen Amr b. Âs Resûlullah'ın (sav) vefatına kadar Umân'da kalmıştır. Daha sonraki dönemlerde de Ezd kabilesinin çeşitli kollarından heyetler Medine'ye gelerek İslâmiyet'i kabul ettiklerini bildirmişlerdir.

Sâsânîler adına Bahreyn bölgesinin yöneticiliğini yapan Münzir b. Sâvâ'ya elçi olarak Alâ b. Hadramî gönderilmiştir. Hz. Peygamber'le (sav) birkaç kez mektuplaşmanın ardından İslâmiyet'i kabul eden Münzir'le birlikte, Araplar ve bir kısım İranlılar da Müslüman olmuştur. Hristiyan, Yahudi ve Mecûsî dininde kalmakta ısrar edenler ise "cizye" ödemekle mükellef tutulmuşlardır. Ehl-i kitaptan farklı olarak, antlaşmaya Mecûsîlerin kadınlarıyla nikâhlanılmaması ve kestiklerinden yenilmemesi müeyyidesi konulmuştur. Neticede bölgede herhangi bir zorluk yaşanmadan onların bir kısmının İslâmiyet'e girdiği, kabul etmeyenlerle de anlaşma imzalandığı görülmektedir. Ayrıca heyetler yılı olarak bilinen hicretin 9. yılında Benî Abdülkays kabilesinden 20 kişilik bir grup Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman olmuşlardır. Bahreyn ve Umân bölgelerinin İslâm'a girmeyi kabul etmelerinin arkasında yatan sebeplerden birinin, İslâm'ın Sâsânî yönetimine nazaran onlar için daha eşitlikçi ve adil bir sistem olması muhtemeldir.

Yemâme'nin yöneticisi Hevze b. Alî, makam ve mevkisini kaybetme endişesinden dolayı bu iki bölge yöneticilerinin aksine İslâmiyet'i kabul etmemiştir. Hezve'nin ölümünden sonra yerine daha önceden Hacr valiliği görevi yapmış olan Sümâme b. Üsâl geçmiştir. Göreve geldiğinde henüz Müslüman olmayan Sümâme, ilerleyen zamanlarda İslâmiyet'i kabul etmiştir. Benî Hanîfe kabilesinden bir grup hicri 9. veya 10. yılda Resûl-i Ekrem (sav) ile görüşmek üzere Medine'ye gelmiştir. Bu heyetle birlikte geldiği söylenen Müseylime b. Sümâme, ilerleyen zamanlarda Peygamberlik iddiası ile Yemâme'deki irtidât olaylarının baş aktörü olmuştur.

Hiz. Peygamber'in (sav) hastalığı döneminde başlayan, Hiz. Ebû Bekir'in hilafeti sırasında cereyan eden irtidât ve isyan hareketlerinin arka planındaki sebepler bölgelere göre farklılık arz etmektedir. Zirâ bir kısım kabileler diğer ibadetlerini terk etmemekle birlikte sadece zekâtтан muaf tutulmak istemişken, bir kısmı da Kureyş'in hâkimiyetine karşı bir tepki olarak yalancı peygamberlerin peşinden gitmiştir. Genel tabloya bakıldığında bu olayların dinî sebeplerden ziyade, siyasî isyan niteliği taşıdığı görülecektir. Bunun somut göstergesi de incelediğimiz Umân, Yemâme ve Bahreyn bölgelerinde görülmektedir. Bir diğer husus ise önce bölge yöneticilerinin, ilerleyen zamanlarda kabilelerini temsilen Hiz. Peygamber'le (sav) görüşmeye gelen heyetlerin İslâmiyet'i kabul etmesi, tüm bölgenin ya da tüm kabilenin Müslüman olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim daha önce İslâm'ı kabul etmeyen kabilelerin de bu kaos ortamına dahil oldukları bilinmektedir.

Doğu Arabistan irtidât hadiselerinin yaşandığı bölgelerden biri olmuştur. Debâ halkının, vergi toplamakla görevli Cülendâ kabilesinin bölgedeki nüfuzundan duyduğu rahatsızlıktan istifade eden Zü't-Tâc ünvanlı Lakî b. Mâlik el-Ezdî, Umân'daki Ezd kabilesi mensuplarıyla birlikte isyan hareketi başlatmıştır. Bahreyn'de ise Münzir b. Sâvâ'nın vefatından sonra Kays b. Sa'lebe oğulları, Hîre hanedanlığını tekrar tesis edip bağımsız bir hanedanlık kurmak amacıyla Hutam önderliğinde irtidât etmişlerdir. Olayların seyri açısından Bahreyn'deki Müslüman topluluğun yapıcı Umân'dakinden daha güçlü olduğu görülmektedir.

Resûlullah'ın (sav) veda haccından sonra hastalanması haberinin akabinde Peygamberliğini ilan eden Müseylime'ye, dışardan bir peygamber'e tabî olmaktansa bunun kendi içlerinden olmasının daha iyi olacağı düşünen Benî Hanîfe ve

Yemâme'deki diğer kabileler destek vermişlerdir. İsyân olayları arasında Medine yönetimini en fazla zorlayan ve Hz. Ebû Bekir'in hilafeti süresince yüzleştiği en ciddi problem olan Müseylime hareketi araştırmamızda sınırlı bir yer tutsa da geniş araştırmaların konusudur. Aynı şekilde Batılı araştırmacılardan Montgomery Watt ve Barthold, İslâm'ın yayılmasına karşı gösterilen bu direncin nedeninin anlaşılması için Müseylime hareketinin iyi anlaşılması gerektiği üzerinde durmaktadırlar. Bu konu ile ilgili bir önemli nokta, özelde Müseylime genelde de tüm irtidât hadiselerini içeren rivayetlerin sadece Müslümanların kroniklerinden ve tek bir bakış açısının yansıması olmasıdır.

İrtidât hadiselerini bastırmak için Medine'den yola çıkan orduların gönderilme sebebi isyancıların tekrar İslâm dinine döndürülmesinden ziyade -İrtidat edenler arasında başından itibaren hiç Müslüman olmayanların varlığı da gözönüne alınırsa- Medine otoritesini tanımayan grupların tekrar İslâm otoritesine alınmasıdır. İslâm tarihi içerisinde önemli bir bölümü oluşturan irtidât ve isyan hareketleri Hz. Ebû Bekir'in ve riyasetindeki müslümanların kararlı tutumu sayesinde kalıcı etkiler bırakmadan kısa bir süre içerisinde bastırılmış, neticede Arap yarımadasının siyasî birliği yeniden sağlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- AĞARI Murat, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar; Doğuşu, Gelişimi ve Temsilcileri*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2002.
- ALTINTAŞ Ramazan, *Bütün Yönleriyle Câhiliye*, Konya, Ribat Yayınları, 1996,
- ALTUNGÖK Ahmet, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi: Sâsânî Dönemi (M. S. 226-652)*, İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2015.
- el-A'NÎ Abdurrahmân Abdilkerîm, *Umân fî usûri'l İslâmiyet'il Ūlâ*, Beyrut, eş-Şeriketü'l-Matbuat li't-Tevzi ve'n-Neşr, 2001.
- APAK Adem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*, İstanbul, Düşünce Kitabevi, 2004.
-, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- ASKALÂNÎ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed (852/1449) *Fethü'l-Barî Şerhu Sahihi'l-Buhari*, I-XIII, (thk. Muhibbuddin el-Hatîb), C.V, Beyrut, Dâru'l-Mârife, t.y.
- ASKAR Abdullah, *al-Yamama in the Early Islamic Era*, 1.B., Riyad, Ithaca Press, 2002.
- el-A'ŞÂ Meymûn b. Kays b. Cenden, *Divanü'l-A'şâ'l-Ekber* (thk. Muhammed Hüseyin), Mektebetü'l-Âdâb, 1950.
- ATEŞ Orhan, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2007.
- AVTEBÎ Ebü'l-Münzir Seleme b. Müslim es-Suhârî (511/1118) *Ensâbü'l-Arab*, I-II, (thk. Muhammed İhsan Nas), C.II, 4.B., 2006.
- AYCAN İrfan, "Benî Temîm", *DİA*, I-XLI, C. XL, 2011, ss. 418-419.

- AZİMLİ Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak: Hz. Ebu Bekir*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- BAL Faruk, *Arap Yarımadasında Ticaret: Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*, İstanbul, Beka Yayınları, 2015.
- BALCI İsrail, *İdarî ve Siyasî Yönden Hz. Ebû Bekir Dönemi*, Samsun, Din ve Bilim Kitapları Yayınları, 2007.
-, “Zûkâr Savaşı ve Arap-Sâsânî İlişkilerindeki Önemi”, *OMÜ Dergisi*, Sayı: 26-27, Samsun, 2008.
- BEKRÎ Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdulaziz b. Muhammed b. Eyyüb b. Amr (487/1094), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (thk. Adrian Van Leeuwen-Andri Ferre), Darü'l Kutub el-Arabiyye ve el-Müessesetü'l-Vataniyye, y.y, 1992.
-, *Mu'cemu Mâ İsta'cem min Esmâi'l-Bilâd ve'l-Mevâdi*, Beyrut, Âlimu'l-Kütüb, t.y.
- BELÂZÜRÎ Ahmed b. Yahya (279/892), *Fütûhu'l-Buldân*, (thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ- Ömer Enîs et- Tabbâ), Beyrut, 1987.
- BİLGE Mustafa L., “Bahreyn”, *DİA*, C. IV, 1991, ss. 492-495
-, “Maskat”, *DİA*, C. XXVIII, 2003, ss. 77-78.
-, “Yemâme”, *DİA*, C. XLIII, 2013, ss. 399-400.
-, “Umân”, *DİA*, C. XLII, 2012, s. 140-144.
- BUHÂRÎ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahîh-i Buhârî*, I-LXVI, (thk. Muhammed Züheyr, Nasır b. en-Nasır), Dâru Tavku'n-Necat, h.1422.
- BUHL Frants, “Hecer”, *İA*, C. V, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1977, s. 417.
-, “Müseylime”, *İA*, C. VIII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1979, ss. 820-821.
- BÜYÜKCOŞKUN Kudret, “Arabistan”, *DİA*, C. III, 1991, ss. 248-252.

- BOSWORTH Clifford Edmund, *Doğuştan Günümüze İslâm Devletleri*, (çev. Hande Canlı), İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005.
- CEVÂD ALÎ, *el-Mufasssal fi Tarihi 'l-Arab Kable 'l-İslâm*, I-X, Beyrut, 1993.
- CEVZİYYE İbn Kayyim (751/1350), *Zâdu'l Meâd*, I-IV, C. III, 2.B., Mısır, Dâru'l-Fikir, 1972.
- ÇUBUKCU Asri, "Sümâme b. Üsâl", *DİA*, C. 38, 2010, ss. 131-132.
- DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Ankara, Aydın Kitabevi, 2013.
- DONNER Fred McGraw, *The Early Islamic Conquests*, New Jersey, Princeton University Press, 1981, pp: 82-90.
- DÛRÎ Abdulazîz, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, İstanbul, Endülüs Yayınları, 1991.
- EBÛ EZZAH Abdullah, "The Political Situation İn Eastern Arabia at the Advent of Islam", *Seminar for Arabian Studies*, Vol. 9, London, 1978(1979), pp.53-64.
- EBÛ UBEYD Kasım b. Sellâm (224/838), *Kitabu'l Emvâl*, (thk. Halil Muhammed Herâs), Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1986.
- EBÛ'L FEREC Kudâme b. Ca'fer (337/948), *Kitabü'l-Harâc*, (thk. Muhammed Hüseyin Zebîdî) Irak, Dâru'r-Reşîd, 1981.
- EBÛ'L-FİDÂ el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî (732/1331), *Takvîmü 'l-Büldân*, Beyrût, Dâru Sâdır, 1840.
- el-EFGÂNÎ Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed Saîd (1909-1997), *Esvâku 'l-Arab fi 'l-Câhiliyyeti ve 'l-İslâm*, Dımaşk, Dâru'l-Fikir, 1970.
- EICKELMAN Dale F., "Musaylima: An Approach to the Social Anthropology of Seventh Century Arabia", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol.10, Brill, 1967, pp. 17-52.

- EZKEVÎ Serhân b. Said, (12/18. Asır) *Keşfu'l-Gumme Câmi'i li Ahbari'l-Ümme*, (thk. Abdülmecid Hasib el- Kaysî) 4.B, y.y., 2000.
- GÜNDÜZ Şinasi, "Mecûsîlik", *DİA*, C. XXVIII, 2003, s. 279-284.
- FAROUK OMAR, "Urban Centres in the Gulf during the Early Islamic Period: A Historical Study", *British Society for Middle Eastern Studies*, Vol. 14, Bulletin, 1987, pp.156-161.
-, *Umân fî Dirasat'il-Mesadir et-Tarihu'l-Umân*, Bağdat, 1979.
- FAYDA Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982.
-, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri : Dört Halife Dönemi*, İstanbul, Kubbealtı Yayınları, 2014.
- GROHMANN Adolf, "Maskat", *İA*, I-XIII, C.VII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, y.y.
-, "Yemâme", *İA*, C. XIII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1986,
-, "Umân", *İA*, C. XIII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- HEMDÂNÎ Ebû Muhammed el-Hasan b. Ahmed b. Ya'kûb (360/971'den sonra), *Sıfatu Cezîreti'l-Arab* (thk. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî), 1.B., San'a, Mektebetü'l-İrşâd, 1990.
- HALÎFE B. HAYYÂT Ebû Amr eş-Şeybânî el-Basrî (240/854-855), *Târîhu Halife b. Hayyât* (nşr. Ekrem Ziya el-Ömerî), 3. B., Dâru Tayyibe, Riyad, 1985.
- HAMÎDULLAH Muhammed, *H. Peygamber'in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, (çev. Mehmet Yazgan), İstanbul, Beyan Yayınları, 1998.
-, *İslâm Peygamberi*, (çev. Saliğ Tuğ), C. I-II, Ankara, 2003
-, *el-Vesâiku's Siyâsiyye*, 5.B., Beyrut, Dâru'n-Nefais, 1985.

- HASAN İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm: es-Siyasî ve 'd-Dinî ve 's-Sekafî ve 'l-İctimaî*, I-IV, 7. B, Kahire, Mektebetu'n-Nehda, 1964.
- HENDERSON E.F., "Tribal Organization In Eastern Arabia in The Islamic Era", *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, Vol. 12, Cambridge, 1981, pp. 29-31.
- HEMEDÂNÎ Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed, *Kitâbü'l-Büldân*, E.J.Brill, Leiden 1967.
- HINDS Martin, "The First Arab Conquest in Fars", *British Institute of Persian Studies*, Vol. 22, Iran, 1984, pp. 39-40.
- HITTI Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011.
- İBN ABDİLBER Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî (463/1071), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Beyrut, Dâru'l-Cil, 1992.
- İBN ASÂKİR Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen (571/1176) *Tarihû Medîneti Dimaşk*, I-LXX, (thk. Muhibbuddin Ebû Saîd Ömer b. Garama el-Amravî), C. XXX, Beyrut, Dâru'l-Fikir, 1995.
- İBN BATTÛTA TANCÎ Ebû Abdullah, Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, I-II, (Çev. Sait Aykut), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- İBN DÜREYD Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen (321/933), *el-İştikak*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), 1.B., Beyrut, Dâru'l-Cil, 1991.
- İBN HABÎB Ebu Ca'fer Muhammed (245/860), *Kitabü'l-Muhabber*, (thk. Dr. Eliza Linghtshteir), Beyrut, Darü'l-Âfâk el-Cedide, t.y.
- İBN HAMDÛN Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. Ali, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, (thk. İhsan Abbas- Bekir Abbas), Beyrut, Dâru's-Sâdır, 1996.
- İBN HAVKAL Ebû'l Kâsım Muhammed (367/977), *Kitâbü Süreti'l-Arz*, Beyrut, Dâru

Mektebeti'l-Hayat, 1992.

İBN HAZM Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd (456/1064), *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Kahire, Dâru'l-Meârif, 5.B., 2013.

İBN HİŞÂM Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik el-Himyerî (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-IV, (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), 3.B., Beyrut, Dâr el-Kitab el-Arabî, 1990.

İBN KESÎR Ebû'l-Fidâ (774/1312), *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), I-XIV, 1.B., Beyrut-Riyad ts., Mektebetü'l-Meârif-Mektebetü'n-Nasr, 1966.

İBN KUDÂME Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed (620/1223), *el-Muğni*, (thk. Ebu Muhammed el-Hüseyn ez-Zebidî), Irak, Dâru'r-Reşid.

İBN RÜSTEH Ebû Ali Ahmed b. Ömer (310-337/922-948), *Kitâbu'l-A'lak en-Nefise ve Kitâbu'l-Buldân* (thk. M.J.De Goeje), Brill Yayınevi, Leiden, 1967.

İBN SA'D Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübra*, I-VIII, Beyrut, Dâru Sâdır, 1968.

İBN SEYYİDÜNNÂS Ebû'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. el-Ya'merî (734/1334), *“Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve's-Şemâ'il ve's-Siyer”*, I-II, (nşr. Muhyiddin Mestû, Muhammed el-Îd el-Hatrâvî), Medine-Dımaşk, Mektebetü Dâri'l-Turâs ve Dârü İbn Kesîr, t.y.

İBN ZENCEVİYYE Ebû Ahmed Hâmid (251/865), *Kitabü'l-Emvâl*, (thk. Şakir Feyyaz), C. I, 1.B, Riyad, Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-İslamiyye, 1986.

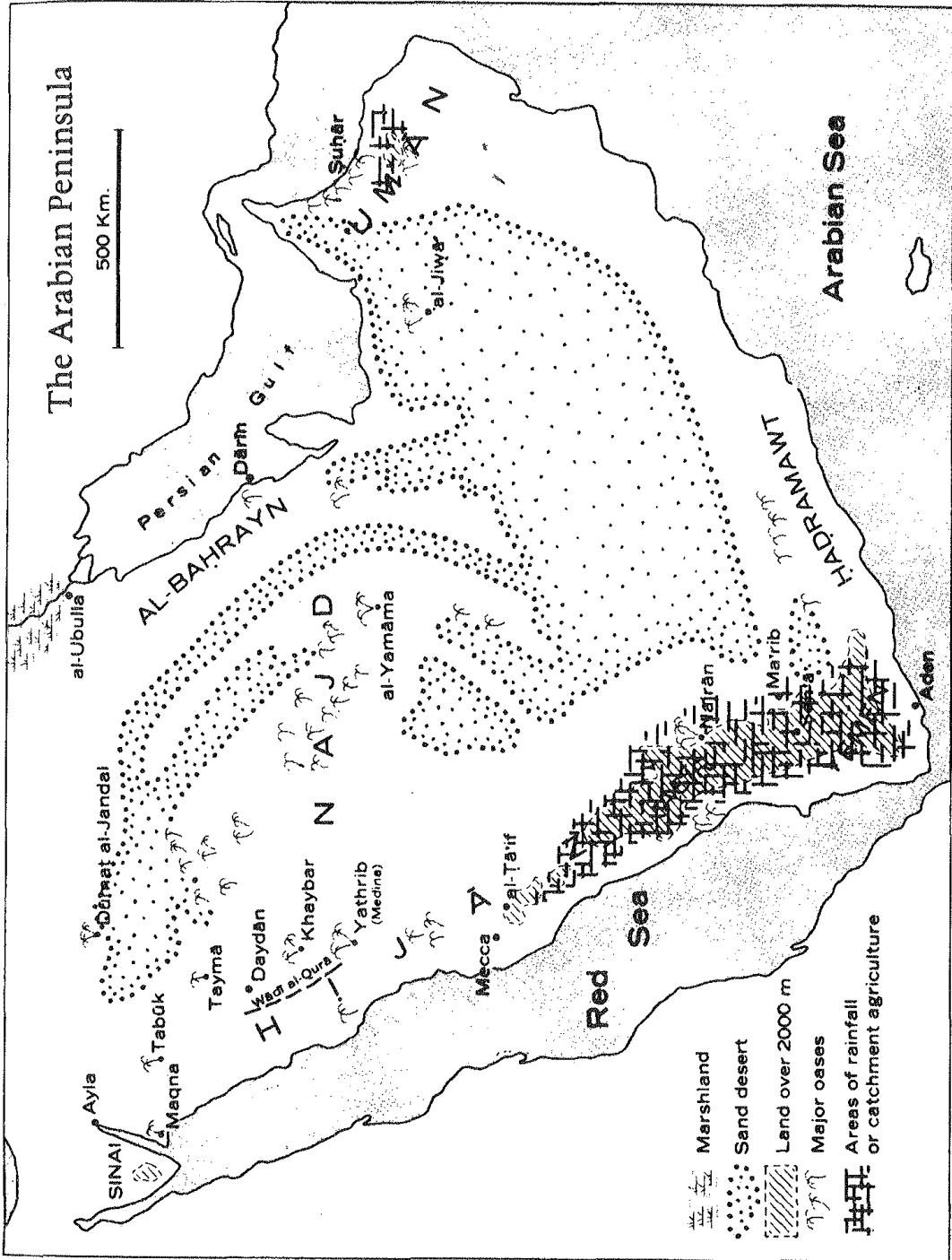
- İBNÜ'L-CEVZÎ Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1201), *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-XVIII, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İBNÜ'L-ESÎR İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1233), *el-Kâmil fî't-Târîh*, I-XIII, Beyrut, Dâru's-Sâdır, 1965.
-, *Üsdü'l-Ğabe fî Marifeti's-Sahâbe*, 1. B., Beyrut, Dâr İbn-i Hazm, 2012.
- İBNÜ'L-FAKÎH Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm (289/902), *Kitâbü'l-Büldân*, (thk. Yûsuf el-Hâdî) Beyrût, Âlimu'l Kitap, 1996.
- İBNÜ'L-KELBÎ Hişâm b. Muhammed (204/819), *Kitâbü'l-Esnâm*, (thk. Ahmed Zeki Paşa), Kahire, 1913.
- İBN KUTEYBE Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (276/889), *el-Ma'ârif*, (nşr. Servet Ukkâşe), 4.B., Kahire, Dâru'l-Meârif, t.y.
- İBNÜ'L-MÜCÂVİR Muhammed b. Mes'ûd b. Alî b. Ahmed el-Bağdâdî en-Nisâbüri (630/1233'ten sonra), *Târîhu'l-Müstebzir*, (thk.Memduh Hasan Muhammed), C. II, Kahire, Mektebetü's-Sekâfetu'd-Diniyye, 1996.
- el-İDRİSÎ Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. İdris el-Hammudî (1100-1165), *Nüzhetü'l-Müşâk fî İhtirâki'l-Âfâk*, C.I, Kahire, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2002.
- İSFAHÂNÎ Hasan b. Abdullah, *Bilâdü'l-Arab*, (thk.Salih Alî- Hamed el-Câsir) Riyâd, Dâru'l-Yemâme, 1978.
- İSTAHRÎ Ebû İshak İbrahim Muhammed el-Farisî (340/951) *Mesâlik el-Memâlik*, Brill Yayınevi, Leiden, 1870.
- KARA Cahid, *İslam Coğrafyasında Mecûsiler: Emeviler'in Sonuna Kadar*, 1.B., İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2015.

- KÂTİBÎ Gaydâ Hazne, *Evveliyyâtü'l-Fütûh: Hurubü'r-Ridde fi'l-İslâm*, Beyrut, Dârü'l-Medâril-İslâmî, 2009.
- KAZVÎNÎ Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd (682/1283), *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, (nşr. Ferdinand Wüstenfeld) Göttingen, Leiden, 1848.
- KELÂÎ Ebi'r-Rebi Süleyman B. Musa B. Salim El-Himiri el-Endelüsî (634/1237), *el-İktifâ fi Megâzi Rasûlillah ve`s-Selaseti'l-Hulefâ*, I-II, C. I, Beyrut, A'limu'l-Kütüb, 1997.
- KELPETİN Mahmut, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi; Seyf b. Ömer ve Tarihciliği*, 1. B., İstanbul, Siyer Yayınları, 2012.
- KURTUBÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh (671/1273), *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XXVI, (thk. (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî) C. X, Beyrut, Müessesetü'l-Risâle, 2002.
- LEWIS Bernard, *Tarihte Araplar*, (çev. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul, Anka Yayınları, 2000.
- MES'ÛDÎ Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İşrâf*, (Ed. M.J.De Goeje), Leiden, E.J.Brill, 1967.
- MINORSKY Peter V., *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, (çev.Murat Ağarı) İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008.
- MUKADDESÎ/ MAKDÎSÎ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ (390/1000 civarı), *Ahsenüt't-Tekâsim fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, (nşr. M. J. De Goeje), 3.B, Kahire, Mektebetü Medbûlî Yayınları, 1991.
- MÜSLİM İmam Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşerî en-Nisâbü'rî (261/874), *Sahîh-i Müslim* (thk. Muhammed Fuad Abdülbâki), 2.B. Çağrı Yayınları, 1992.

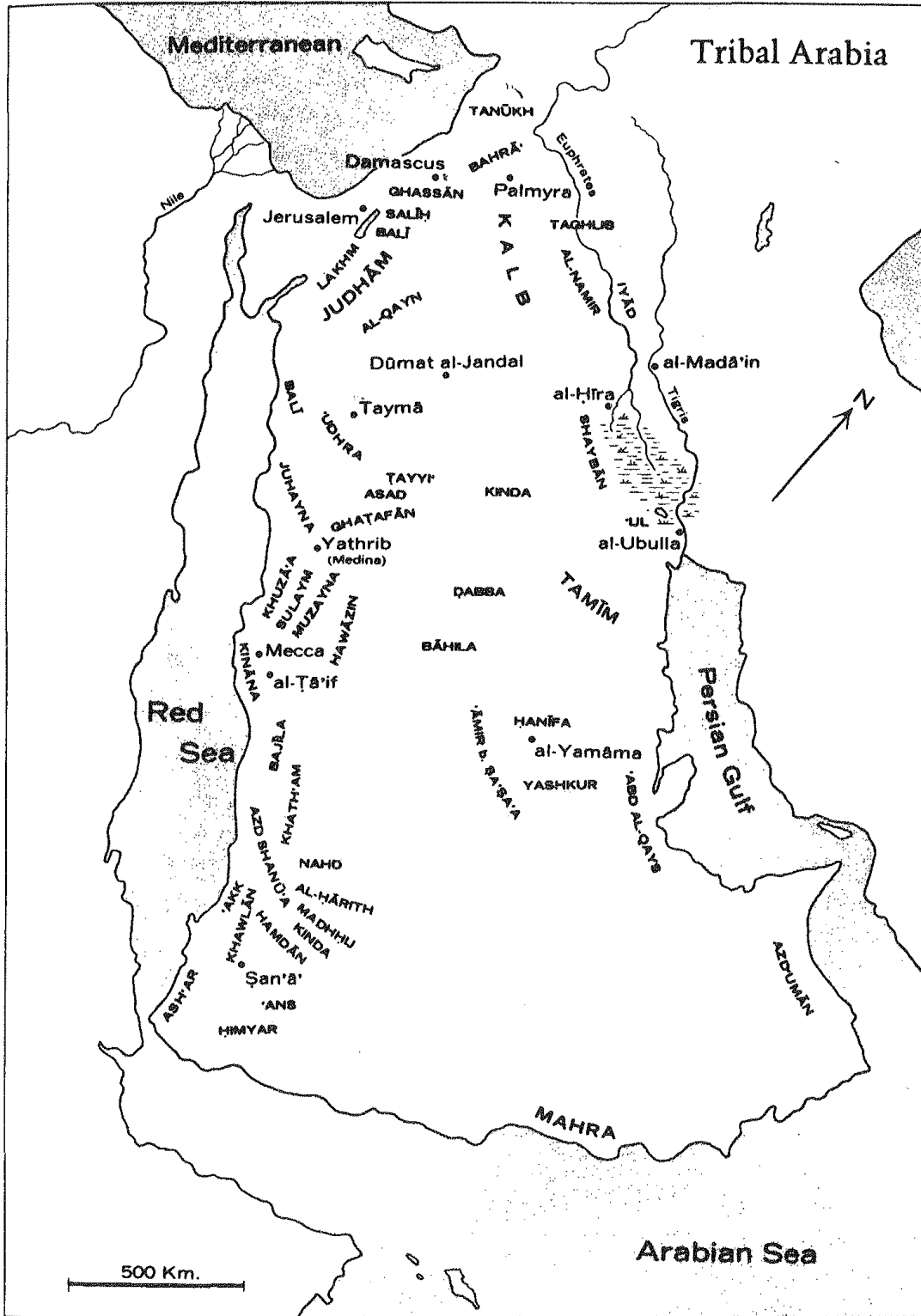
- NABOODAH H.M., “The Commercial Activity of Bahrain and Oman in the Early Middle Ages”, *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, Vol. 22, Cambridge, 1991, pp. 81-96.
- en-NÂSİR Sâlih b. Süleyman, *Vilâyetü'l Yemâme: Dirâse fi'l-Hayâti'l-İktisâdiyye ve'l-İctimâiyye hattâ Nihâyeti'l-Karni's-Sâlişi'l-Hicrî*, Riyâd, Mektebetü'l-Melik Abdülaziz el-A'mme, 1992.
- NÜVEYRÎ Şihabüddin Ahmed b. Abdülvahhab, (732/1332) *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, (thk. Ali Muhammed Haşim), I-XXXIII, C. XVII-XX, Beyrut-Lübnan, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- ÖNKAL Ahmet, “el-Alâ' b. Abdillâh b. İmâd el-Hadramî”, *DİA*, C.II, S. 1989, s.310.
....., “Münzir b. Sâvâ”, *DİA*, C. XXXII, 2006, ss. 34-35.
- SÂLİMÎ Nureddin Abdullah b. Hamid Selûm (1332/1914), *Tuhfetu'l-A'yân bi Sîreti Ehl-i Umân*, I-II, Kahire, Matbaatü's Şebab, h.1350/1932.
- SARIÇAM İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- SCHLEİFER J., “Kalhât”, *İA*, C. XXXII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- SÖNMEZ Zekiye, *İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadasında'nda Hristiyanlık*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.
- ŞULUL Kasım, *Anahatlarıyla Sıyer-i Nebi*, 2. B., İstanbul, Ensar Yayınları, 2015.
- TABERÎ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/923), *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-XI, (thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim), Beyrut-Lübnan ts., Dâru's-Süveydân, 1983.
....., *Câmiu'l-Beyân An Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, I-VII, (thk. Beşşâr A. Ma'ruf) Müessesetü'r-Risâle, 1994, s. 424-426.

- ÜÇOK Bahriye, *İslam'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.
- VÂKIDÎ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer (207/ 823), *Kitâbu'r-Ridde*, (thk. Yahya el-Caburî) Beyrut, Dâru'l-Garbu'l İslâmî, 1990.
-, *Kitâbü'l-Meğâzî*, I-II, (thk.Marsden Jones), London, Oxford University Press, 1966.
- YA'KÛBÎ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ya'kûb (292/905), *Târîhu'l-Yakûbî*, I-II, (thk. Abdülemîr Mehnâ), Beyrût, eş-Şeriketu'l-Âlemî, 2010.
- YÂKÛT EL-HAMEVÎ Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdullah (626/1229), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Beyrut, Dâru Sâdır-Dâru Beyrût ts., 1957.
- YAZICI Tahsin, "Merzûbân", *DİA*, C. XXIX, 2004, s. 255-256.
- WATT W. Montgomery, *Hz. Muhammed Medine 'de*, (çev. Süleyman Kalkan), İstanbul, KURAMER, 2016.
- WILKINSON John C., *İbâdism: Origins and Early Development in Oman*, New York, Oxford University Press, 2010.
- WHITCOMB Donald, "The Gulf in the Early Islamic Period: The Contribution of Archaeology to Regional History", *The Persian Gulf in History*, Chapter: 3, pp. 71-87.
- ZEYDAN Corci b. Habîb (1861-1914), *Târîhu'l-Arab Kable'l-İslâm*, C. I, 2.B., Mısır, 1922.
- ZEYLEÎ Cemaluddin Muhammed b. Abdullah b. Yusuf (ö.762/1360) *Nasbu'r-Raye li Ehadîsi'l-Hidâye*, I- IV, (thk. Muhammed Avâme), Cidde, Dâru'l-Kible, 1.B., 1997.

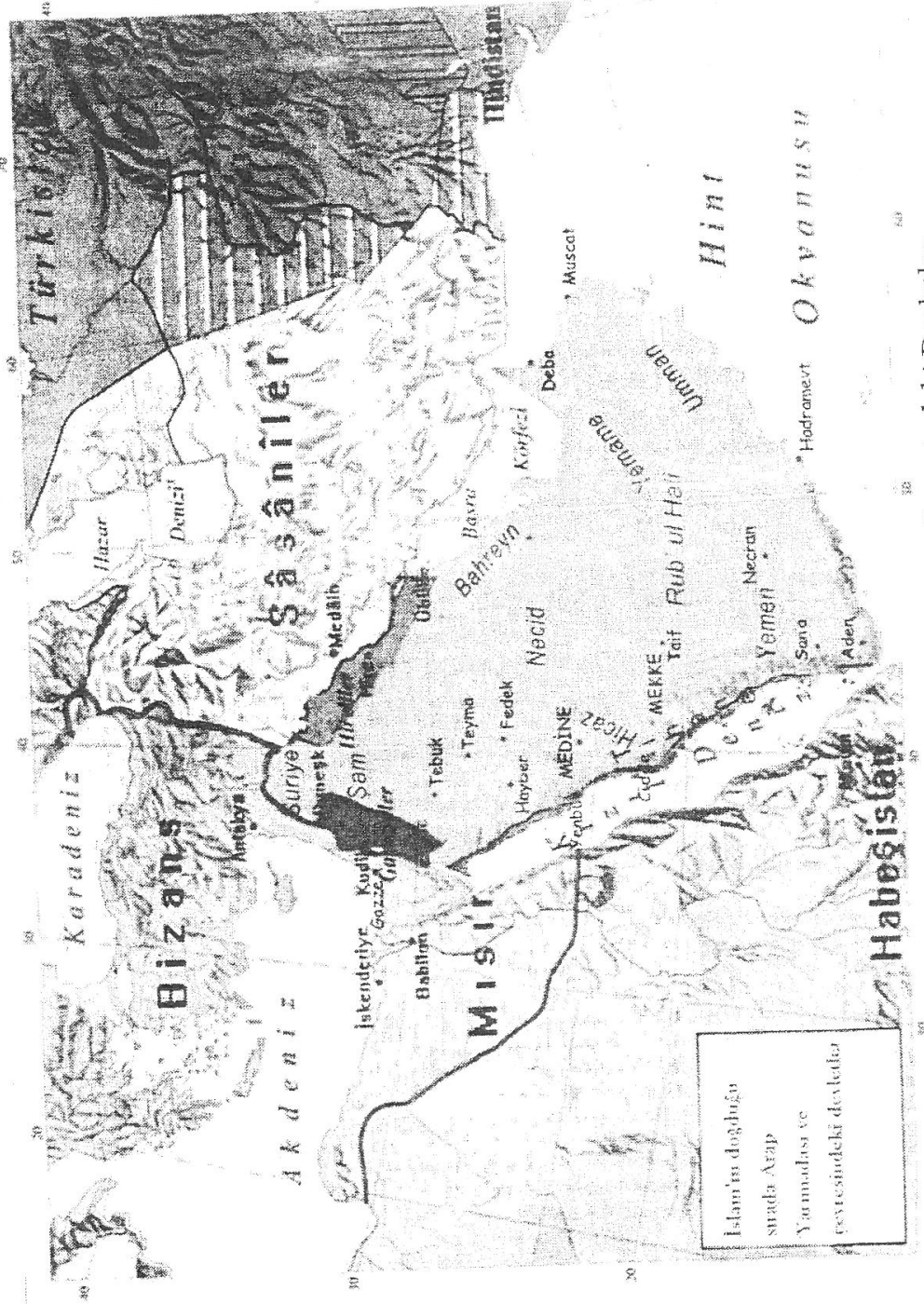
EKLER

Resim 1: Arabistan Yarımadası ,Kaynak: Fred M. Donner, The Early Islamic Conquest, s. 13

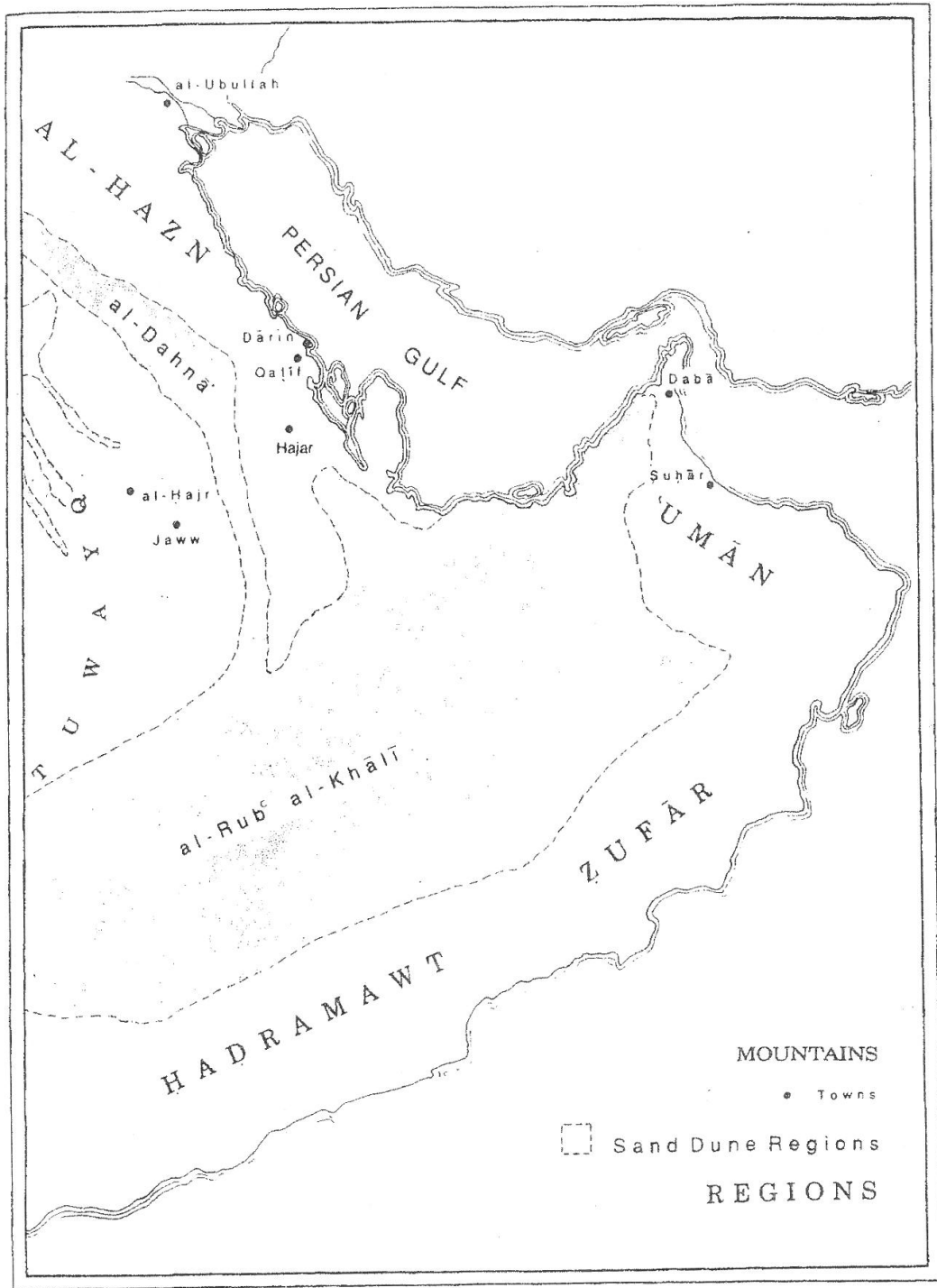

Resim 2 Arap Yarımadası'ndaki Kabileler , Kaynak: Fred M. Donner, The Early Islamic Conquest, s. 21

20.1 VI. Yüzyılda Arap Yarımadası ve Çevresindeki Devletler

Resim 3 6. yy'da Arap Yarımadası ve Çevresindeki Devletler

Map 2. Eastern Arabia at the Time of the Riddah

Resim 4 Ridde Döneminde Doğu Arabistan, Kaynak: The History of Arabia, Fred M. Donner, Volume: X

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Elif Kübra ASLANDOĞDU
Tez Adı	Doğu Arabistan'a İslâmiyet'in Girişi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları
Tez Türü	Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Adem APAK
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 07/08/2017

İmza :

